

TEORIJA IN PRAKSA

1/1999

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA
Družboslovna revija

Let. XXXVI št. 1
Januar - februar 1999,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Vlado Mihelj

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board

Milan Balažic, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelusič, Maca Jogan,
Stane Južnič, Andrej Kirn,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,
Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board

Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija),
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board

1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu

[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://www.uni-lj.si/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 1999

za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike

4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja s podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo R. Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za kulturo RS šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.
Iščitina plačana v gotovini.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVI, št. 1, str. 1 - 176

Ljubljana, januar - februar 1999

ČLANKI

Miroslav STANOJEVIČ: Post-fordizem in nemška kakovost	5
Marina LUKŠIČ-HACIN: Razseljevanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora s poudarkom na življenju Slovencev na Švedskem	19
Ivo BANIČ: Temeljna vprašanja slovenskega elektroenergetskega gospodarstva ob prehodu v XXI. stoletje	42
Igor KOTNIK-DVOJMOČ: Vojaška akademija?	61
Nina FABJANČIČ: Medijska reprezentacija žensk v politiki	74

SLOVENSKI LIBERALIZEM

Ljudevit FURLANI: Narodna stranka	87
Milan ZVER: Klasični liberalizem in ideološki trki na Slovenskem	101
Igor LUKŠIČ, Jernej PIKALO: Boj za sredino	112

PREVOD

Združenje evropskih univerz: Pet načinov do izboljšanja financiranja univerze	129
---	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

D. Pollack, I. Borowik, W. Jagodzinski (ur): Religiöser wandel in den postkommunistischen ländern Ost-und Mitteleuropas (Marko Kerševan)	142
Susan E. Scarrow: Parties and their Members: Organizing for Victory in Britain and Germany (Alenka Krašovec)	145
Raimondo Strassoldo: Oblika in funkcije (Marjan Hočevan)	149
Franc Grad: Lokalna demokracija – organizacija in volitve (Miro Haček)	151
H. Baldersheim, M. Illner, A. Offerdal, L. Rose (ur): Local Democracy and the Process of Transformation in East-Central Europe (Miro Haček)	152
Dragan Petrovec: Kazen brez zločina (Marko Bošnjak)	155

KAZALO LETNIKA 1998

158

AUTHOR'S SYNOPSSES

167

CONTENTS

ARTICLES

Miroslav STANOJEVIĆ: Post-fordism and German Quality	5
Marina LUKŠIČ-HACIN: Displacement of People from Slovenian Ethnical Environment with the Emphasis on the Slovene People Living in Sweden	19
Ivo BANIČ: Basic Dilemmas Regarding Slovenian Power Utility Sector at the Beginning of the 21th Century	42
Igor KOTNIK-DVOJMOČ: Military Academy?	61
Nina FABJANČIČ: Media Representations of Women in Politics	74

SLOVENIAN LIBERALISM

Ljudevit FURLANI: National party	87
Milan ZVER: Classical Liberalism and Ideological Tensions in Slovenia	101
Igor LUKŠIČ, Jernej PIKALO: The Quest for the Centre: Liberal Traditions on Slovene Territory	112

TRANSLATION

European University Association: Five Ways for Improving University Financing	129
---	-----

PRESENTATION, REVIEWS

D. Pollack, I. Borowik, W. Jagodzinski (eds.): Religiöser wandel in den postkommunistischen ländern Ost-und Mitteleuropas (Marko Kerševan)	142
Susan E. Scarrow: Parties and their Members: Organizing for Victory in Britain and Germany (Alenka Krašovec)	145
Raimondo Strassoldo: Form and Functions (Marjan Hočevan)	149
Franc Grad: Local Democracy - Organization and Elections (Miro Haček)	151
H. Baldersheim, M. Illner, A. Offerdal, L. Rose (eds.): Local Democracy and the Process of Transformation in East-Central Europe (Miro Haček)	152
Dragan Petrovec: Punishment without Crime (Marko Bošnjak)	155

TABLE OF CONTENTS OF THE YEAR 1998

158

AUTHORS' SYNOPSES

167

Miroslav STANOJEVIĆ¹IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

POSTFORDIZEM IN NEMŠKA KAKOVOST

Povzetek. Vpogled v osnovne značilnosti raznovrstne kakovostne proizvodnje ter v osnovne značilnosti sočasnega fordističnega proizvodnega sistema, ki je konstituiral okolje kakovostne proizvodnje, kaže, da je bila skrivnost izjemnega uspeha izrazito nefordistične raznovrstne kakovostne proizvodnje prav v njenem fordističnem okolju. Ker je bila množična fordistična proizvodnja primarno orientirana s cenovno konkurenco, je namreč za sabo puščala nepokrite lise povpraševanja po dražjih, zahtevnejših, bolj kakovostnih proizvodih. Prav tovrstne, zgodovinsko zelo specifične tržne konstelacije so omogočile konstituiranje nemškega modela raznovrstne kakovostne proizvodnje. Specializiranost za kakovost v primarno fordističnem okolju implicira določene težave nemškega sistema raznovrstne kakovostne proizvodnje v post-fordističnem okolju, v katerem novi fleksibilni proizvodni sistemi zožujejo, fragmentirajo in destabilizirajo tradicionalno nemške trge kakovostnih dobrin.

Ključne besede: fordizem, postfordizem, raznovrstna kakovostna proizvodnja, fleksibilna množična proizvodnja, fleksibilna specializacija

5

V 60. in 70. letih so razpoznavno kakovostni proizvodi praviloma prihajali le iz Zahodne Nemčije. Danes kakovost definitivno ni več nemška posebnost. To veliko spremembo je v 80. letih napovedal japonski 'vdor' v do tedaj varne, tradicionalno nemške trge kakovostnih dobrin. Po tem 'vdoru' se je zgodila nagla generalizacija kakovosti. Za Nemčijo je ta sprememba implicirala krčenje njenih tradicionalnih trgov ter temu primerno - za socialno tržno gospodarstvo neznosno - odpiranje problema brezposelnosti.²

¹ Dr. Miroslav Stanojević, izr. profesor na Fakulteti za družbene vede.

² V drugi polovici 80. let se je stopnja brezposelnosti v Nemčiji približevala 6%. Ta problem je bil reševan s pomočjo znanih prijemov (krajsanje delovnega časa, zgodnje upokojevanje), ki so bili osredotočeni na redistribucijo brezposelnosti v podzaposlenost. Streeck pravi, da je bila regulativna kapaciteta vseh teh prijemov v osnovi izkoriščena že pred združitvijo obeh Nemčij; prostora za nadaljevanje redukcije delovnega časa in zgodnjega upokojevanja v 90. letih praktično ni bilo več. V 90. so to izčrpanost osnovnih metod omejevanja oz. redistribucije brezposelnosti še dodatno potencirali stroški združitve; podzaposlenost se je spreverila v množično brezposelnost. Po Streeckovi oceni je sprejemanje cenovne konkurence, ki ni konsistentna z logiko socialnega tržnega gospodarstva, rešitev za številne brezposelne in podjetja v Nemčiji. Institucionalna erozija socialnega tržnega gospodarstva naj bi bila neizogibna. Razlika med ekonomijo visokih plač in liberalnim tržnim gospodarstvom bo izginjala (Streeck 1997, 43-46).

V tem članku bom argumentiral tezo, po kateri je temeljni vzrok tovrstnih težav nemškega gospodarstva v njegovi zgodnji specializaciji za kakovostno proizvodnjo.

Tezo bom skušal argumentirati s pomočjo grobe predstavitve značilnosti fordističnih proizvodnih sistemov, ki so konstituirali okolje nemškega gospodarstva v času njegove pospešene specializacije za kakovost in s pomočjo natančnejše eksplikacije značilnosti in institucionalnih predpostavk nemškega sistema kakovostne proizvodnje. To analizo bom dopolnil s predstavitvijo novega, post-fordističnega konteksta raznovrstne kakovostne proizvodnje. Skušal bom identificirati nekatere ključne post-fordistične proizvodne sisteme, ki konstituirajo novo, spremenjeno okolje raznovrstne kakovostne proizvodnje.

V sklepnem delu se bom osredotočil na ugotavljanje (in)konsistentnosti raznovrstne kakovostne proizvodnje in novega post-fordističnega okolja. Na osnovi teh ugotovitev bom skušal oceniti razsežnost ter najverjetnejšo smer spremembe nemškega sistema raznovrstne kakovostne proizvodnje v prihodnje.

Konceptualno izhodišče: tradicionalno kapitalistični in posttradicionalno kapitalistični proizvodni sistemi

Analiza izhaja iz nekaterih specifičnih poudarkov *kontingenčne teorije*. Po tej teoriji je preživetje organizacije odvisno od uglasenosti njenih subsistemov z zahtevami njenega specifičnega okolja (Burell in Morgan 1989, 176; Morgan 1997, 44-60). Čim boljša je uglasenost organizacije z zahtevami okolja, tem večja je njena učinkovitost in s tem tudi njena konkurenčna prednost. Lahko rečemo, da kontingenčna teorija vsebuje neko univerzalno sporočilo: učinkovitost organizacijske strukture je *kontekstualna*. Kakovostno različnim kontekstom ustrezajo kakovostno različne organizacijske strukture. Stabilnemu okolju ustreza birokratska, nestabilnemu pa bolj matrično naravnana organizacijska struktura. V pogojih stabilnega okolja je matrična organizacijska struktura neuporabna, ker je prekompleksna, v pogojih nestabilnega okolja pa je neuporabna birokratska struktura, saj je suboptimalna. Za organizacije, ki so vpete v tranzicijski kontekst, ima to pravilo ekvivalence sistema in okolja (pravilo ustrezne raznovrstnosti) zelo jasne implikacije. Če namreč ob spremembi nekoč stabilnega in relativno preglednega okolja v novo, kompleksno, hitro spreminjajoče se in nepredvidljivo okolje, organizacija ohranja staro organizacijsko strukturo ter prejšnje, tej strukturi ustrezne strateške cilje, bo v novih pogojih hitro izgubljala na učinkovitosti. Njena konkurenčna prednost bo izničena; soočila se bo s krizo in propadom.

V tem članku bom perspektivo kontingenčne teorije, ki je izvirno izpeljana iz empiričnega primerjanja organizacijskih značilnosti podjetij iz stabilnih in nestabilnih (oz. konkurenci bolj izpostavljenih) sektorjev določenega nacionalnega gospodarstva (Burns in Stalker 1961, navedeno po: Mintzberg 1979, 217), uporabil pri razmejitvi dveh skupin kapitalističnih proizvodnih sistemov. Prva je zasidrana v obdobje povojne stabilnosti, druga pa je bolj vpeta v najnovejše procese stopnjevanja globalne konkurence.

Prva desetletja po drugi svetovni vojni je zaznamovala splošna gospodarska rast ter tej ustrezna gospodarska stabilnost. Izrazitejša nestabilnost, ki je implikacija omenjenega stopnjevanja globalne konkurence, je očitna značilnost zadnje četrtine tega stoletja. V obdobju stabilnosti je fordistična, množična industrijska proizvodnja dosegla svoj zenit; v obdobju nestabilnosti je pospešeno nadomeščajo nove oblike post-fordistične proizvodnje. Prvo obdobje lahko opredelimo kot obdobje (viška) tradicionalne kapitalistične proizvodnje. Ker je fordizem ključna oblika proizvodnje tega obdobja, so vsi proizvodni sistemi, ki se konstituirajo in ohranjajo v tem obdobju: v tradicionalnem, primarno fordističnem okolju, tradicionalni kapitalistični sistemi. V obdobju nestabilnosti, v času zloma in/ali pospešenega samoukinjanja fordistične proizvodnje, se oblikujejo novi, *posttradicionalni ekvivalenti tradicionalnih kapitalističnih proizvodnih sistemov* (Slika 1.).

Razvrstitev predstavljena na Sliki 1. omogoča začetno vmeščanje različnih ožjih sistemov kapitalistične proizvodnje v njim ustrezna širša proizvodna okolja. Ta, s kontingenčno teorijo orientirana razvrstitev, nakazuje značilno neenakomerno distribucijo različnih sistemov kakovostne produkcije. Lahko rečemo, da je (sicer različno intenzivno) poudarjanje kakovosti splošna značilnost vseh sistemov, ki so locirani na desni (post-tradicionalni) strani naše tabele. Na levi (tradicionalni) strani je kakovostno produkcijo možno povezovati s tradicionalnim malim podjetjem (TMP) in nedvoumno s sistemom raznovrstne kakovostne proizvodnje (RKP). Za to analizo je posebej pomembna ugotovitev, da fordizem (For.MP) kot osrednja oblika tradicionalne kapitalistične proizvodnje, ni bil primarno orientiran s strategijami kakovosti.

Slika 1: Kapitalistični proizvodni sistemi

Tradicionalni kapitalistični proizvodni sistemi	Post-tradicionalni kapitalistični proizvodni sistemi
Fordistična množična proizvodnja (For.MP) (splošna razširjenost)	Fleksibilna množična proizvodnja (Flex.MP) (tendenca splošne širitve)
Raznovrstna kakovostna proizvodnja (RKP) (Nemčija, Japonska)	Fleksibilna kakovostna proizvodnja - (Japonska, Nemčija)
Tradicionalna mala podjetja (TMP)	Mala fleksibilna podjetja (MFP) ("tretja Italija")

Rezultati institucionalizacije kakovosti v fordističnem okolju

Fordistična proizvodnja

Fordistična podjetja so primarno orientirana s strategijo cenovne konkurence. Ta je utemeljena na množični proizvodnji standardiziranih izdelkov.

Organizacijska struktura fordističnih podjetij je strogo hierarhična, njihovo tehnologijo pa pooseblja tekoči trak. Tovrstni tehnološki subsistem se ujema z rutinskimi in neavtonomnimi delovnimi vlogami, ki implicirajo instrumentalni odnos pretežne večine zaposlenih do dela.

Ključno obeležje kadrovske strukture fordističnih organizacij je ostra cepitev na množico *fizičnih delavcev* ter ozko *upravljaško-strokovno skupino* koncentrirano v vrhu podjetja. Osnovni človeški vir fordistične proizvodnje je poceni ne-kvalificirana in polkvalificirana delovna sila, ki se skorajda brez kakršnekoli predhodne priprave lahko vključuje v proizvodnjo. Poraba tovrstne delovne sile, po načelih proizvodne delitve dela, zagotavlja produkcijo množičnih, poceni proizvodov (Braverman 1983, 68-70).

V izrazito neegalitarnih, razredno razcepljenih fordističnih družbah, so abstraktne, medsebojno izenačene delovne operacije, reproducirale enakost znotraj osnovne populacije delojemalcev, saj so svoje nosilce 'prevajale' v pripadnike množice medsebojno izenačenih fizičnih delavcev. Brez te množice *izenačenih posameznikov fordistična podjetja sploh niso mogla delovati*. Odtod je izvirala moč družbene skupine fizičnih delavcev ter tudi generiranje in izjemen vpliv specifičnih, tradicionalno-industrijskih egalitarnih vrednot v družbah množične industrijske proizvodnje.

Znotraj različnih obrazcev modernizacijskih procesov je tovrstni egalitarizem utemeljil dva institucionalna modela, ki sta bila kongruenčna s čisto fordistično gospodarsko strukturo. Za oba modela je značilna širša družbena, koncentrirana in centralizirana, 'organska', korporativna nacionalna koordinacija.

V radikalni, realsocialistični različici te koordinacije, so bile fordistične organizacije sredstvo legitimiranja in reprodukcije politične moči. Ker profitabilna, ciljno-racionalna produkcija ni bila v ospredju delovanja fordističnih organizacij tovrstnega inistitucionalnega okolja, je bil fordizem realnega socializma najbolj tog, imitatorski - najbolj konservativen.

Že v bolj zmerni, socialdemokratski različici nacionalnih neokorporativnih koordinacij, kakršne so se npr. izoblikovale na Švedskem v prvih desetletjih po 2. svetovni vojni, so bile fordistične organizacije primarno tržno orientirane. Ker je socialdemokratska različica nacionalnih neokorporativnih koordinacij temeljila na fordizmu, je tudi inducirala homogeno, skorajda čisto fordistično strukturo gospodarstva (Pontusson 1997, 65).

Ob eksplicitno egalitarno naravnanih družbah so se v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni velike, primarno tržno orientirane fordistične organizacije, uveljavljale tudi znotraj bolj kompleksnih struktur nacionalnih gospodarstev, ki so implicirale tudi bolj pluralistična politična posredovanja. Lahko rečemo, da je bil fordizem v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni vseprisoten, univerzalen pojav. Tvoril je najvplivnejše, dominantno jedro kapitalistične proizvodnje. Kot dominirajoča proizvodna oblika je konstituiral in determiniral okolje sočasnih, podrejenih, nefordističnih oblik proizvodnje. Med temi se je prav v tem obdobju, ko je fordizem dosegel razvojni višek, oblikovala *raznourstna kakovostna proizvodnja* kot fordizmu izrazito alternativni proizvodni sistem. Alternativnost

tega proizvodnega sistema je bila paradoksalna: implicirala je hegemonijo fordizma. Fordistično okolje je bilo njegova temeljna predpostavka.

Raznovrstna kakovostna proizvodnja

Sistem *raznovrstne kakovostne proizvodnje* (RKP) je konkurenčen cenovnim tekmečem s pomočjo kakovosti. Cilj te strategije so zahtevnejši trgi, ki jih zaradi sofisticiranosti in nestanovitnosti množična serijska proizvodnja ne more pokriti (Regini 1995, 194). V tej ključni točki je strategija raznovrstne kakovostne proizvodnje očitno komplementarna tradicionalni strategiji fordistične proizvodnje.

Organizacijski ekvivalent strategije kakovosti je organizacijska struktura, ki v primerjavi z rigidno hierarhično fordistično strukturo, vsebuje manj hierarhičnih nivojev ter izrazito fleksibilno, nebirokratsko, šibko formalizacijo organizacijskih delitev na ločene enote, posle in profesije. Na višjih ravneh je ta struktura zaznamovana z neizrazito razmejitvijo med strokovnimi in vodstvenimi pozicijami (Sorge 1995, 250). Nemški management je predvsem tehnični management, ki je dojemljiv za tehnološke spremembe in je visoko usposobljen za vzpostavljanje novih visoko individualiziranih trgov in za kakovostne dobrine naravnanih tehnoloških sistemov.

Tovrstna kombinacija organizacijskih in tehnoloških ekvivalentov strategije kakovosti implicira strokovno in socialno zelo zahtevne, izrazito nerutinske ter poudarjeno avtonomne delovne vloge. Te vloge so inkompatibilne z degradiranim, ekstremno specializiranim delom fordistične proizvodnje; *lahko jih zapolni le polivalentna, strokovno temeljno usposobljena delovna sila.*

Zato so tudi polivalentni, kvalificirani delavci nosilna kategorija zaposlenih v organizacijah raznovrstne kakovostne proizvodnje. Brez tega strateškega vira kakovostna proizvodnja preprosto ni možna. V primerjavi z osnovnim človeškim virom fordistične proizvodnje, ki kot skorajda naravna danost, potrebuje le minimalno predpripravo, je strateški vir kakovostne proizvodnje rezultat zahtevnih pripravljalno-izobraževalnih in socializacijskih procesov. Ti procesi konstituirajo pomembno razsežnost sicer ekstremno razvejanega institucionalnega okolja RKP, ki ga bom natančneje predstavil v nadaljevanju.

V organizacijah raznovrstne kakovostne proizvodnje kategorijo polivalentnih delavcev organsko dopolnjujeta ožji kategoriji mojstrov in tehničnega managementa. Skupni imenovalec vseh treh kategorij je relativno visoka izhodiščna tehnično-tehnološka usposobljenost. Ta zagotavlja strokovno superiornost celotnega delovnega telesa RKP kljub temu, da je število tehnikov in inženirjev v primerjavi s številom kvalificiranih fizičnih delavcev v RKP podjetjih praviloma nižje kot drugod. Sprotna implikacija visoke izhodiščne strokovne usposobljenosti je 'samodejno' omejevanje distance med osnovnimi skupinami v RKP podjetjih, ter, temu primerno, odpiranje možnosti promocije zaposlenih po vertikali 'delovnega telesa', kar to distanco nasploh dodatno zmanjšuje. *Znotraj tovrstnega kontinuuma kadrovske strukture očitno ne obstajajo cepitve, ki bi bile primerljive z razkolom med degradiranimi funkcijami navadnih delavcev in strokovno-vodstvenega jedra fordistične organizacije.*

Institucionalno okolje raznovrstne kakovostne proizvodnje

Naravnost na RKP je organsko vpeta v specifično nemško tradicijo, ki močno poudarja pomembnost proizvodno-fizičnega dela, ob tej pa še posebej vrednote solidarnosti, varnosti, profesionalne kompetence ter osredotočenosti na dolgoročnejsše delovanje (Streeck 1997, 40).

Na tovrstnem ozadju se je v Nemčiji po drugi svetovni vojni izoblikovalo izjemno kompleksno in s subtilnimi kompromisi na številnih točkah uravnoteženo institucionalno okolje organizacij raznovrstne kakovostne proizvodnje. Posredno to okolje kreira država, bolj neposredno pa ga konstituira dejavnost razvejane mreže visoko koordiniranih civilno-družbenih združenj.

Nemška država je nosilka specifičnih, posrednih regulacij; v bistvu je podpor-na država, saj zagotavlja splošno infrastrukturno podporo gospodarstvu, posebej na področju razvoja in raziskav, šolstva, socialne zaščite in zagotavljanja enakih življenjskih pogojev v različnih deželah.

Zaradi deželne organiziranosti in številnih močnih horizontalnih avtoritet, je možnost neposrednega intervencionizma federalne vlade zelo omejena. Tako npr. ustavno obveznost države, da zagotavlja stabilno valuto in konkurenčne trge, izpolnjujejo v nemškem sistemu 'obvladne' avtonomne inštitucije, med katerimi je najpomembnejša Bundes Bank, kot avtonomni regulator monetarne politike (Visser in Van Ruyseveldt 1996, 131).

Posebno skupino številnih ter izjemno močnih horizontalnih avtoritet predstavljajo v nemškem sistemu civilno-družbene organizacije, ki artikulirajo in uveljavljajo poslovne in delodajalske interese podjetij, obenem pa tudi interese dela (Jacobi et al. 1992, 230-238). Ker v Nemčiji ta združenja država omogoča in tudi sistematično podpira, so se razvila v konstitucionalno močna združenja – segmente izjemno gostega, specifično nemškega omrežja interesnih organizacij. V Nemčiji prevzemajo te interesne organizacije pomembne regulativne funkcije, saj je na njih skorajda v celoti delegirana funkcija reguliranja trgov dela in kapitala. Razumljivo je, da se je ob takšni vmestitvi interesnih združenj, država ne le sistemsko umaknila iz procesa neposrednega krmiljenja gospodarstva, temveč je tudi njeno delovanje izjemno transparentno in predvidljivo. *Lahko rečemo, da je prav tovrstni sistem neokorporativnega delovanja ključni 'mehanizem' ustvarjanja (samo)regulacij in skupnih dobrin socialnega tržnega gospodarstva.*

Ob visoko reguliranem trgu kapitala,³ so tudi v Nemčiji konkurenčni trgi močno socialno regulirani. Poslovna združenja dosledno ohranjajo režim konkurence (preprečujejo kartelizacijo), obenem pa zagotavljajo široko organizirano sodelovanje konkurentov ter skrbijo za specializacijo in ohranjanje visoke kakovosti proizvodov (Streeck 1997, 39). Tovrstno delovanje preprečuje poskuse uveljavljanja (strategije) množične proizvodnje, saj povzroča relativno nizko koncentracijo v večini industrijskih sektorjev ter posledično tudi fragmentacijo trgov. Ob sistematični skrbi združenj za sodelovanje konkurentov in njihovo specializacijo, pridobivajo sfragmentirani trgi značilnosti tržnih niš, med katerimi se ce-

³ Razen bank, ki se na tem trgu uvrščajo med najpomembnejše regulatorje poslovanja podjetij, so nje-gove dodatne vidne značilnosti praviloma visoka koncentriranost delnic podjetij ter njihova primerjalno dokaj omejena prodaja.

novna konkurenca ne more uveljavljati. Takšna regulacija je seveda konsistentna s strategijo izogibanja cenovni konkurenci s pomočjo kakovosti. *Lahko rečemo, da predstavlja visoka regulacija konkurenčnih trgov prvi steber institucionalne podpore, ki je sistematično spodbujal dolgoročno specializacijo nemškega gospodarstva za kakovostno proizvodnjo.*

Ob predstavitvi strategije in strukture raznovrstne kakovostne proizvodnje sem poudaril, da je polivalentna delovna sila osrednji strateški vir te proizvodnje in predmet močnih institucionalnih regulacij v sistemu RKP. *Regulacija reprodukcije polivalentne delovne sile je drugi steber institucionalne podpore, ki je v desetletjih po drugi svetovni vojni s svoje strani sistematično poglobljala specializacijo nemškega gospodarstva za kakovostno proizvodnjo.* Ta steber konstituirata dva medsebojno komplementarna regulativna sistema: prvi je dualni sistem poklicnega izobraževanja; drugi sestoji iz razvejanega sistema kolektivnih pogajanj na sektorski ravni in soupravljanja na ravni podjetij. Prvi zagotavlja ponudbo ustrezne, polivalentne delovne sile na trgu delovne sile. Drugi stabilizira položaj te delovne sile na (eksternem in internem) trgu delovne.

Dualni sistem poklicnega izobraževanja zagotavlja raznovrstni kakovostni proizvodnji ključni kolektivni input, saj je osredotočen na proizvodnjo nosilnega strateškega vira te proizvodnje – polivalentne delovne sile. Oblikovanje bodoče polivalentne delovne sile poteka v specializiranih neodvisnih javnih poklicnih šolah, pa tudi znotraj samih podjetij. Rezultat te dualne obravnave je delovna sila, ki po prihodu na trg delovne sile razpolaga z ustreznimi teoretičnimi znanji in tudi z relevantnimi delovnimi izkušnjami. Po končanem usposabljanju za kvalificirane delavce sistem zagotavlja možnost vertikalne promocije, ki je očitno konsistentna s strukturo delovnega telesa raznovrstne kakovostne proizvodnje, saj predvideva proceduro podobno vajeništvu, po kateri se lahko delavci vključujejo v prestižno kategorijo mojstrov ter naprej tehnikov in inženirjev (Sorge 1995, 256).

Celoten sistem poklicnega izobraževanja je predmet tripartitnih regulacij. Interesna združenja delodajalcev in delojemalcev participirajo v oblikovanju in izvajanju tega sistema, od udeležbe pri oblikovanju ustreznih zakonskih regulacij in formuliranju politik industrijskega usposabljanja, do zagotavljanja storitev v sistemu poklicnega usposabljanja ter pomoči pri izvajanju usposabljanja po podjetjih. Država zagotavlja zakonski okvir tega sodelovanja in s socialnimi partnerji deli odgovornost glede financiranja in nadzora celotnega sistema (Jeong 1995, 239).

Ob sistemu poklicnega usposabljanja, ki ustvarja primerjalno visoko strokovno usposobljeno delovno silo, je drugi segment institucionalnih regulacij, osredotočen na delovno silo ter stabilizira položaj te delovne sile na (eksternem in internem) trgu delovne sile.

V Nemčiji je trg delovne sile natančno zakonsko urejen, neposredno pa ga regulirata sistem sektorskih kolektivnih pogajanj ter režim soupravljanja na ravni podjetij. Ta regulacija je v osnovi osredotočena na preprečevanje cenovne konkurence na trgu delovne sile, saj visoko koordiniran sistem kolektivnih pogajanj sistematično omejuje možnost konkuriranja z nizkimi plačami, oziroma zagotavlja ohranjanje relativno visokih plač, istočasno pa reproducira egalitarizem znotraj teh relativno visokih plač. V obeh dimenzijah je ta sistem komplementaren pred-

stavljenim značilnostim organizacijske in kadrovske strukture RKP. Ker zagotavlja visoke ter relativno izenačene plače, ščiti reprodukcijo dražje, polivalentne delovne sile ter solidarnost med različnimi skupinami zaposlenih, sproti pa onemogoča 'zdris' sistema na parametre množične proizvodnje. *Z neposrednim varovanjem stabilnega položaja drage delovne sile na (eksternem in internem) trgu delovne sile posredno varuje temeljno, strateško naravnano celotnega sistema na kakovostno proizvodnjo.*

Omejevanje možnosti konkuriranja z nizkimi plačami je v nemškem sistemu podprto z omejevanjem konkuriranja med podjetji, ki bi temeljilo na odpuščanju presežnih delavcev. Ob pojavljanju presežkov, ki nastajajo zaradi tehnoloških prenov, je predvidena vključitev sindikatov ter sprožanje procedur in akcij, ki s pomočjo različnih tehnik ohranjajo delovna mesta. S podobnimi vplivnimi varovalnimi mehanizmi razpolagajo tudi sveti delavcev po podjetjih.

Rezultat orisanih regulacij je visoka stabilnost položaja polivalentne delovne sile na internih in eksternih trgih delovne sile.

Orisane značilnosti dveh stebrov institucionalnega okolja raznovrstne kakovostne proizvodnje razkrivata visoko stopnjo komplementarnosti (učinkov) teh stebrov in potreb raznovrstne kakovostne proizvodnje. Ta komplementarnost je inducirala specializacijo za kakovost na različnih ravneh sistema; v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni je bila pripeljana do skrajnih meja v skorajda vseh točkah sistema.

Postfordizem: nove značilnosti proizvodnega okolja raznovrstne kakovostne proizvodnje

Pred zlomom realnega socializma je še obstajalo 20. stoletje kot razpoznavno obdobje zgodovine, čigar identiteta je temeljila na sistemih množične industrijske proizvodnje, ki so se etablrirali v organski povezavi s svetovnimi vojnami ter po drugi svetovni vojni dokončno uobličili v fordistično proizvodnjo. To je bil produkcijski temelj cvetočih nacionalnih gospodarstev iz 50. in 60. let tega stoletja. V takšnem okolju se je po drugi svetovni vojni izoblikoval nemški sistem raznovrstne kakovostne proizvodnje.

Z zlomom družb realnega socializma je razpadla najkonservativnejša oblika fordizma. Po tem razpadu, ki je naznanil splošno odpiranje, decentracijo in deregulacijo nacionalnih gospodarstev, se je okolje sistema raznovrstne kakovostne proizvodnje *kakovostno* spremenilo. Postfordistične organizacije, ki cenovno konkuriranje uspešno kombinirajo s fleksibilnostjo in kakovostjo (Piore in Sabel 1984), tendenčno nadomeščajo tradicionalno kapitalistične proizvodne sisteme.

Fleksibilna množična proizvodnja

V jedru novih organizacijskih oblik je *fleksibilna množična proizvodnja (FMP)* postraditionalni ekvivalent tradicionalne fordistične proizvodnje.

Strategija fleksibilne množične proizvodnje je osredotočena na konkuriranje v terminih množičnosti in različnosti proizvodov. Z množično proizvodnjo različnih

proizvodov in/ali s hitrim spreminjanjem proizvodov, ta tip proizvodnje zagotavlja hitro reakcijo na spremembe povpraševanja, ob tem pa (množičnost) ohranja nizke cene (Regini 1997, 103; 1995, 195)).

Kombiniranje cenovnega konkuriranja z raznovrstnejšo in bolj kakovostno ponudbo, ki je v območju fordizma nedosegljivo, je definirajoča značilnost fleksibilne množične proizvodnje. Ta posebnost temelji na računalniško podprti avtomatizaciji proizvodnje, ki enemu samemu, seveda velikemu podjetju, omogoča množično proizvodnjo širokega spektra kakovostnejših proizvodov.

Tudi organizacijska struktura podjetij, orientiranih s strategijo fleksibilne množične proizvodnje, nujno presega klasično hierarhično, birokratsko organizacijo, saj nenehno spreminjanje proizvodnih programov izsiljuje uporabo timskega dela ter temu ustrezne matrične organizacijske strukture.

Kadrovska razsežnost strategije fleksibilne množične proizvodnje predstavlja dramatično radikalizacijo fordistične cepitve med množičnim delom modrih ovrtnikov in delom ozke skupine managerjev in strokovnjakov. V primerjavi z raznovrstno kakovostno proizvodnjo, ki je kakovost dosegala s pomočjo organizacijske strukture, ki je bila fordizmu *alternativna*, ta nova konkurenca dosega kakovost s pomočjo organizacijske in kadrovske strukture, ki sta *izpeljani iz fordizma*. (Iz)ključna ciljna skupina kadrovske strategije so tokrat predvsem visoko usposobljeni strokovnjaki, ki zapolnjujejo managerske, tehnično-tehnološke in komercialne funkcije (prodaja, trženje itd). Povpraševanje po polkvalificiranem in nekvalificiranem delu v FMP podjetjih naglo upada; omejuje se na zaposlovanje 'pomožno-proizvodnega' osebja z nizkimi ali izrazito nerazvitimi kvalifikacijami. Zaposleni v FMP podjetjih se torej radikalno ločijo na strateško, visoko strokovno usposobljeno osebje, ki dejansko pripada organizaciji, ter na obrobne, številčno vse bolj omejene skupine, ki so z organizacijo bolj v zunanji, začasni navezavi. Ostra cepitev na primarno in sekundarno delovno silo je pripeljana do konca. Po tej cepitvi je proizvodnja, ki načeloma lahko poteka brez sekundarnega segmenta, vsebinsko že umeščena.

Pripadniki obeh skupin morajo izražati izjemno fleksibilnost, se pravi prilagodljivost na spremembe in sodelovanje. V primeru jedra organizacije, je ta fleksibilnost predvsem funkcionalna, povezana pa je s sposobnostjo prilagajanja spremembam in pripravljenostjo na sodelovanje, kar pripadnikom jedra zagotavlja, ob visoki varnosti delovnega mesta, tudi razvoj profesionalnih karier. V primeru marginalnih, nestrateških skupin pa pomeni fleksibilnost predvsem sprejetje začasnosti, sprijaznenosti z odprto možnostjo odpusta kot samoumevne implikacije tehnološko-organizacijskih sprememb. Pri marginalnih delavcih je torej v ospredju številčna fleksibilnost, ki podjetju zagotavlja, da v obliki začasnega dela, dela po pogodbah ali dela vajencev, ki so tudi v začasnem statusu oseb vključenih v poklicno usposabljanje, brez kakršnihkoli težav odpušča odvečne fizične delavce, oziroma regulira njihovo število skladno s tehnološko-organizacijskimi spremembami ali pa kratkoročnejšimi gibanji povpraševanja.

Lahko rečemo, da se kadrovska struktura organizacij fleksibilne množične proizvodnje dejansko omejuje na maloštevilna jedra vrhunsko izobraženih strokovnjakov, na katere se osredotočajo kompleksne, do potankosti razdelane

metode spodbujanja njihove kompetitivnosti in kreativnosti. Reprodukcijske strukture ustreza sistem maloštevilnih elitnih šol ter institucionalno šibko regulirano in z interesnimi združenji 'neobremenjeno' okolje. V tem okolju ni egalitarnega pritiska fizičnih delavcev in ne medsebojne solidarnosti različnih skupin zaposlenih.

Mala fleksibilna podjetja

Mala fleksibilna podjetja (MFP) so primarno orientirana s strategijo fleksibilne specializacije, ki je osredotočena na hitro prilagajanje spremembam v povpraševanju. Hitrost prilagajanja je utemeljena na organizacijsko-kadrovski in tehnološki prilagodljivosti oz. visoki gibljivosti podjetja. Tovrstna gibljivost ni ekskluzivna značilnost malih podjetij, majhnost pa je vseeno prednost, ki omogoča reakcije (na kakovostne in kvantitativne spremembe v povpraševanju), ki so bistveno hitrejše od reakcij srednje velikih in velikih podjetij. Vzroki hitrejšega reagiranja malih podjetij na spremembe so predvsem v nižjih stroških vstopov in izstopov s trgov, primerjalno nižjih organizacijskih stroških in nižjih stroških povezanih z izbiranjem proizvodnih načrtov ter z eventualnimi napakami oz. neuspehi posameznih programov (Regini 1997, 104).

Tehnološko in organizacijsko so fleksibilna mala podjetja posttradicionalni ekvivalent tradicionalnih malih podjetij, saj razpolagajo z najsodobnejšimi tehnologijami in preprosto neformalno organizacijsko strukturo majhnih skupin. Prav ti elementi jih konstituirajo kot polivalentne, difuzne proizvodne sisteme, ki pošiljajo na trge zelo široke spektre različnih proizvodov, ob tem pa poudarke na tem ali onem proizvodu nenehno spreminjajo, odvisno od uspehov proizvodov na trgih.

Človeški viri fleksibilnih malih podjetij so omejeni na maloštevilne zaposlene, najpogosteje družinske člane ali preverjene znanke. Ti so načeloma pripravljeni na popolno, neomejeno sodelovanje v podjetju, kar implicira njihovo ekstremno časovno in funkcionalno fleksibilnost, se pravi pripravljenost na vsako vrsto dela ob vsakem času v podjetju. Osrednja figura te majhne proizvodno-družinske ali kvazidružinske, prijateljske skupnosti je podjetnik. Ta suvereno obvlada vse proizvodne, komercialne in administrativne funkcije, ki so nujne za obstoj in delovanje podjetja. Podjetnik torej, lahko tudi ob pomoči zunanjih svetovalcev in/ali sodelavcev z ustreznimi znanji, obvladuje široko paleto tehničnih in socialnih znanj in veščin.

Mala fleksibilna podjetja so italijanska posebnost,⁴ čigar nastanek je strukturno povezan s koncem fordizma oziroma restrukturacijami velikih fordističnih sistemov v 80. letih. Ker se je naglo zapuščanje fordizma v 80. dogajalo v vseh razvitih okoljih, 'eksplozija' malih fleksibilnih podjetij pa se je zgodila le v Italiji, vzroke tega pojava očitno ni možno omejiti na tedanje naglo fleksibilizacijo tradicional-

⁴ Italijanski podjetniki, ustanovitelji malih fleksibilnih podjetij, osnovna podjetniška in druga strokovna znanja praviloma pridobivajo v procesih večletnega neformalnega učenja, običajno v večjih podjetjih. Bolj poredko je njihov vir v programih formalnega usposabljanja ali višjega izobraževanja. Povprečni ključni človeški sprožilci in nosilci dejavnosti malega fleksibilnega podjetja je torej oseba, s formalno srednjo (strokovno) izobrazbo, ki se je po nabiranju večletnih izkušenj, oziroma po daljšem neformalnem akumuliranju različnih profesionalnih znanj, v večjem podjetju odločila, da 'gre na svoje' (Regini 1997, 104).

nih fordističnih sistemov. Ob tej nujni predpostavki je bilo specifično italijansko institucionalno okolje ključna 'dopolnilna' predpostavka, ki je sprožila 'indukcijo' malih fleksibilnih podjetij.

Splošna značilnost italijanskega sistema regulacije industrijskih odnosov je nizka stopnja institucionalizacije (Visser 1996, 265), ki se prepleta z dokaj učinkovito, obenem pa tudi nestabilno voluntaristično regulacijo (Regini 1997, 116). V polnem soglasju s tem dualizmom regulativnega sistema, predstavljajo italijanske organizacije ekonomskih interesov, ki so zaradi močne sfragmentiranosti italijanske civilne družbe in številnih razcepov znotraj gospodarske strukture izrazito pluralistične (Ferner in Hyman 1992, 543-560), izvirno kombinacijo 'konstitucionalne šibkosti' in *de facto* vplivnosti (Regini 1997, 110).

Na ravni večjih podjetij pomeni *de facto* vplivnost sindikatov oblikovanje neformalnih *ad hoc* aranžmajev, ki še zdaleč ne zagotavljajo stabilne podpore zaposlenih notranjim poslovno-organizacijskim regulacijam. Rezultirajoča negotovost je v izhodišču spodnašala poskuse vpeljevanja raznovrstne kakovostne proizvodnje v Italiji, saj je onemogočala uveljavljanje visoke funkcionalne fleksibilnosti, timskega dela in podobnih tipičnih organizacijskih prijemov raznovrstne kakovostne proizvodnje (Regini 1997, 113). Istočasno je v drugem tipu velikih podjetij, ki so pospešeno prehajala na množično fleksibilno proizvodnjo, egalitarizem sindikalnih pogajalcev močno omejeval uveljavljanje dualne fleksibilnosti, oziroma aplikacijo številčne fleksibilnosti na 'navadne' delavce ter funkcionalne na strokovnjake, kar je bistveno omejevalo manevrsko sposobnost tovrstnih podjetij (Regini 1997, 113). Tudi v tem primeru neformalne regulacije niso bile idealno konsistentne z zahtevami in logiko proizvodnega sistema. Le v primeru majhnih podjetij, v katerih temelji sodelovanje zaposlenih pri regulaciji fleksibilnosti na razmerjih medsebojnega zaupanja znotraj družinske oz. quasi-družinske skupnosti, neformalne regulacije niso imele izrazitejših omejevalnih učinkov.

Poseben segment italijanskega institucionalnega okolja, ki spodnaša uveljavljanje raznovrstne kakovostne proizvodnje, fleksibilne male proizvodnje pa ne zavrača, je sistem poklicnega usposabljanja.

V Italiji se je ta sistem, ki je institucionalno ločen od splošnega izobraževalnega sistema, sčasoma sprevrgel v 'drugorazredno izobraževanje' za skupine, ki imajo nizka pričakovanja in/ali so izpadle iz 'normalnega' šolskega sistema (Regini 1997, 113-114). Proces strokovnega usposabljanja zaposlenih v italijanskih podjetjih ni organsko vpet v sistem poklicnega izobraževanja; je praviloma bolj neformalen, spontan, utemeljen na sprotih dogovorih o vsebinah nalog, karierah in oblikah dela zaposlenih.

Za velika italijanska podjetja, posebej za tista med njimi, ki so orientirana s strategijo RKP, je nekakovosten sistem poklicnega usposabljanja velik problem, saj

jim priložnostna nadomeščanja tega sistema z bolj neformalnimi usposabljanji ne morejo zagotoviti prepotrebne, visoko usposobljene, polivalentne delovne sile.⁵

Po drugi strani pa nekakovosten sistem poklicnega uposabljanja za mala podjetja sploh ni neresljiv problem, saj je zrcalna podoba tega nekakovostnega sistema – neformalno usposabljanje v procesu dela, konsistentna z notranjo logiko malih podjetij. V malih podjetjih podjetniki prenašajo svoja znanja na sodelavce prav skozi neformalna pragmatična usposabljanja, ki so samoumevna razsežnost razmerij medsebojnega zaupanja v družinskih in kvazi-družinskih proizvodnih skupnostih. Zaradi tega malim fleksibilnim podjetjem šibki, sfragmentiran sistem poklicnega usposabljanja ne povzroča večjih težav.

Lahko rečemo, da je italijanski sistem dualne regulacije industrijskih odnosov izrazito neugoden za razvoj raznovrstne kakovostne proizvodnje, v manjši meri pa tudi za razvoj fleksibilne množične proizvodnje. *V tovrstnem okolju najbolj uspevajo mala fleksibilna podjetja.*

Sklep

Nemški sistem raznovrstne kakovostne proizvodnje je, kljub nekaterim izrazito post-modernim organizacijskim značilnostim (visoka funkcionalna fleksibilnost, timsko delo in podobno), dokaj močno vpet v tradicionalno kapitalistično proizvodno okolje. Dejstvo, da se je zgodovinsko izoblikoval v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, torej v času zgodovinskega zenita fordizma, sugerira to medodvisnost. Še več v času zgodovinskega zenita fordizma je bila raznovrstna kakovostna proizvodnja izjemno uspešna.

Vpogled v osnovne značilnosti raznovrstne kakovostne proizvodnje ter v osnovne značilnosti sočasnega fordističnega proizvodnega sistema, ki je konstituiral okolje kakovostne proizvodnje, kaže, da je bila skrivnost izjemnega uspeha izrazito nefordistične raznovrstne kakovostne proizvodnje prav v njenem fordističnem okolju. Ker je bila množična fordistična proizvodnja primarno orientirana s cenovno konkurenco, je namreč za sabo puščala nepokrite lise povpraševanja po dražjih, zahtevnejših, bolj kakovostnih proizvodih. Prav tovrstne, zgodovinsko zelo specifične tržne konstelacije so omogočile konstituiranje nemškega modela raznovrstne kakovostne proizvodnje. *Specializacija za kakovost v okolju, ki se s kakovostjo ni pretirano obremenjevalo, je bila ključna nemška inovacija.* Ta specializacija je implicirala diferenciacijo specifično nemških, relativno stabilnih in varnih trgov kakovostnih dobrin. Na teh trgih je bila Nemčija prvi, in nekaj desetletij po drugi svetovni vojni tudi edini, ponudnik. Kljub temu, da so bili ti trgi relativno ozki, so svojemu ekskluzivnemu ponudniku zagotavljali doseganje nadpovprečnih rezultatov – ohranjanje izjemne gospodarske rasti, ob visoki zapo-

⁵ Organiziranje lastnih šol ali financiranje šolanja lastnih kadrov v boljših šolah, je alternativna rešitev, ki pa je suboptimalna, saj je povezana s stroški, ki zmanjšujejo njihovo konkurenčnost. In tudi če se odločijo za ustvarjanje lastnega rezervoarja kvalificiranega dela, ki naj bi jim omogočil konkuriranje s pomočjo kakovosti, ne razpolagajo z nobenimi varovalkami, ki bi preprečevale prevzemanje tako ustvarjenih človeških virov s strani konkurentov (Regini 1997, 115).

slenosti ter primerjalno visokih plačah. Ker je bila povojna ponudba kakovostnih dobrin skromna, je bila zgodnja nemška specializacija za kakovost v resnici izjemno donosna. In ker je bila izjemno donosna, je bila – brez dvoma v maniri najboljše nemške tradicije – izpeljana do perfekcije. Menim, da številne orisane značilnosti nemškega sistema raznovrstne kakovostne proizvodnje, vključno z do potankosti uravnovešenim ter gostim omrežjem institucionalne podpore tej proizvodnji, pričajo o nenavadnih, izjemno sofisticiranih, ekstremnih razsežnostih te inovativne specializacije.

Ker je bil nemški sistem raznovrstne kakovostne proizvodnje specializiran za kakovostno proizvodnjo v primarno fordističnem okolju, je razumljivo, da dokaj težko prenaša aktualno naglo spremembo konfiguracije svetovnega gospodarstva v korist fleksibilnih proizvodnih sistemov, ki so definitivno spodrinili najkonzervativnejše oblike fordizma, njegove naprednejše oblike pa silijo v pospešeno 'samoukinjanje'. Fleksibilna množična proizvodnja je ključna nova oblika, ki radikalno reorganizira okolje raznovrstne kakovostne proizvodnje. Razliko med cenovno konkurenco in konkuriranjem s kvaliteto, je fleksibilna množična proizvodnja namreč že izničila do nerazpoznavnosti. Ker zmore produkcijo kakovostnejših, obenem pa še zmeraj cenovno konkurenčnih dobrin, iz 'ozadja' zožuje, fragmentira in destabilizira tradicionalno varne in stabilne trge kakovostnih dobrin.

Orisane ugotovitve omogočajo okvirno opredelitev scenarijev spreminjanja nemškega sistema raznovrstne kakovostne proizvodnje.

Prvič, retrogradni procesi, v pomenu nekakšne vrnitve na fordizem v nemškem primeru absolutno niso možni, saj se znotraj tega sistema fordizem nikoli ni zasilal. Drugič, množično uveljavljanje malih fleksibilnih podjetij je v Nemčiji malo verjetno. Že grobi vpogled v institucionalne pogoje njihove množičnosti razkriva, da ti izrazito romanski pogoji v nemškem okolju preprosto ne obstajajo. Tretjič, sklepne ugotovitve indicirajo, da ohranjanje raznovrstne kakovostne proizvodnje v tradicionalni obliki tudi ni možno.

Zdi se, da je edini izhod v strukturiranju novega modela fleksibilne kakovostne proizvodnje. Ta pa se, tudi ob zelo dosledni izpeljavi, iz tradicije raznovrstne kakovostne proizvodnje in njenega institucionalnega okolja, določenemu približevanju sistemom fleksibilne množične proizvodnje nikakor ne bo mogel izogniti.

LITERATURA

- Braverman, Hary. 1983. Rad i monopolistički kapital. Zagreb: Globus
 Burell, Gibson in Morgan, Garet. 1979. Sociological Paradigms and Organisational Analysis. London: Heinemann
 Ferner, Antony in Hyman, Richard. 1992. 'Italy: Between Political Exchange and Micro-Corporatism', v: Industrial Relations in the New Europe, ur. A. Ferner in R. Hyman, Oxford: Blackwell

- Jacobi, Otto, Keller, Berndt in Muller-Jentch, Walther. 1994. 'Germany: Codetermining the Future?', v: ur. A. Ferner in R. Hyman. *Industrial Relations in the New Europe*. Oxford: Blackwell
- Jeong, Jooeon. 1995. 'The Failure of Recent State Vocational Training Policies in Korea from a Comparative Perspective', *British Journal of Industrial Relations*, Volume 33, Number 2
- Mintzberg, Henry. 1979. *The Structuring of Organizations*, New Jersey: Prentice-Hall
- Morgan, Gareth. 1997. *Images of Organization*, 2nd ed. London: SAGE
- Piore, Michael, J. in Sabel, Charles, F. 1984. *The Second Industrial Divide*. New York: Basic Books
- Pontusson, Jonas. 1997. 'Between Neo-Liberalism and the German Model: Swedish Capitalism in Transition'. ur. C. Crouch in W. Streeck. *Political Economy of Modern Capitalism*, London: SAGE
- Regini, Marino. 1995. 'Firms nad Institutions: The Demand for Skills and their Social Production in Europe', *European Journal for Industrial Relations*, Volume 1, number 2
- Regini, Marino. 1997. 'Social Institutions and Production Structure: the Italian Variety of Capitalism in the 1980s', ur. C. Crouch in W. Streeck. *Political Economy of Modern Capitalism*. London: SAGE
- Sorge, Arndt. 1995. 'Labour relations, organizations and qualifications'. ur. J. Van Ruysseveldt, Hiskamp, R. in van Hoof, J., L. *Comparative Industrial & Employment Relations*. London: SAGE
- Streeck, Wolfgang. 1997. 'German Capitalism: Does it Exist? Can it Survive?'. ur. C. Crouch in W. Streeck. *Political Economy of Modern Capitalism*. London: SAGE
- Visser, Jelle. 1996. 'A truly mixed case: industrial relations in Italy', v: *Industrial Relations in Europe*, ur. Van Ruysseveldt, J. in Visser, J. London: SAGE
- Visser, Jelle in Van Ruysseveldt, Joris. 1996. 'Robust corporatism, still? Industrial relations in Germany', v: *Industrial Relations in Europe*, ur. Van Ruysseveldt, J. in Visser, J. London: SAGE

RAZSELJEVANJE LJUDI IZ SLOVENSKEGA ETNIČNEGA PROSTORA S Poudarkom NA ŽIVLJENJU SLOVENCEV NA ŠVEDSKEM

Povzetek. *Množično izseljevanje ljudi iz "slovenskega etničnega prostora" sega v drugo polovico prejšnjega stoletja in je bilo vedno neposredno ali posredno povezano z dogajanjem v evropskem prostoru. Izseljevanje se je pojavljalo z različno intenzivnostjo, v različnih časovnih intervalih, bilo različno usmerjeno in različno pogojeno. Iz pregleda vseh pojavnih različic pa lahko razberemo, da je bilo do konca prve svetovne vojne usmerjeno pretežno v prekomorske dežele, potem pa se postopno preusmeri v države zahodne Evrope – če izuzamemo povojno politično emigracijo, ki se je v veliki meri usmerila v obe Ameriki in Avstralijo. Razmere, v katerih so se izseljenci znašli, so bile odvisne od odnosa, ki ga je imela država priselitve do priseljencev in od posameznih bilateralnih sporazumov in konvencij, ki jih je z njimi podpisovala Jugoslavija. Analiza različnih migracijskih politik po evropskih državah pokaže vso specifičnost uradne švedske politike do priseljencev. Švedska situacija se prav tako razlikuje od situacij v prekomorskih državah, tudi od tistih, ki so podobno kot Švedska uvedle multikulturalno politiko do priseljencev. V ozadju opisa priseljevanja in življenja Slovencev na Švedskem je razvidna tudi omenjena politika.*
Ključni pojmi: *migracije, Švedska, Slovenija*

Odhajanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora

Gibanja in procesi v slovenskem etničnem prostoru so bili skozi vso zgodovino povezani in pogojeni z dogajanjem v evropskem prostoru. Ljudje, ki so izhajali iz slovenskega etničnega prostora, so bili bolj ali manj vpleteni v evropske selitvene procese, ne nazadnje tudi v kolonialna osvajanja in s tem v genocid in etnocid nad neevropskimi ljudstvi. Tako je bil tudi velik izseljenski val iz slovenskega etničnega prostora na prelomu stoletja sestavni del evropskega, natančneje slovanskega in mediteranskega vala, ki je začel naraščati v devetdesetih letih 19. stoletja.

Že pred začetkom množičnega izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora so ljudje odhajali za delom v avstrijske dežele Avstroogrske, Hrvaško, Slavonijo in

¹ Marina Lukšič-Hacin, doktorica socioloških znanosti, ZRC SAZU.

Srbijo, pozneje pa celo v Romunijo, Bolgarijo in Rusijo. Znano je odhajanje žensk v Egipt, kjer so iskale delo kot dojlje ali služkinje. Množično je bilo tudi odhajanje rudarjev v Westfalijo in Porenje.²

V drugi polovici devetnajstega stoletja je počasi naraščalo tudi zanimanje za prekomorske dežele. V Južni Ameriki³ so se priseljevali zlasti v Argentino, Brazilijo, Venezuelo in Mehiko (meksikajnarji). Največ ljudi pa se je v tem času selilo v dežele Severne Amerike, Kanado in ZDA, ki so bile od osemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne 'Indija Koromandija Slovencev'.

Prva svetovna vojna je zaustavila množično priseljevanje v ZDA, pa tudi sama migracijska politika ZDA je bila že močno restriktivna vse do leta 1921 oz. 1924, ko se je z uvedbo kvotnega sistema množično priseljevanje skoraj povsem zaustavilo.⁴ Po zaprtju ameriških vrat, so se naši izseljenci podali v Kanado in države Južne Amerike.⁵

V letih pred gospodarsko krizo pa so se tokovi selitev naših ljudi postopno preusmerili v Evropo, predvsem v Francijo, Belgijo in na Nizozemsko.⁶ Sem so prihajali tudi naši rudarji iz rensko-vestfalskega področja, kajti Nemčija je bila po vojni močno gospodarsko oslABLJENA.

Svetovna gospodarska kriza, še bolj pa začetek druge svetovne vojne, sta močno posegli v selitve ljudi po Evropi. Divjanje vojne po celi Evropi, taborišča, beg ljudi najprej proti državam zahodne Evrope in potem naprej preko oceana so

² Za izseljevanje v rensko-vestfalsko področje sta značilna dva vala: prvi, ki je bil močnejši, med leti 1880-1888 ter drugi med leti 1903-1906. Po nekaterih ocenah je bilo pred prvo svetovno vojno v tem okrožju že okoli 30.000 Slovencev (Drnovšek 1992, 66-69; Kolar-Dimitrijevič 1980, 259; Makuc 1984, 137).

³ Višek priseljevanja naših ljudi v Brazilijo, Argentino in Venezuelo je bil v letih 1878-1880. Takrat je močno narasla potreba po delovni sili za obdelovanje plantaž in delo v gozdovih. 1878. je v Argentini prišlo do načrtnega spodbujanja naseljevanja (Arhiv ISI, fond Splošno..., M7, Informacija o slovenskem izseljevanju, str. 2; Drnovšek 1993, 120).

⁴ Leta 1921 je bil sprejet zakon, ki je uvedel letno kvoto v višini 3% pripadnikov določene narodnosti, ki je živel v ZDA. Tri leta kasneje mu je sledil Johnson-Reedov zakon (1924). Bil je še bolj restriktiven. Določil je kvoto 2% pripadnikov določene narodnosti po štetju prebivalstva v ZDA leta 1910 (Drnovšek 1992, 197).

⁵ S slovenskega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadalo kraljevini Jugoslaviji, je največje število Slovencev prišlo v Kanado v letih 1924 do 1930 (Arhiv ISI, fond Splošno..., M11, Slovenski izseljenci, str. 2; Genorio 1980, 268-270). V Južno Ameriko, predvsem Argentino in Urugvaj, se je po letu 1922 usmeril val Primorcev, ki so bežali izpod Mussolinijeve nadvlade. V Urugvaj pa je v tem času prišla večina iz Prekmurja, od koder so odhajali zaradi verskih nesoglasij (Arhiv ISI, fond Splošno..., M7, Informacija o slovenskem izseljevanju, str. 15).

⁶ V Franciji naletimo na naše ljudi že pred prvo svetovno vojno, v večjem številu so začeli prihajati po prvi svetovni vojni, v letih 1919-1923. Najprej iz Westfalije, v dvajsetih letih pa tudi iz kraljevine Jugoslavije. Francija je leta 1925 s pomočjo koncesije najemala poljedelske delavce iz Jugoslavije. V naslednjem letu (1926) se je le-ta razširila tudi na rudarje in industrijske delavce (Kukovica 1985, 182). V Belgijo je prišlo največ Slovencev v letih 1921 in 1922, najprej iz Westfalije in pozneje iz Francije. Neposredno iz Slovenije so se v Belgijo naseljevali šele v letih 1925-1929 (Arhiv ISI, fond Splošno..., M7, Slovenski izseljenci, str. 4 in fond Luksemburg..., Slovenci v Belgiji). Na Nizozemsko so Slovenci prihajali v večjem obsegu v letih 1925-1930 in se v največjem številu naseljevali v holandskem delu pokrajine Limburg. V začetku so prihajali predvsem iz Nemčije, Belgije in Francije, po letu 1927 pa tudi iz Slovenije (Arhiv ISI, fond Luksemburg..., Slovenci v Holandiji; Drenovec 1983, 137).

povzročili močno 'mešanje' ljudi v evropskem prostoru. Temu so se ob koncu vojne in ob blokovski delitvi pridružile še selitve zaradi močne psihoze strahu pred novo politično oblastjo. Prevladuje ocena, da je v tem času naš prostor zapustilo okoli 20.000⁷ ljudi. Nove kolonije so nastale v Argentini,⁸ sledijo pa še ZDA,⁹ Kanada, Avstralija in države zahodne Evrope.

V petdesetih letih, predvsem pa po letu 1963, ko so se odprle jugoslovanske meje (pred tem letom je prihajalo do ilegalnih prehodov meja), se je glavšina preusmerila v države zahodne Evrope.¹⁰ To je čas organiziranih selitev (1965-1975), ki jih je podpirala tudi država. Po konvencijah z nekaterimi državami so posredovanje delavcev prevzeli Zavodi za zaposlovanje. Že 1968. leta (Stare 1973, 214) so začeli ugotavljati, da je potrebno zamejiti odhajanje izobražencev in kvalificirane delovne sile, po katerih je bilo največje povpraševanje. Tako se je politika službe za zaposlovanje spremenila v zavestno zmanjševanje odhajanja omenjene delovne sile. "V okviru tega so se zavodi odločili, da sprejmejo le tiste ponudbe delodajalcev, ki se nanašajo na nepriučene in priučene delavce ter ponudbe, ki se nanašajo na izrazito suficitarne poklice ostalih strokovnih nivojev (Stare 1971, 58). Zavodi so začeli postopno zavračati tudi povpraševanje po tistih profilih, ki so bili doma deficitarni. Kmalu so v tujino posredovali predvsem brezposelne nekvalificirane delavce in resnično suficitarne profile (Župan 1974, 83).

⁷ Podatek o številu ljudi, ki so po drugi svetovni vojni zapustili naš prostor se nahaja v: Arhiv fond Splošno..., M7, "Informacija o slovenskem izseljenstvu, str. 2; Švent 1991, 155.

⁸ Argentina je konec 40. let kot prva država uradno dovolila naselitev slovenskih beguncev in to skoraj brezpogojno. V to državo se je naselila skoraj polovica vseh naših beguncev. Prva skupina je odšla iz italijanskih taborišč že leta 1947. V Argentini so naleteli na močno podporo in zaščito Peronove oblasti. V tem času je v Argentini že obstajala dokaj organizirana slovenska skupnost, ki so jo v največji meri predstavljali Primorci, ki so se priselili po 1922. Njihov položaj v Argentini je bil v času Perona zelo težak, s prihodom nove slovenske politične emigracije pa se je še poslabšal (Jensterle 1992, 81, 84, 117).

⁹ ZDA so 1949. leta začele sprejemati ljudi iz begunskih taborišč. Begunci (slovenski) so se naselili in v večini primerov ostali v mestih po ZDA, kjer so že bile močne, družbeno razvite slovenske naselbine (Susel 1991, 179). Po 2. svetovni vojni je v migracijski politiki ZDA še vedno veljal kvotni sistem. Šele 1952 je bil sprejet McCarran-Walter Act, ki je uvedel minimalne spremembe sistema kvot, značilnega za migracijsko politiko ZDA po letu 1921. S tem so bili narejeni minimalni popravki tega sistema, tako da je bila določena minimalno dopuščena kvota za priseljence iz Azije, ki je do tedaj sploh ni bilo (Gordon 1964, 102). ZDA so popolno ukinile kvotni sistem šele leta 1965, ko je bil sprejet nov zakon o priseljevanju. Ta je določal, da se je lahko iz ene države v ZDA letno priselilo 200.000 ljudi (Sulič 1983, 19).

¹⁰ Po gospodarski reformi leta 1965 so se tokovi izseljevanja ponovno vse bolj usmerjali v države zahodne Evrope, ZRN, Francijo, Švedsko, Švico, Italijo itd., in ZRN pa je kaj kmalu postala glavni cilj priseljevanja naših ljudi (Stare 1977, 8). Po ocenah iz leta 1968 je bilo na "začasnem delu v tujini" približno 50.000 Slovencev. Starostna meja se je gibala od 20-40 let (80%) (Šetinc 1968, 33-34). Po popisu prebivalstva iz leta 1971 je bilo takrat v državah zahodne Evrope 70.000 Slovencev (47.000 v ZR Nemčiji, 12.000 v Avstriji, v drugih državah pa po nekaj tisoč). Podatki popisa niso povsem natančni, saj so bile v nekaterih primerih v tujini cele družine, popisni materiali pa so zasledovali le osebe, ki so bile aktivno zaposlene in neaktivnih družinskih članov (otroci, gospodinjice, vzdrževane osebe) niso zajeli (Stare 1978, 60). V letu 1990. avtor navaja, da je zadnji popis slovenskega prebivalstva našel 50.000 ljudi na "začasnem delu v tujini" oz. po državah zahodne Evrope: Nizozemska 500, Francija 5 do 6 tisoč, Švica 4 do 5 tisoč, Švedska 4 do 5 tisoč (Prešeren 1990, 204). Pri tem moramo izpostaviti, da je vsaj na Švedskem, kjer je bilo to možno, veliko Slovencev že prevzelo švedsko državljanstvo in jih omenjeni popis ni zajel.

Ljudje, ki so v tem času odhajali, so bili tretirani kot ekonomska emigracija, za katero se je uveljavil poseben (politični) termin 'začasno delo v tujini'. Sama oznaka je želela prikazati, da so ljudje odšli na delo v tujino zgolj začasno in se bodo po krajšem obdobju vrnil. Hkrati se je omenjena oznaka idealno vključevala v migracijske politike takratnih evropskih imigrantskih držav, npr. Nemčije, kjer se je govorilo o gostujočih delavcih (gastarbeiter) ali Francije, kjer so govorili o tujih delavcih (travailleurs étrangers). Na Švedskem pa se je že uveljavil termin priseljenec (invandrare).¹¹ Model začasnega dela v tujini ni bila zgolj politična utvara tedanje domače vladne strukture, ampak tudi praktični interes (potencialni), da bi ljudje v veri v svojo vrnitev, presežek vrednosti vlagali doma (naložbe, gradnje...). Hkrati pa se je uradna politika pokrivala z željami posameznikov ob odhodu, ko so bili prepričani, da odhajajo od doma le za nekaj let in se bodo kmalu vrnil. V tujini naj bi le zaslužili sredstva, ki bi jim izboljšala življenjski standard.

V preteklosti se je v zvezi s Slovenci na Švedskem v Sloveniji uveljavil termin zdomeci ali delavci na začasnem delu v tujini. Kako bi to komentirali? Eno ime smo pač mogli dobiti. Z nečim so nas morali poimenovati. To so potem uporabljali mediji, pa tudi ljudje.

Boris Šavs (Lukšič-Hacin 1998, 82)

Švedi so nas takoj sprejeli kot priseljence, ne kot ljudi na začasnem delu v tujini, čeprav mislim, da je veliko ljudi prihajalo sem z željo, da bi bili začasni delavci v tujini. Ta želja je živela zelo dolgo in dokler je živela, se niso vključevali zadosti dobro v švedsko družbo. Mislim pa, da so do sedaj že vsi spoznali, v Evropi, v domovini in tukaj na Švedskem, da so ljudje, ki so ostali tukaj, priseljenci. Mislim da so Slovenci, sploh po petnajstih letih, začeli čutiti, da so priseljenci. To se vidi tudi po tem, ko so začeli sprejemati švedsko državljanstvo. Nekako sentimentalno so ves čas še obdržali svoje državljanstvo. Mislim da niso postali švedski državljani zato, ker je Jugoslavija začela s konflikti, ampak zato, ker so se začeli počutiti kot priseljenci in so imeli željo, da bi tudi z volitvami vplivali na vsa področja na Švedskem.

Alja Öfors (Lukšič-Hacin 1998, 47)

¹¹ Razlika v poimenovanju ljudi, ki so se priselili v različne države zahodne Evrope, nakazuje na razlike, do katerih je prihajalo v odnosu do njih tako v migracijskih politikah kot v samem življenju. To se kaže tudi v principih podeljevanja državljanstva. Predesem v državah zahodne Evrope in v državah, ki jih je zajela anglosaksonska kolonizacija, je prisotna visoka netoleranca in stigmatizacija drugačnosti. Stigmatizacija priseljencev je v teh družbah/kulturah močno povezana s hierarhizacijo ras oziroma hierarhizacijo znotraj bele rase ob upoštevanju predvsem religioznega in tudi etničnega ključa. Za razliko od teh družb so nekatera okolja veliko bolj strpna do drugačnosti, npr. nekatere države Latinske Amerike, pa tudi Švedska, kjer se je uveljavil t. i. multikulturalizem.

Že sredi sedemdesetih let se pojavijo dokazovanja, da se predvidena začasnost spreminja v trajno izseljenost. Vsi nadaljni dogodki in rezultati nekaterih raziskav pa so to le še potrjevali.¹²

Položaj naših ljudi je bil različen, odvisno od politike države, v katero so se priselili, in hkrati od mednarodnih odnosov ter posameznih bilateralnih sporazumov, ki jih je v tem obdobju podpisovala Jugoslavija.¹³ Jugoslavija je v šestdesetih letih podpisala s številnimi evropskimi državami Meddržavni sporazum o zaposlovanju in Konvencijo o socialni varnosti. Prvi sporazum o socialni varnosti je bil sklenjen s Francijo 1950. leta, nanašal pa se je predvsem na izseljence, ki so se priselili v Francijo med obema vojnama (Svetek 1971, 48). Temu so v šestdesetih letih sledile še pogodbe z drugimi državami.¹⁴ Med temi državami je bila tudi Švedska. Preden pa bi podrobneje pogledali naseljevanje Slovencev na Švedskem, si oglejmo povojne migracijske razmere v zahodni Evropi.

Migracijske razmere v zahodni Evropi po drugi svetovni vojni

Za povojno izseljevanje v države zahodne Evrope je zelo pomembno leto 1957, ko je bila formirana EGS. Narejeni so bili prvi koraki v smeri nastajanja enotnega trga delovne sile, ki se izteče v sporazum konec šestdesetih let (Rimski dogovor). Konec petdesetih let je pet od tedanjih šestih članic Skupnosti obnovilo svoje gospodarstvo; izjema je bila Italija, ki je bila država izseljevanja in ne priseljevanja (Mesić 1989, 9-10). Šestdeseta leta so čas neoliberalistične migracijske politike v razvitih državah, kar pomeni med drugim tudi politiko odprtih vrat za priseljevanje (Klinar 1985, 6). Temu sledi množično priseljevanje z juga proti severu, ki traja

23

¹² P. Klinar že leta 1976 ugotavlja, da se doba naših delavcev, začasno zaposlenih v tujini, podaljšuje in ne ustreza planirani politiki o začasnem delu v tujini. Opozarja, da lahko precejšen del naše občasne migracije postane trajen. Pravi, da nekateri rezultati raziskav postavljajo pod vprašanje upravičenost uporabe izraza 'zdomci na začasnem delu v tujini'. Odstotek remigrantov je neustrezno majhen. Pri začasnih migracijah bi se moralo vrniti npr. 1970. leta 65.000 jugoslovanskih migrantov, vrnilo pa se jih je le 20.000 (Klinar 1976, 250-255).

¹³ Slovenija je bila del Jugoslavije in vsi Slovenci, ki so se izselili v tem času, so bili v tujini tretirani kot jugoslovani. Kot je poznano že iz zgodovine, tudi v tem času številne države v popisih niso upoštevale etnične pripadnosti. Upoštevale so nacionalni princip, pri katerem državljanstvo že pomeni narodno pripadnost. Iz tega izvirajo številne težave, ko skušamo ugotoviti število Slovencev, ki se je tedaj izselilo iz Slovenije. Dodatno težavo pa predstavljajo trenutno še nedostopni jugoslovanski arhivi po bivših jugoslovanskih ambasadah.

¹⁴ Do leta 1971 so bili sklenjeni Meddržavni sporazumi o zaposlovanju s Francijo, Avstrijo, Švedsko, Zvezno republiko Nemčijo, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburgom in Avstralijo. Z vsemi so bile sklenjene tudi konvencije o socialni varnosti (Stare 1970, 51). Do leta 1975 je bil sklenjen Meddržavni sporazum o zaposlovanju še z Novo Zelandijo (Župan 1974, 84), do leta 1978 pa so bili podpisani Sporazumi o socialni varnosti s 16 državami (Svetek 1977, 108). Dvostranski sporazumi o socialni varnosti so delavcem zagotavljali "enako obravnavanje z delavci države sodelavne države, prosto izplačevanje dajatev iz ene države v drugo, varstvo družinskih članov, ki ostanejo v domovini, v breme države-sodelavne države, izplačevanje otroških dodatkov, tudi otrokom, ki živijo v domovini; skratka gre za pravno združitev teritorijev obeh držav na področju socialne varnosti, ki se za to področje smatra kot enotno." (Svetek 1977, 108).

do sedemdesetih let. 1968. leta je bil znotraj Evropske skupnosti sprejet Rimski dogovor,¹⁵ ki je zaostрил razlikovanje med priseljenci.¹⁶ V začetku 70. let je bilo v zahodni Evropi zaposlenih okoli 6 milijonov tujih delavcev in z njimi je tam živelo prav gotovo še takšno število ostalih družinskih članov (Mesić 1988, 317). Leta 1973, po gospodarskem razcvetu in množičnih migracijah, pride do naftne krize, ki je pustila globoke gospodarske posledice. V nekem smislu že lahko govorimo o začetku gospodarske recesije. V novih razmerah je 'gastarbeiterski model' v zahodnoevropskih državah prenehal funkcionirati. Aktualna migracijska situacija se izraža preko trga dela, pravnega statusa, vračanja in reintegracije ter socialno-pravnega položaja prve in druge generacije migrantov. Vsa nadaljnja migracija je v celoti pogojena s potrebami držav priseljevanja. Po letu 1973/74 narašča število priseljencev le še zaradi združevanja družin, naravnega prirastka in ilegalnih migracij. Že 1974/75 pride do radikalnega obrata v migracijski politiki držav priseljevanja in do zaustavljanja nadaljnega pritoka tuje delovne sile. V naslednjih letih zasledimo predvsem t.i. družinsko imigracijo (Heršak 1985, 9-11; Mesić 1989, 11; Mesić 1988, 371, 372). Konec 70. let se začnejo prizadevanja, da bi se priseljenci, ki so ostali, integrirali v novo družbo oz. integracijska migracijska politika.¹⁷ Spremembe v migracijskih politikah zahodnoevropskih držav so povsem izničile model t.i. 'začasnega dela v tujini'. Presekale so 'kroženje' delavcev med imigrantsko in emigrantsko državo ter jih na nek način izenačile s pogoji izseljencev, kakršne poznamo iz preteklosti.

Že v 60. še bolj pa v 70. letih, po omenjeni naftni krizi, se v državah priselitve krepijo neokonservativizem, nova desnica in desni radikalizem, v življenju ljudi pa je vse bolj prisotna ksenofobija.¹⁸ Ta pojav zasledimo tako v zahodnoevropskih državah kot v ZDA. Še veliko bolj so bili zaskrbljujoči rezultati javnomnenjskih raziskav o odnosu domačinov do tujih delavcev (Klinar 1976, 254, 278), ki kažejo, da domačini niso bili naklonjeni priseljencem in njihovi asimilaciji. Za evropske migracije v osemdesetih letih se je uveljavil izraz 'migracije v kriznih razmerah'. Neoliberalistična migracijska politika iz šestdesetih in začetkov sedemdesetih let

¹⁵ Skupnost je s tem vzpostavila skupni trg delovne sile, kar pomeni svobodno selitev in enakopravnost pri zaposlovanju državljanz članic EGS v drugih državah EGS. S sprejemom sporazuma znotraj EGS o 'notranjih migrantih', se je položaj 'zunanje migracije' slabšal in zaostroval, poleg tega pa vprašanje o državljanstvu za 'notranjo migracijo' izgublja na pomenu (Mesić 1989, 10-15).

¹⁶ The Economic London opozarja na dvojna merila, ki se uporabljajo za delavce iz EGS na eni strani in na drugi strani za severne Afričane, Špance, Turke, Portugalce, Grke, Jugoslovane, ki so zunaj evropske skupnosti (Klinar 1976, 254).

¹⁷ Načelo integracije pomeni opuščanje ideje o prisilni asimilaciji (npr. Francija) ali nujni vrnitvi (prim. Nemčije). V ta kontekst sodi tudi združevanje imigrantskih družin, dvojezično šolanje imigrantskih otrok, dopuščanje nekaterih političnih dejavnosti imigrantov, razvijanje imigrantskih etničnih skupnosti (Klinar 1985, 14). Vendar pa na ta način poteka tiha asimilacija, ki je lahko učinkovitejša od prisilne (Klinar 1986, 17-20).

¹⁸ Ksenofobija se ne pojavlja le zaradi ekonomske krize in nezaposlenosti, ampak izhaja tudi iz strahu pred 'tujim' ter je različno vsajena v kolektivne (klanske) zavesti. Strukturalna diskriminacija -proizvaja jo sama oblast-desnoradikalne ideje in na njih zasnovana gibanja pa ustvarjajo družbeno klimo, v kateri so tujci 'krivi za vse', so neke vrste dežurni krivci (Mesić 1988, 375).

se je umaknila politiki integracije, vzporedno z njo pa so se pojavile številne 'prisilne remigracije' (Klinar 1985, 14). Krepi se etnična stratifikacija.

V primerjavi s slovenskimi izseljenci, ki so živeli v državah zahodne Evrope, je bil položaj tistih, ki so bili na Švedskem zgolj posredno vezan na opisane razmere, saj Švedska ni bila članica EGS, hkrati pa je položaj slovenskih (jugoslovanskih) delavcev urejala konvencija, o kateri sta se dogovorili obe državi leta 1968 (Svetek 1968, 42-43), jo 1969. ratificirali in jo dopolnili leta 1978. (Hribar 1993, 11).¹⁹ V letu 1989 so se pripravljale nove spremembe in izboljšave, vendar pa konvencija ni bila ratificirana pred gibanji in dogodki za osamosvojitve Slovenije in so na koncu vsi novi dogovori propadli.²⁰ Z osamosvojitvijo Slovenije so bili Slovenci na Švedskem kar nekaj časa v negotovem položaju. Prav tako pa se je situacija spremenila glede švedskega članstva v zdaj imenovani Evropski uniji, saj je Švedska postala njena članica. Ljudje se bojijo, da se bo s tem tudi na Švedsko vneslo normativno razlikovanje med priseljenci iz držav članic in priseljenci, ki prihajajo iz drugih držav.

"V bodočnosti bodo na Švedskem obstajale tri vrste priseljencev: priseljenec s švedskim državljanstvom, priseljenec brez švedskega državljanstva iz države EU in priseljenec brez švedskega državljanstva iz države izven EU, takoimenovane tretje države." (Pišler 1993, 5)

Slovenci na Švedskem²¹

25

Slovenci so odhajali na Švedsko predvsem po drugi svetovni vojni, točneje od začetka šestdesetih do začetka sedemdesetih let. Pozneje so tja odhajali le posamezniki. Švedska je bila med vojno nevtralna. Vojna vihra se je ni neposredno dotaknila, ampak se je v tem času gospodarsko zelo razvila, še bolj pa po koncu

¹⁹ O tem, kdaj so bile sprejete spremembe konvencije najdemo dva podatka. Eden je naveden v tekstu, drugega (1979) pa najdemo pri R. Leskovicu (1990, 38).

²⁰ "Švedska se ni sklenila socialne konvencije s Slovenijo, uporablja še vedno določbe bivše Jugoslavije. Po informacijah bo Slovenija prevzela in podpisala konvencijo o socialni varnosti bivše Jugoslavije, toda pozabljeni so vsi predlogi za spremembo omenjene konvencije, ki so bili doseženi po letu 1980. in predloženi švedskim in takratnim jugoslovanskim oblastem 1989 (...) Največja pomanjkljivost obstoječe konvencije je v pogledu zdravstvenega zavarovanja v času bivanja v domovini. (...) Slovenski in švedski državljani, ki so zavarovani po švedskih predpisih, morajo v času bivanja v Sloveniji sami plačati zdravniške usluge, če pa gredo v Italijo ali Avstrijo plačajo zdravstvene usluge socialni organi teh držav, ker ima Švedska z njimi ustrezno konvencijo." (Hribar 1993, 11).

²¹ Med prvimi, ki so prišli s slovenskega etničnega prostora na Švedsko so bili prav gotovo protestanti. V času, ko je močna protireformacija zajela notranjo Avstrijo in s tem tudi slovensko etnično ozemlje (koncem sedemdesetih let 16. stoletja) in pognala v beg številne protestante so se le-ti razpršili po severni Evropi in prišli vse do skandinavskih dežel. Pričujoči del o Švedski pa je usmerjen predvsem na razmere med slovenskimi priseljenci po drugi svetovni vojni.

vojne, ko je bil večji del evropskih držav razrušen. Tako je v šestdesetih letih v številnih gospodarskih sektorjih močno potrebovala delovno silo.²²

"Se še spominjate, kako je bilo, ko smo prihajali na Švedsko v šestdesetih letih? Ko je vsa Evropa dvigovala življenjsko raven in je tukaj manjkalo le delovne sile, so nas sprejemali z odprtimi rokami. Kdo se ne bi veselil izučenih rokodelcev, izobraženih mladih ljudi, ki so prišli s svojim v domovini plačanim znanjem! Bilo je prostora povsod: po tovarnah, v obrtniških dejavnostih, po uradih, na univerzah... Začetne tečaje švedščine so mnogi opravili kot pomivalci v restavracijah, katerih lastniki so danes. (...) Iz sobic smo se preselili v svetla stanovanja, v lastne hiše, kakor hitro so nas ponesle peruti. Ker so priseljence zaradi pridnosti cenili povsod, ker nam je bil naklonjen tisk in vsa družba, smo se kmalu počutili doma. (...) Minila so šestdeseta, prišla sedemdeseta, osemdeseta... Švedska je sprejemala vse manj ekonomskih priseljencev, število političnih priseljencev - beguncev pa je naraščalo. Prihajali so Grki, Čilenci, Kambodžani, Asirci, Sirijanci, Eritrejci, Iranci. Ekonomski priseljenci so se takoj vključili v družbo - begunci so več let prisiljeni žetati v posebnih naseljih. Običajni priseljenci služijo denar in plačujejo davke - begunci so brez dovoljenja za delo in dobivajo od države podporo. Ekonomski priseljenci nimajo nikoli dovolj časa - begunce uničujejo brezdelje in čakanje na dovoljenje za bivanje..." (Oförs 1989, 6).

V januarju 1971 je bilo na švedskem registriranih 17.710 jugoslovanskih delavcev. Ob oceni vseh ljudi iz Jugoslavije, ob upoštevanju žena, otrok in staršev, naj bi se to število dvignilo na 40.000. Leta 1967 je bila na švedskem narejena raziskava, ki pravi, da je v številu vseh priseljencev iz Jugoslavije na Švedskem 10% Slovencev. Izhajajoč iz tega avtor pravi, da je na Švedskem 4.000 Slovencev (Jermol 1971, 66). Avtor pri tem ne upošteva dejstva, da je bil koncem šestdesetih višek izseljevanja iz Slovenije. Ta val se je postopno ustavljal v sedemdesetih tja do 1975. I. Zato predstavljeno sklepanje temelji na prevelikem tveganju, ko jemlje stanje pred letom 1967 kot kriterij za ocenjevanje razmer v sedemdesetih. Dve leti pozneje M. Šenkova za razliko od M. Jermola navaja, da živi in dela na Švedskem 6 700 Slovencev (Šenk 1973, 258). Podobno oceno navaja tudi L. Tertinek (Tertinek 1973, 252). Popis prebivalstva v Sloveniji v začetku devetdesetih pa kaže, da je na Švedskem okoli štiri tisoč Slovencev (Prešeren 1990, 204). Ta podatek moramo nujno popraviti z dejstvom, da je v obdobju od naselitve pa do devetdesetih let veliko Slovencev sprejelo švedsko državljanstvo in jih omenjeni popis ni več zajel - nekateri pa imajo dvojno državljanstvo. Tako bi lahko rekli, da verjetno bolj držijo

²² V tem času na Švedsko niso prihajali samo Slovenci in Jugoslovani, ampak tudi sami Skandinavci (največ Finci, potem Norvežani in Danci) Nemci, Čehi, Poljaki, Italijani, Španci, Portugalski, Grki, Turki. Veliko ljudi je prišlo iz azijskih, afriških in latinsko ameriških držav (Tertinek 1973, 252). Kot zanimivost naj povemo, da je bila Švedska še na prelomu stoletja država izseljevanja, ko so ljudje odhajali predvsem preko oceana. Ti se še danes čuti v odnosu Švedov do ZDA, podobno kot še danes velja med Slovenci stereotipna predstava o Ameriki - deželi, kjer se 'cedita mleko in med'.

ocene raziskav iz sedemdesetih let, ki navajajo število od 6000 do 7000. Tudi med samimi izseljenci se je uveljavila ocena, da jih je na Švedsko prišlo od šest do sedem tisoč (v prvi generaciji). Številni so se pozneje vrnili domov. Tisti, ki so ostali, pa so na Švedskem ustvarili družine in imajo danes že vnuke (tretja generacija). Sami Slovenci na Švedskem ocenjujejo, da jih je v vseh generacijah, vključno s tistimi, ki so zamenjali državljanstvo, od deset do dvanajst tisoč.

Slovenci so se po Švedski precej raztepli, vendar pa lahko rečemo, da se jih je večina naselila v južnem delu, predvsem v pokrajinah Götalanda in Svealanda in to predvsem v industrijskih središčih in obmorskih mestih (ladjedelnice), kjer je bila velika potreba po delovni sili. Za razliko od ostalih jugoslovanskih delavcev so se naselili zelo razpršeno in se skušali čimprej vključiti v švedski način življenja, čeprav so hkrati še vzdrževali medsebojne stike v privatnem življenju (predvsem društveno življenje in srečanja čez vikende). F. Stare (1970, 52) navaja, da je bilo v primerjavi z drugimi evropskimi državami za Švedsko značilno, da je sprejela manjše število naših delavcev, vendar pa je bilo med njimi največ visoko kvalificiranih delavcev in delavcev z akademskimi poklici.²³

V šestdesetih letih, ko so se Slovenci že v večjem številu podali na Švedsko, leta še ni imela uradne priseljske politike.

No, recimo, včasih, takrat, ko sem jaz prišel, Švedska takorekoč ni imela politike za priseljence, ampak si prišel sem tako, kot bi šel iz Ljubljane v Izolo. Na policijski postaji, si se prijavil, kje stanuješ in kje delaš. To so oni zapisali. Šele čez eno leto ali dve je prišlo do tega, da smo dobili delovna dovoljenja, prej pa to ni bilo potrebno. Takrat je priseljenec, pa naj je bil to Šved iz Malmöja ali pa kdo iz juga Evrope ali od drugje, šel na policijsko postajo, kjer se je to urejalo. Takrat ni bilo še nič, ni bilo socialnih podpor za priseljence. Ko si prišel, si dobil delo, stanovanje in si živel kot navaden državljan z vsemi pravicami kot Švedi. To je bilo zelo dobro. Ko pa so pričeli ustanavljati državne institucije za priseljence - to je bila napaka - se je pojavil odpor domačinov do tujcev. Le-ti so zdaj prihajali v drugačnih oblikah. Uslužbenci tega še danes ne obvladajo, ker to pač tudi ni možno, saj ne poznajo vseh ljudi. Švedi ne poznajo ljudi, ker nimajo izkušenj. Zato še danes ne znajo oceniti, zakaj ljudje, ki prihajajo na Švedsko, dejansko prihajajo sem. Tu prihaja do velikega nesporazuma oz. nesporazumov pri priseljskem vprašanju - o tem bi lahko še pa še govorili, ker je situacija zelo zapletena. Bila pa je napaka, da so za to ustanovili državno institucijo. Še vedno bi morali to urejati, obvladati lokalni policaji, stražniki, ker bolj poznajo človeka kot psiholog. Izkušen policaj pozna barabo in kurbo. Ta zna oceniti in ima tudi socialni občutek, da človeka ne zapre takoj, pač pa mu tudi pomaga. No, čim pa nastanejo institucije, se pojavijo papirji, zadeve se razrešuje v pisarnah in se ljudi, ki

²³ Pri tem moramo upoštevati, da podatke povzemamo po raziskavah, ki so bile narejene v začetku sedemdesetih let, ko se je kategorijo visoko kvalificiranih delavcev (v Sloveniji oz. Jugoslaviji) drugače opredeljevalo kot danes. Prav tako je bila zahtevana nižja izobrazbena raven za akademske poklice.

se jih obravnava, ne pozna, ne sreča, nikoli se jih ne vidi. Ti ljudje po svoje delajo, lahko oblasti lažejo, jo prevarajo, prevarajo zakone, itd. Položaj tujcev na Švedskem je zdaj precej 'klavrn'.

Boris Šavs (Lukšič-Hacin 1998, 71-72)

Šele leta 1969 je bil formiran Državni zavod za priseljence (Statens Invandrarverk - SIV). To je čas, ko so se priseljenci že organizirali in začeli ustanavljati priseljske zveze po nacionalnem ključu. Tega leta je bila ustanovljena tudi Jugoslovanska zveza (Leskovec 1990, 5). Pri Slovencih pa se v tem času pojavi prvo samostojno slovensko kulturno društvo v Landskroni. Morda je bila ustanovitev državnega zavoda za priseljence potreba in odgovor uradne državne politike na organiziranje priseljencev.

Državni zavod je prevzel centralno vlogo in odgovornost za priseljence. Obračal se je predvsem na centralne priseljske organizacije. Pozneje je po vzpostavljeni mreži potekalo tudi financiranje aktivnosti zvez in društev, kar pomeni, da so neorganizirani priseljenci izpadli.²⁴ "Sredstva, ki jih je SIV dajal za delo Zveze, so bila v začetku namenska, se pravi, da je Zveza dobila določen del dotacij za administracijo, del preostalih sredstev pa je bil določen za centralne aktivnosti. SIV je tudi zahteval, da ima Zveza določene službe: organizacijskega in ekonomskega sekretarja, hkrati pa je seveda zahteval vpogled v poslovanje." (Leskovec 1990, 5).

Leta 1975 je švedski parlament potrdil glavna načela priseljske politike, ki bi jih lahko strnili v pojme: enakost, svobodna izbira in sodelovanje. Po tem je prišlo do večje finančne pomoči društvom priseljencev, ki so delovala kot kulturna društva, za radio, televizijo, izdajanje kulturnih in informativnih časopisov. Pomoč so dobile vse organizacije, ki so skušale svojo kulturo predstaviti švedski sredini in podpirale zблиževanje med priseljenci in Švedi. V začetku sedemdesetih je bil ustanovljen tudi Parlamentarni priseljsko-politični komite (IPOK),²⁵ ki je imel nalogo, da analizira rezultate švedske priseljske politike in na njeni osnovi predlaga izboljšave. Leta 1981 je Zveza švedskih občin dala občinam priporočilo in

²⁴ "Vedno bolj se uveljavlja stališče, da bo družba pomagala samo tistim priseljencem in manjšinam, ki se same trudijo za narodnostni in kulturni obstoj. Torej priseljenci kot so Nemci, Danci in Norvežani, ki niso organizirani in ničesar ne napravijo za svojo ohranitev kot jezikovne in kulturne skupine, ne morejo računati na družbeno pomoč." (Hribar 1984, 7).

²⁵ Leta 1980 je dobil IPOK "nalogo, da preišče, kakšna je situacija priseljencev na Švedskem. V komiteju so bili tudi predstavniki priseljskih organizacij. Po štirih letih dela je komitej izluščil nekaj tehtnih predlogov:

- tisk, radio in TV naj posvetijo več prostora priseljencem; poudarek na prenosu kulturnega bogastva iz dežel priseljencev naj bo večji;

- možno naj bo dvojno državljanstvo po desetih letih bivanja na Švedskem, brez zahteve izpisa iz starega državljanstva;

- pravice priseljencev na področju socialnega zavarovanja in pokojnin naj se izenačijo s pravicami Švedov. Pravica do pokojnine naj ne zapade, če se tuji državljan preseli v staro domovino in nato zopet na Švedsko.

Toda švedske oblasti niso sprejele niti enega teh predlogov." (Leskovec 1990, 5)

smernice za dodeljevanje pomoči priseljskim organizacijam.²⁶ Le-te so morale izpolnjevati predpisane pogoje,²⁷ če so hotele dobiti finančno pomoč. Na nek način je bila pomoč namenska in to predvsem kot začetna pomoč, pomoč za dejavnost in pomoč, vezana na posamezne projekte. Višina sredstev, ki so jih organizacije dobile na ta način je bila različna po občinah in odvisna od politike in ekonomske moči posameznih občin. Poleg občinskih dotacij moramo omeniti tudi okrajne. Le-te se nanašajo na okrajne organizacije - od vseh priseljencev so bili na ta način organizirani le Jugoslovani in Finci - če izpolnjujejo predpisane pogoje.²⁸ S tem je bila v veliki meri financirana tudi mladinska dejavnost na regionalni ravni. Poleg občinske in okrajne ravni financiranja, je bila še državna raven. Državni zavod za priseljence (SIV) je dodeljeval finančno pomoč zvezam priseljskih organizacij²⁹ in to namensko za osnovno dejavnost (za delo sekretariata, nujne sestanke, skupščine in konference). Državni zavod za mladino je financiral mladinsko dejavnost. Potem so tu še Svet za pomoč informativnim listom (priseljski informativni listi) in Državni zavod za kulturo. Slednji je na državnem nivoju sofinanciral kulturne festivale, srečanja, tiskanje knjig in kulturne časopise³⁰ (Hribar 1984, 7-8).

Leta 1986 je SIV spremenil načela financiranja zvez. Sredstva niso več namenska, ampak so vezana na število članstva. Minimalno število potrebno za dotacijo je 1000 članov, ki so plačali članarino (individualno in ne družinsko). Priseljske zveze so glede na plačano članarino dobile od države določeno denarno pomoč. S tem denarjem so prosto razpolagale (Leskovec 1990, 5).

Poleg sofinanciranja socialno-kulturne dejavnosti priseljskih organizacij na različnih ravneh, je švedska država podpirala tudi ustanavljanje radijskih in televizijskih oddaj za priseljence v njihovih jezikih. Za priseljence, ki so prišli v

²⁶ Naj opozorimo, da tu ni šlo za financiranje zvez, pač pa njihovih osnovnih organizacij ali drugih kulturno-socialnih organizacij, ki se niso združevale v okrajne organizacije ali zveze. Prve pa so bile dodatno financirane na okrajni in državni ravni. Pri Slovencih so recimo na tej ravni dajala vloge za finančno pomoč društva, pa tudi posamezne organizacije ali sekcije, ki so se lahko ustanovile v okviru društva (folklor, pevski zbori, dramske sekcije). Lahko pa so bile to tudi čisto samostojne organizacije - mimo društev.

²⁷ Opravljati morajo dejavnost splošnega pomena. Njihovo delovanje mora biti socialno in kulturno, ne pa strankarsko-politično. Vsaj polovica članov mora biti iz vrst priseljencev. Vsaka organizacija mora imeti svoj statut. Delovanje mora biti posvečeno priseljencem in mora temeljiti na demokratičnih načelih (Hribar 1984, 7).

²⁸ Na osnovi priporočil in smernic Zveze švedskih okrajev se financira okrajne organizacije, ki imajo vsaj 300 članov starih od 7 do 24 let in da so njeni člani (društva) iz vsaj 1/3 občin v okraju (Hribar 1984, 7).

²⁹ Te subvencije so bile dodeljene le zvezam. Zveze so povezovale različne osnovne in regionalne organizacije.

³⁰ Kot bomo videli pozneje, je bil iz tega naslova dolgo časa financiran tudi osrednji časopis slovenskih društev na Švedskem *Naš glas*. Prav v letu 1995, ko sem na Švedskem opravljala raziskavo, pa je *Naš glas* to dotacijo izgubil. Utemeljitev ukinitve financiranja se je nanašala predvsem na dejstvo, da je *Naš glas* časopis slovenskih priseljskih društev na Švedskem (in mora biti po tem ključu tudi financiran) in ne samostojen kulturni časopis.

sedemdesetih, je bil organiziran tečaj učenja švedskega jezika.³¹ Prav tako so v sedemdesetih letih začeli vključevati učenje maternega jezika v programe švedske šole. Jezik so poučevali učitelji, ki jih je potrdila in zaposlila Švedska.

Priseljenci, tuji brez švedskega državljanstva, so 1976 dobili pravico, da sodelujejo na volitvah za občinske in okrajne skupščine. Volilno pravico so dobili tisti, ki so bili v evidenco prebivalstva vpisani najkasneje 1.11.1976 ali so živeli na Švedskem zadnja tri leta in so do volitev dopolnili 18 let. Številne občine so organizirale informativna srečanja, kjer so priselencem razložili švedski sistem, pristojnosti občin in okrajev in sam sistem volitev (Volitve so pred nami 1979, 10-11; Kragelj 1976, 216; Starc 1977, 281).

Kot smo že dejali, je veliko Slovencev prišlo v času, ko Švedska še ni imela uradne priseljenke politike. Ni bilo Državnega zavoda za priseljence (SIV). Učenje švedskega jezika je bil problem posameznikov in ni še bilo organiziranih tečajev za priseljence. Prav tako pa še ni bilo Konvencije o socialnem zavarovanju ali Meddržavnega sporazuma o zaposlovanju med Jugoslavijo in Švedsko. Leta 1967 je bil najprej podpisan Meddržavni sporazum o zaposlovanju (Stare 1977, 11), 1969. pa je bila podpisana Konvencija o socialnem zavarovanju. Podpisana Konvencija je bila specifična glede na ostale konvencije, ki jih je Jugoslavija podpisala z večino evropskih držav. Podobnosti pa lahko najdemo med sporazumi s Švedsko, Švico in Norveško. S temi državami je bilo dogovorjeno načelo samostojnega odmerjanja dajatev. "Zaradi posebnosti švicarskega in švedskega sistema socialnega zavarovanja namreč ti dve državi ne prištevata tudi jugoslovanske pokojninske dobe, s tem pa je hkrati izpolnjen tudi pogoj za uveljavitev podaljšanega jugoslovanskega invalidskega in pokojninskega zavarovanja, če se zavarovanec za to odloči." (Svetek 1974, 80-81).

Leta 1978 je bila konvencija dopolnjena, a še vedno niso bile odpravljene vse pomanjkljivosti. Največja pomanjkljivost se nanaša na zdravstveno zavarovanje v času bivanja v domovini. V primeru bolezni morajo delavci, ki so zaposleni na Švedskem, sami plačati stroške zdravstvenih uslug. Stroške lahko zmanjšajo le s potovalnim zavarovanjem sklenjenim na Švedskem (Hribar 1993, 11; Leskovec 1990, 38).

Meddržavni sporazum o zaposlovanju in Konvencija o socialnem zavarovanju sta tako le delno pravno uredila položaj slovenskih delavcev na Švedskem. Ostalo pa je še veliko odprtih vprašanj in nerešenih situacij. Poleg zaposlitve pa so se Slovenci tudi drugače postopno vključevali v švedski način življenja oz. švedski vsakdan.³² Omenili smo že, da so se Slovenci razkropili na različne konce in se niso

³¹ "Vsa večja podjetja so in še organizirajo za priseljence brezplačne tečaje švedskega jezika, večkrat tudi v plačanem delovnem času. Učitelji so bili v glavnem Švedi in Slovenci smo se učili jezika skupaj s Španci, Italijani, Grki, Turki in drugimi. Ni bilo lahko, toda šlo je." (Tertinek 1973, 254).

³² Podatke o organiziranosti Slovencev na Švedskem, ki sledijo in niso posebej označeni, sem črpala iz arhivskega gradiva, ki je v lasti društev slovenskih izseljencev v Stockholmu, Göteborgu in Landskroni. V Landskroni se nahaja tudi delni arhiv Koordinacije slovenskih društev, ki je bila del jugoslovanske zveze, in nove krovne organizacije Slovenske zveze (od izstopa društev iz jugoslovanske zveze). Fotokopije omenjenih dokumentov so del arhiva Inštituta za slovensko izseljenstvo pri Znanstveno raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Nadaljnji vir informacij je bilo glasilo slovenskih društev na Švedskem *Naš glas in nekaj številke Svobodne misli*. Tudi te so del omenjenega arhiva.

strnjeno naseljevali. Morda je bil tudi to vzrok, da je bilo prvo društvo organizirano v Landskroni (1969), ki je relativno manjše naselje in zato razpršenost ni bila tako velika. Temu je v začetku sedemdesetih let sledil val ustanavljanja društev po drugih krajih, kjer se je naselilo večje število Slovencev. Leta 1971 je bilo v Göteborgu ustanovljeno Združenje Jugoslovancev in kot del društva "Slovenski kotiček", ki pa je ostal le na papirju. Marca 1972 je bilo ustanovljeno Slovensko društvo v Stockholmu. Istega leta je bilo ustanovljeno društvo Slovenija v Eskilsuni. Februarja 1973 je bil ustanovni občni zbor Slovenskega kulturnega društva "France Prešeren" v Göteborgu. Decembra 1973 je bilo ustanovljeno še eno društvo v Landskroni, ki se je poimenovalo Kulturno prosvetno društvo Slovenija (tako sta nekaj let tu delovali dve društvi, ki pa sta se novembra 1977 združili v enotno društvo Lipa). Ustanovljena so bila še: društvo Slovenska skupnost v Köpingu, Slovenija v Olofströmu, Planika v mestu Malmö, Slovensko kulturno društvo "Ivan Cankar" v Halmstadu, društvo Savinja v Jönköpingu (zaradi premajhnega števila članov je del kluba postopno zamrlo). Najmlajše društvo Slovencev na Švedskem pa je Slovensko-švedsko društvo v Helsingborgu, ki je nastalo 1991. leta.

Vsa društva so opredeljena kot kulturna. Njihov glavni cilj je gojiti slovensko kulturo, slovensko besedo in jo prenesti na naslednje rodove. Za ustanovni občni zbor je bilo nujno pridobiti komunalno (občinsko) dovoljenje, pripraviti članske izkaznice in oblikovati društveni pravilnik oz. statut. Celotno gradivo je moralo biti tudi prevedeno v švedski jezik.

Po letu 1981, ko je Zveza švedskih občin dala občinam priporočilo in smernice za dodeljevanje pomoči priseljenkim organizacijam, je bil eden od pomembnih kriterijev dejavnost splošnega pomena. Delovanje društev naj bi bilo socialno in kulturno, ne pa strankarsko-politično. Vsaj polovica članov je morala biti iz vrst priseljencev. Vsaka organizacija je morala imeti svoj statut. Delovanje je moralo biti posvečeno priseljencom in temeljiti na demokratičnih načelih (Hribar 1984, 7). Poleg tega v gradivu zasledimo informacijo, da je bilo določeno minimalno število članstva, to je 25 članov, da je društvo lahko formalno obstajalo (Kramaršič 1983, 5). Poleg formalnega priznanja pa so si morala društva zagotoviti tudi prostore, v katerih bi se njihovi člani lahko redno srečevali. Marsikje so dobili od občine v najem prostore in jih s prostovoljnim delom preuredili, da so bili primerni za delovanje različnih sekcij.

Vzporedno z nastajanjem posameznih društev se je pojavila težnja po medsebojni povezavi. Tako je v letu 1975 prišlo v Stockholmu do prve konference slovenskih društev na Švedskem in do ustanovitve Skupnosti slovenskih društev. Že naslednje leto (1976.) so jo (ob priliki Slovenskega festivala v Stockholmu) preimenovali v Koordinacijski odbor slovenskih društev³³ (Kragelj 1975, 22; Pišler

³³ Koordinacijski odbor slovenskih društev so skušali še dvakrat preimenovali. Prvič leta 1979, ko so ga skušali preimenovali v *Interesno skupnost slovenskih društev na Švedskem* (Jakše 1979, 4), a se naziv ni obdržal, saj v gradivu še naprej srečujemo *Koordinacijo*. Naslednje preimenovanje je bilo 1984., ko je bil v predlogu novega statuta predviden naziv *Združenje slovenskih društev na Švedskem*. S tem naj bi društva, ki so delovala v okviru Jugoslovanske zveze, dobila samostojnejši status (Koordinacija 1984, 30). Vendar tudi ta predlog ni bil sprejet. Tako se je naziv *Koordinacijski odbor slovenskih društev na Švedskem* ohranil vse do izstopa društev iz Jugoslovanske zveze, ko je bil ukinjen in je bila namesto njega ustanovljena *Zveza slovenskih društev na Švedskem*.

1996, 6). Kmalu po ustanovitvi se je Koordinacijski odbor priključil Jugoslovanski zvezi³⁴ in preko tega so vsa slovenska društva postala njen del. Priključitev je bila v veliki meri posledica praktičnega interesa, vezanega na način financiranja delovanja priseljskih organizacij s strani švedske države. Podrobnejša analiza bi morda odkrila tudi ideološke razloge (to je zgolj nepotrjena domneva avtorice), vezane na ideologijo bratstva in enotnosti, ki je ta čas prežemala Jugoslavijo. Organizacijska struktura Jugoslovanske zveze je bila tako zastavljena, da so njeni člani lahko kandidirali za finančna sredstva na vseh pravno vzpostavljenih ravneh švedske države (občina, okraj, država). Kot smo že omenili, so na občinski ravni dobivala neposredne finančne dotacije društva in druge kulturne organizacije, na okrajni okrajne organizacije in na državni ravni (SIV) je bila financirana Jugoslovanska zveza. Po letu 1986, ko je SIV spremenil načela financiranja zvez in sredstva niso bila več namenska pač pa vezana na število članstva, je vodstvo Jugoslovanske zveze interno delilo sredstva po lastnih kriterijih, ki niso upoštevala številčnosti posameznih društev. Prav delitev finančnih sredstev med posameznimi koordinacijami v Jugoslovanski zvezi je bila med glavnimi vzroki za močne spore in izstop Makedoncev in Slovencev iz nje. Prva nesoglasja so se začela že sredi osemdesetih let, z leti pa so se le še stopnjevala. Tako v eni od številčk Našega glasa iz leta 1988 lahko preberemo:

"Jugoslovanska zveza se obnaša kot tiranska mačeha, ki s tolsto zadnjico sedi na denarnih sredstvih, katere je dobila od Švedov in ki so namenska. Čepi na njih, kot da jih je sama prigarala ali pa si jih pritrgala od ust in žuga poredni pastorki Sloveniji, ki bi rada - pomislite - imela čisto zase mini mladinski festival, kjer bi zapela in zaplesala po svoje..." (Redakcija NG 1988, 9).

Slovenci niso bili edini, ki so se znašli v tem položaju. Podobno je bilo z makedonsko koordinacijo in njenimi društvi. Kot reakcija na nastali položaj, iz katerega ni bilo poti, je Makedonska koordinacija izstopila iz Jugoslovanske zveze, ko so predstavniki društev na občem zboru koncem leta 1989. še enkrat v celoti podprli resolucijo.

"Koordinacijski odbor makedonskih društev je na svojem občnem zboru lansko leto sprejel resolucijo, v kateri zahteva pravičnejšo delitev sredstev, ki jih dobiva Jugoslovanska zveza za svoje delovanje. Le-ta dobiva od SIV (Statens Invandrarverk) 1 196 000 kr. Po 9.členi pravilnika o dotacijah priseljskim organizacijam bi MKO moral dobiti od te vsote 265 000 kr, dobi pa le 19 000kr. Za primerjavo: KO slovenskih društev dobi 16 000 kr. MKO ima približno 3500 članov, slovenski KO pa okrog 900 članov." (Pišler 1989, 39)

³⁴ Jugoslovanska zveza je 1984. leta, v času 9. skupščine, združevala 120 društev različnih jugoslovanskih narodnosti na Švedskem, 13 okrajnih organizacij in 5 nacionalnih oz. strokovnih skupnosti. Vse našteje organizacije so združevale 20 tisoč članov (Hribar 1984, 31).

Čez dobro leto (23.3.1991) so iz Jugoslovanske zveze izstopili tudi Slovenci in ustanovili Zvezo slovenskih društev na Švedskem.³⁵ Vendar pa finančni spori niso bili edini razlog za izstop, bili pa so med najpomembnejšimi.

Slovenska društva na Švedskem so se, kot smo že dejali, medsebojno povezovala v Koordinacijski odbor. Ker so Slovenci zelo razpršeni, razdalje med posameznimi društvi velike, je ta način predstavljal najboljšo možnost za vzdrževanje stikov in pomoč med posameznimi društvi. Delovanje vseh društev je bilo vezano na kulturno življenje. Poleg vsakoletnih društvenih prireditvah po posameznih društvi ali ob povezavi dveh bližnjih, so imeli Slovenci oz. vsa slovenska društva na Švedskem vsako leto Slovenske kulturne festivale. Prvo srečanje vseh slovenskih društev je bilo 1975 v Jönköpingu (Kragelj 1975, 221), naslednje leto je bil 2. kulturni festival v Stockholmu, sledil je v Olofströmu (Starč 1977, 280). Vsako leto je organizacijo kulturnega festivala prevzelo drugo društvo, na prireditvi pa so s svojimi programi sodelovala vsa. V času festivala je bil običajno tudi sestanek Koordinacijskega odbora. Na sestanku, ki je bil v času 7. slovenskega kulturnega festivala v Halmstadu (1981) so sprejeli sklep, da bodo v bodoče srečanja organizirana na dve leti (Škoberne 1981, 277; Hriberšek 1981, 19). V Začetku devetdesetih je bil sprejet sklep, da se Slovenski kulturni festival preimenuje v Slovenska srečanja (Pišler 1989, 38; Öfors 1992, 4).

Vsa leta so Slovenci aktivno sodelovali tudi na kulturnih srečanjih Jugoslovanske zveze. Iz leta v leto se je povečevalo nezadovoljstvo ljudi z odnosom večine udeležencev do kulturnih točk, ki so jih pripravljali Slovenci, tako da so se na koncu odločili, da na teh prireditvah ne bodo več sodelovali.

"Malce samokritičnosti bi svetovali tej naši, za bratstvo in enotnost skrbeti JZ. Svetovali bi ji, naj malce prevzgoji svoje 'živahno' občinstvo, ki je na jugoslovanskih prireditvah izžvižgalo naše slovenske točke, nejevoljno cepetalo ob slovenski besedi ali pa jo v najboljšem primeru ignoriralo." (Redakcija NG 1988, 9).

Omenjeni odnos, ki se je zrcalil tudi v odnosu Jugoslovanske zveze do slovenskega jezika v vsakdanjem življenju, na radiu, televiziji in Jugoslovanskem listu je dodatno razburil Slovence.

³⁵ Že leta 1983 je urednik Našega glasa na bralce naslovil protestno pismo, v katerem pravi: "Vsa slovenska društva, razen enega, imajo težave s pokrajinskimi organizacijam JZ, ki se obnašajo kot nekakšna oblast, grozijo z ovajanjem, hočejo prepovedati romanje Slovencev v Vadsteno, izsiljujejo neupravičeno članarino, jih diskriminirajo pri nastopih... Poudarjanje popolne enostnosti na račun Slovencev, podcenjevanje slovenskega jezika in kulture, samopašno prisvajanje sredstev za naš tukajšnji kulturni razvoj... Od skupnega proračuna Jugoslovanske zveze, ki je v preteklem letu znašal 1 538 000 kron, smo Slovenci dobili 21.300 kron. Vso administrativno in organizacijsko delo smo opravili sami brez plačila, medtem ko se je nepotrebna birokracija JZ mastila z ostalim denarjem. Ta denar je tudi naš, daje ga švedska država, JZ pa z njim samo 'razpolaga'..." (Kramaršič 1983, 3). V nadaljevanju je predlagal, da morajo Slovenci nujno izstopiti iz JZ in ustanoviti samostojno Zvezo slovenskih društev na Švedskem. Do prvih korakov v tej smeri je prišlo šele marca 1988. Takrat je bil eden od glavnih sklepov sestanka Koordinacijskega odbora zahteva, da Jugoslovanska zveza Koordinacijskemu odboru dodeli proporcionalno primeren del sredstev za različne projekte in administracijo (Öfors 1988, 6).

Slovenski jezik je bil neprestano v ospredju društvenega delovanja, še pomembnejši in dragocenejši pa je bil za Koordinacijski odbor slovenskih društev v povezavi z učitelji slovenskega jezika in uredništvu Našega glasa ter radijskih in televizijskih oddaj. V sedemdesetih letih, ko se je začelo zbujaati društveno življenje, so se tudi pričele priprave za pouk slovenskega jezika. Prve ure slovenščine so bile v društvenih prostorih, pozneje pa se je pouk materinščine preselil na švedske šole.⁴⁶

Tako sem preko slovenskega društva kmalu dobila možnost, da ob sobotah poučujem slovenščino v Stockholmu. Prišla sem v stik s slovenskim društvom, to je bilo 1974 leta. Ustanovili smo sobotno malo šolo v slovenskem društvu in začela sem z delom tudi tam. Počasi sem prišla do redne zaposlitve učiteljice maternega jezika - takrat so bili to začetki pouka maternega jezika na Švedskem. Z delom sem začela v Uppsali najprej kot učiteljica srbohrvaščine in nato slovenščine, čez nekaj let pa še kot učiteljica slovenskega jezika v Stockholmu. Redna učiteljica. To pomeni, da so vas financirale tudi švedske institucije? Samo švedske institucije. Naše institucije tega niso smele financirati. Švedi so bili zelo striktni kar se tega tiče in niso dovolili uvoza slovenskih učiteljev. Imeli so kontrolo nad kadrovanjem učiteljev in nad tem, kdo sme dobiti pouk slovenskega jezika. Tako da ... To potem ni bilo več v društvih, ampak se je preselilo na švedske šole. To kar je bilo prej v društvih, je bilo vse na povsem prostovoljni bazi. Kar pa je bilo pozneje po šolah, pa je bilo drugače. Dokler se učenec ni prijavil k predmetu je lahko izbiral, kakor hitro pa se je k predmetu prijavil, je ta postal obvezni predmet in ga je bilo obvezno obiskovati. Se spomnite kdaj, katerega leta je prišlo do prenosa poučevanja maternega jezika iz društev na švedske šole? Približno - kar se slovenskega jezika tiče - leta 1977.

Rada Pišler (Lukšič-Hacin 1998, 52)

Koncem sedemdesetih let je poučevanje maternega jezika prišlo v švedske šole. Sama izvedba pouka, kraj in čas, sta se z različnimi zakoni spreminjala, ves čas pa so materni jezik poučevali učitelji, ki so jih izbrale švedske institucije in so bili za svoje delo od švedske države tudi plačani (Pišler 1981, 7). Za poučevanje so morali pridobiti kompetenco (behörighet).⁴⁷ Leta 1983 je imelo kompetenco sedem učiteljev slovenskega jezika, ostali pa so poučevali brez nje, torej je imela kompetenco le tretjina učiteljev slovenskega jezika na Švedskem (Pišler 1983, 22).

⁴⁶ "Večnarodnega sestava jugoslovanskih priseljencev švedske oblasti, razen v poučevanju materinega jezika, niso nikoli doslej kdovekak upoštevale. Zelo malo pa je v tem vprašanju storila tudi Jugoslovanska zveza..." (Kramaršič 1982, 10).

⁴⁷ Pogoji za pridobitev kompetence učitelja maternega jezika so bili: "a) kandidat mora imeti ustrezno pedagoško izobrazbo iz domovine, npr. učiteljske, pedagoško gimnazijo, višjo pedagoško šolo ali univerzo ter najmanj šest terminov prakse v švedski šoli, najmanj 15 učnih ur tedenske obveze; b) na Švedskem dokončana Višja šola za učitelje, smer materni jezik.". Nekateri so si "to kompetenco pridobili na podlagi potrdil in spričeval dvomljive vrednosti in zelo slabega znanja slovenskega jezika in poznavanja zgodovine in zemljepisa SFRJ in njenih republik." (Pišler 1983, 22).

Učitelji slovenskega jezika so novembra 1977 ustanovili Društvo slovenskih učiteljev in vzgojiteljev (Barišič 1979, 6). V šolskem letu 1981/82 je imelo društvo 21 članov. Slovenski pouk pa je v šolskem letu 1982/83 obiskovalo 250 učencev. Pouk slovenskega jezika je bil organiziran v vseh treh večjih regijah: Stockholm, Göteborg, Malmö ter še nekaterih krajih kot so: Landskrona, Olofström, Helsingborg, Ängelholm, Alvesta, Växjö, Nybro in Norrköping. Do 1981. je imel učitelj predpisano 29 urno tedensko obveznost, od tega tri ure za socialno delo z otroki in starši. Po tem letu pa je moral opraviti 29 ur čistega pouka (Pišler 1983, 22-23).

To je bilo za učitelje slovenskega pouka zelo naporno, saj so Slovenci razpršeni po širokem območju, tudi po več deset kilometrov okoli centra. Učitelj je samo za to, da je obiskal vse učence, porabil veliko časa. "Učitelj ima torej precej dela, da obišče vse učence, ki spadajo pod njegovo področje. Ker slovenske družine nimajo te navade kot nekatere druge priseljske družine, da bi se izolirale v geto, ima tako učitelj ponavadi na vsaki šoli po enega učenca, le izjemoma po dva ali več. Učna obveznost je 29 ur na teden, kot jo ima normalno večina učiteljev v švedski šoli, vendar ti opravljajo svoje delo na eni šoli, medtem ko ima en učitelj slovenskega jezika nemalokrat tudi do 12 ali celo 14 šol na svojem programu." (Pišler 1981, 7)

Število učencev pri slovenskem pouku je z leti upadlo. Tako ga je leta 1989 obiskovalo le še približno sto učencev, poučevalo pa je še sedem slovenskih učiteljic (Pišler 1989, 38). Leta 1990 je na sestanku Koordinacijskega odbora prišlo do ukinitve Društva slovenskih učiteljev, ker je imelo le še šest članov in se tudi že nekaj let ni sestalo (Koordinacijski odbor 1990, 53).

Že konec osemdesetih let, ko je začelo primanjkovati sredstev, je prišlo do zahtev države po racionalni porabi sredstev in do 'racionalizacije' pouka materne jezika. Pritiski so se v devetdesetih še povečali in prišlo je do nekaterih sprememb. Leta 1991 je prišlo do predloga, da bi pouk materinščine potekal le ob sobotah in to v skupini najmanj petih učencev (Barešič 1991, 3), sicer občina ni dolžna organizirati pouka materinščine (Barešič 1991, 8). Prvi del predloga je sicer propadel, drugi del, o številu učencev, pa se je kmalu uveljavil. Leta 1995 je prišlo do novega predloga, zahtevano število učencev naj bi se dvignilo s pet na sedem. Na Švedskem je veliko številčno močnejših priseljskih skupin kot je slovenska (več jih je, bolj se drobijo finančna sredstva). Za slovenski pouk, ki je zadnja leta zelo slabo obiskan, v takih razmerah vsak pritisk ali sprememba predstavlja nevarnost za njegovo ukinitve.

Obiskuješ tudi ure slovenskega jezika. Kdaj si začela z učenjem? Takoj, ko sem začela hoditi v švedsko šolo. Takrat sem imela eno uro na teden. Kako je izgledala ura slovenskega jezika? Od začetka, ko sem hodila, kakšnih šest let, smo imeli slovenski jezik v društvu. Bilo nas je petnajst. Mihaela in Rada sta bili pa učiteljici. To je bilo po društvih. Pozneje sta začeli hoditi po šolah. Najprej ste imeli slovenski jezik v društvenih prostorih in obiskovali ste ga otroci iz različnih švedskih šol v okolici Stockholma? Ja, tako je. In kaj je bilo po šestih letih? Potem so s tem v društvih povsem nehali in sta

učiteljci hodili po različnih šolah. Ali veš, zakaj je prišlo do spremembe? Zaradi tega, ker je Švedska začela 'šparati' denar. To je bilo zanje ceneje. Ravno letos imamo velike probleme s financiranjem slovenščine. Švedi hočejo naše ure ukiniti, še vedno pa je srbohrvaščina, Grki imajo grščino. Slovenščino imamo eno uro na teden, drugače pa imamo isti urnik kot ostali učenci. Pouk slovenskega jezika se je iz društva preselil in zdaj to poteka po različnih šolah? Prej sva se pogovarjali, da mora biti za program jezika zadovoljen en pogoj in to je, da mora biti določeno število prijavljenih učencev, da se predmet dovoli? Zdaj, zadnje dve ali tri leta velja, da mora biti vsaj pet učencev v eni skupini. In v gimnaziji, kamor hodim, nas je pet in drugje, kjer pouk poteka, jih je tudi toliko. Če jih je premalo, potem slovenščine ne smejo imeti. Od letos dalje naj bi veljal nov pogoj, to je sedem otrok v skupini. Kaj pa, če hodiš v šolo, kjer je prijavljenih premalo otrok? To pomeni, da ne moreš obiskovati ur slovenskega jezika? Ja, razen če hodiš na drugo stran mest. Ali lahko hodiš na drugo šolo? Ja. Kako imate organiziran pouk slovenskega jezika? To, da obiskuješ slovenski jezik pomeni, da imaš eno uro več kot ostali učenci, tvoji sošolci. Ali se lahko odrečeš nekemu predmetu? To sama izbiram, kakor hočem. Lahko si izberem namesto nemščine ali pa dodatno. Jaz imam dodatno. To velja za vse priseljence, Srbe, Hrvate, Turke...? Ja, za vse, če hočejo. Navadno si učenci izberejo uro jezika namesto nemščine ali francoščine, lahko pa tudi dodatno.

Renata Štefanič (Lukšič-Hacin 1998, 63-64)

Poleg podpore za učenje maternega jezika, na Švedskem tudi podpirajo in financirajo priseljsko časopisje ter radijske in televizijske oddaje. Tako je ob ustanovitvi slovenskega društva v Stockholmu pričelo izhajati tudi glasilo Naš glas. Leta 1975 je bil na ustanovnem sestanku Koordinacijskega odbora Naš glas razglašen za glasilo vseh slovenskih društev na Švedskem. Opredeljen je bil kot kulturni časopis. Kot tak je dobival finančno pomoč od Državnega zavoda za kulturo in je redno izhajal. Sredi osemdesetih let pa je prišlo v uredništvo do močnih razhajanj (predvsem v odnosu do Jugoslovanske zveze) in nastal je nov časopis Svobodna misel, ki ga je urejal dolgoletni urednik Našega glasa. Žal je izšlo le nekaj števil. Poleg Našega glasa so imeli člani uredništva dostop tudi do Jugoslovanskega lista, kjer so kar nekaj let sodelovali pri slovenski strani. Zaradi že omenjenih dogodkov in zaostrovanj v odnosih med slovenskimi društvi in Jugoslovansko zvezo, pa je interes za sodelovanje koncem osemdesetih upadel na obeh straneh.

Konec sedemdesetih let (1977-78) je začela dobivati svojo obliko tudi televizijska oddaja Invandrardags, ki se je pozneje preimenovala v Horizont, namenjena pa je bila jugoslovanskim priseljencem.³⁸ Del teh oddaj je bil v začetku namenjen

³⁸ Na Švedskem je približno ena osmina prebivalcev priseljenih. Švedska televizija je priseljski tematiki v letu 1982 posvetila 5,1 ure na teden. Oddaje so bile v štirih jezikih priseljenčev: Jugoslovani so dobili 0,7 ure. Delež oddaj v slovenskem jeziku je bil vezan na razporejanje časa med različnimi jugoslovanskimi jeziki. Vendar, ugotavlja avtor: "Demokratske razdelitve jugoslovanskega televizijskega programa ne moremo pričakovati od vodstva švedske televizije." (Golčman 1983, 5).

tudi Slovencem. Od časa do časa je bila tako na TV predstavljena slovenska kultura ali pa reportaža o aktivnosti slovenskih priseljencev. Vendar pa se že tudi tu po letu 1983 slovenska tematika vse bolj umika, da je je vse manj (Golčman 1983, 4-5). Čez nekaj let pa so slovenske teme povsem izginile s televizijskih ekranov.

Leta 1980 so se začele tudi slovenske radijske oddaje.³⁹ Slovensko uredništvo je bilo sestavni del jugoslovanske redakcije in je imelo eno delovno mesto s polovičnim delovnim časom (Carlen 1991, 45). Čas (dan in ura) in dolžina slovenske oddaje sta se z leti spreminjala, bila pa sta, kot pri televizijskem programu, vezana na odnose znotraj jugoslovanske redakcije in šele preko nje s švedsko radijsko politiko. Jugoslovanski priseljenci so imeli vsak dan polurno oddajo na 'Riksradio' pa tudi na posameznih regionalnih postajah, kjer je bilo slovenske vložke le redko slišati (Hribar 1988, 13). Slovenske oddaje (Slovenski magazin) so bile dolgo časa ob torkih popoldne (15 minut), s ponovitvijo preko tedna. Na vsake štirinajst dni pa so bile na sporedu tudi petnajst minutne otroške oddaje (Slovenske radijske oddaje 1988, 13). Do leta 1991. je prišlo do velikih sprememb oz. krčenja slovenske oddaje in tudi do spremembe termina oddajanja. Po novem je bila oddaja le enkrat tedensko dvajset minut ob sobotnih popoldnevih (Carlen 1991, 45). Ta termin je zelo neugoden, saj so sobote na Švedskem 'družinski dan'.

Osebo poslušam zelo malo slovenskih oddaj, zato ker čas, namenjen za slovenske oddaje ni primeren tempu švedskega življenja. To je ob sobotah, ko je družinsko življenje na Švedskem najintenzivnejše in nihče ne postavlja v ospredje tega, če niso vsi družinski člani Slovenci. Tako da slovenski radio poslušam zelo malo. Pri tem naj še povem, da je potrebno zelo paziti na uro, saj slovenska oddaja traja četrte ure. Berem pa vse kar dobim v slovenščini. Vse časopise. Naročena sem na Delo, na priseljenke časopise, knjige...

Alja Öfors (Lukšič-Hacin 1998, 42)

Do velikih sprememb v švedski medijski politiki je prišlo tudi na televiziji. Z leti se je televizijska oddaja za priseljence Horizont preimenovala v Mosaik. "Zanj so odgovorni zmanjšali oddajni čas na le eno uro in ga prikojili za priseljence iz vseh kontinentov. Mosaik, ki je sezonskega obeležja, danes le redko krije pričakovanja in želje ene sedmine švedskega prebivalstva." (Moramo biti glasnejši 1995, 8).

Iz predstavljenih podatkov vidimo, da so se konec osemdesetih let zaostriili odnosi znotraj Jugoslovanske zveze, katere del so bila vsa slovenska društva na Švedskem. Prav tako pa se je začelo zaostrovanje odnosov uradne politike do priseljencev. Zaradi vse večjega števila priseljencev oziroma priseljenških organizacij, so se odobrena sredstva vse bolj drobila, hkrati pa je prihajalo do zmanjševanja same izhodiščne subvencije, ki jo je Švedska namenjala področju prise-

³⁹ Na Švedskem delovanje radia določa Radijski zakon. Za izvajanje njegovih postavk skrbi Radijski svet. Glavni princip je prav gotovo svoboda govora in obveščanja. Naslednja pomembnejša določila pa so 1. da mora biti vsebina programa nepristranska, stvarna in verodostojna, 2. da mora radio zadostiti interesom raznih skupin v družbi (torej tudi priseljencom), koliko in v kakšni obliki pa je odvisno od poslovne politike radijskega vodstva in finančnih zmogljivosti (Kramaršič 1983, 6-7).

ljencev. Dodatno so položaj Slovencev na Švedskem otežili še dogodki v Jugoslaviji in osamosvajanje Slovenije. Že pred tem je Koordinacijski odbor slovenskih društev izstopil iz Jugoslovanske zveze in isti dan je bila ustanovljena Zveza slovenskih društev na Švedskem, ki pa nekaj let ni bila formalno priznana. V tem času so za posamezne dotacije lahko kandidirala le posamezna društva na nivoju občine (vendar so tudi občine krčile subvencije za priseljensko dejavnost), medtem ko je bil nivo državnega financiranja (SIV) nekaj časa nedosegljiv. Zveza je morala opraviti formalne postopke priznanja, zadovoljiti vse predpisane kriterije in tako je šele jeseni 1995 (prav v času mojega bivanja na Švedskem) dobila odobreno prvo finančno dotacijo od SIV. Istočasno pa so se začeli problemi financiranja glasila Naš glas. Na Državnem zavodu za kulturo so se odločili, da Naš glas ni kulturni časopis. Predstavlja se kot časopis vseh slovenskih društev na Švedskem in naj se kot društveni časopis tudi financira. Zaplet okoli financiranja je začasno rešila Zveza s tem, ko je zagotovila sredstva, da je Naš glas sploh še naprej izhajal. Istočasno pa so si prizadevali pridobiti nazaj status kulturnega časopisa.

Na koncu naj še izpostavimo, da je bil čas, ko se je Slovenija osamosvajala, sploh pa potem, ko jo je Švedska priznala kot samostojno državo, za priseljence negotov. Na nek način so bili prepuščeni čakanju, da se ratificirajo 'stare' jugoslovanske pogodbe ali sklenejo nove. Ni jih bilo malo, ki so se v tem negotovem času odločili za zamenjavo državljanstva.

Sklepne misli

Uvodni pregled izseljevanja ljudi iz t.i. slovenskega etničnega prostora, katerega 'meje' je težko določiti iz različnih razlogov - zgodovinskih, političnih, etnične smoidentifikacije posameznikov ... - kaže, kam vse so se ljudje podali 's trebihom za kruhom'. Prekomorsko izseljevanje v prejšnjem stoletju in v prvi polovici 20. stoletja so postopno (predvsem pa po drugi svetovni vojni) zamenjale selitve v države zahodne Evrope. Te selitve imajo marsikaj skupnega s predhodnimi selitvami preko oceana, veliko pa je tudi pomembnih razlik, če omenimo le npr. geografsko oddaljenost, čeprav je pri posameznikovem doživljanju oddaljenosti zelo pomembna percepcija časa, ki pomembno določa, kako posamezniki doživljajo pojma blizu in daleč. Psihološki učinek percepcije prostora in časa pomembno vpliva na posameznika - izseljenca, na način življenja v novem okolju, njegov odnos do izvirnega okolja in na pogostost obiskov 'doma'. Med izseljenci velja, da je njegova bližina pomembna razlika med tistimi, ki so se izselili v države zahodne Evrope in tistimi, ki so odšli na druge celine, saj so prvi 'skoraj doma'. Izjema pri tem je prav gotovo Švedska, saj ljudje, ki so se izselili tja poudarjajo, da imajo drugi po Evropi v tem pogledu prednost. Sami oddaljenost doživljajo kot veliko oviro in jo pogosto izpostavljajo ter se vmeščajo nekje med selitvami po Evropi in drugimi selitvami po svetu.

Geografska oddaljenost pa ni edina razlika med migracijsko situacijo na Švedskem in po drugih državah zahodne Evrope, kot smo lahko videli. Primerjava opisane švedske priseljenske politike s položajem priseljencev, ki so ga imeli v

drugih državah Zahodne Evrope lahko delno pokaže, zakaj se je zanjo uveljavil termin multikulturalizem. Sam termin je lahko zelo sporen. S prvo težavo se srečamo že, ko ga hočemo točneje opredeliti. Analiza nam pokaže vso zapletenost te problematike, sploh ko jo gledamo v širših, svetovnih razsežnostih. Vendar pa lahko rečemo, da švedska priseljska politika sodi med 'mehke'.... Slovenci, s katerimi sem imela stike, prav gotovo kritično gledajo na razmere, v katerih živijo, a zavedati se moramo, da izhajajo iz samo po sebi umevnih obstoječih odnosov vsakdanjega življenja in gradijo iz trenutnih razmer v katerih živijo, ne pa iz razmer zaostrene asimilacijske politike in netolerance. Številni so ugovori, da je švedska politika prikrito asimilatorna, da se pod njenimi vplivi utapljajo kulture prišlekov v večinski kulturi. Antropološke raziskave akulturacijskih procesov so pokazale, da vsak kulturni stik nujno vodi do spreminjanja obeh kultur, sploh še, če stik teče preko generacij - vprašanje je le, v kakšnih odnosih med manjšinsko in večinsko (dominantno?) kulturo je do sprememb prišlo. Dejstvo pa je, da so akulturacijski procesi neizogibni. To, da potekajo, ni dokaz nasilja kulture nad kulturo - morda lahko celo rečemo, da je izolacija neke kulture (getoizacija) prej dokaz za takšen odnos. Prav tako pa v intervjujih številni Slovenci poudarjajo, da so priseljske kulture v vseh teh letih temeljito vplivale na švedski način življenja in spremenile prenekatero švedsko prvinjo.

LITERATURA

- Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Luksemburg, Švica, Nizozemska (v tekstu fond Luksemburg), Ljubljana.
- Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Splošno o izseljenstvu (v tekstu fond Splošno), Ljubljana.
- Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Švedska, Ljubljana.
- Barišič, M. 1979. S sestanka Društva slovenskih učiteljev in vzgojiteljev na Švedskem. V: Naš glas, št. 33, Stockholm.
- Barišič, M. 1991a. Ne dovolimo, da nas opeharijo. V: Naš glas, št. 106-107, Stockholm.
- Barišič, M. 1991b. Pouk materinščine. V: Naš glas, št. 108, Stockholm.
- Carlen, J. 1991. Poslušajte nas ob sobotah ob 17. uri in 50 minut! V: Naš glas, št. 110, Stockholm.
- Čebulj-Sajko, B. 1992. Med srečo in svobodo. Samozaložba, Ljubljana.
- Drenovec, F. 1983. Slovenci na Nizozemskem in slovensko društvo Zvon. V: Slovenski koledar '84, SIM, Ljubljana.
- Drnovšek, M. 1992. Ameriška zgodba Franka Česna. V: Slovenski koledar '93, SIM, Ljubljana.
- Drnovšek, M. 1993. Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890-1914. Doktorsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Golčman, A. 1983. Televizija - za koga? V: Naš glas, št. 59, Stockholm.
- Gordon, M. 1964. Assimilation in American Life. Oxford Univ. Press, New York.
- Heršak, E. 1985. Posljeratna migracijska perspektiva Evrope. V: Migracijske teme, št. 1, Zagreb.
- Hribar, L. 1984a. Dotacije priseljenškim organizacijam. V: Naš glas, št. 62, Stockholm.
- Hribar, L. 1984b. Vtisi iz IX. Skupščine Jugoslovanske zveze. V: Naš glas, št. 66, Stockholm.
- Hribar, L. 1988. Slovenske oddaje v švedskih medijih in netolerantnost posameznih novinarjev. V: Naš glas, št. 88, Stockholm.

- Hribar, L. 1993. Konvencija o socialni varnosti in zdravstveno zavarovanje v domovini. V: Naš glas, št. 118, Stockholm.
- Hriberšek, M. 1981. Pred 7. slovenskim festivalom na Švedskem. V: Naš glas, št. 44, Stockholm.
- Jakše, T. 1979. Sestanek Koordinacijskega odbora slovenskih društev na Švedskem. V: Naš glas, št. 33, Stockholm.
- Jenšterle, M. 1992. Z argentinskimi Slovenci. Karantanija, Ljubljana.
- Jermol, M. 1971. Pisma delavcev na Švedskem. V: Slovenski izseljenski koledar '72, SIM, Ljubljana.
- Južnič, S. 1993. Identiteta. Knjižna zbirka TiP, Ljubljana.
- Klinar, P. 1976. Mednarodne migracije. Obzorja, Maribor.
- Klinar, P. 1985. Spremembe mednarodnih evropskih migracij. RI FSPN, Ljubljana.
- Klinar, P. 1986. Etnične avtohtone in imigrantske manjšine. RI FSPN, Ljubljana.
- Kolar-Dimitrijevič, M. 1980. Rudarske naselbine v Westfaliji. V: Slovenski koledar '81, SIM, Ljubljana.
- Koordinacija. 1984. Naš glas, št. 61, Stockholm.
- Koordinacijski odbor. 1990. Naš glas, št. 100, Stockholm.
- Kragelj, J. 1975. Uspele proslave v Landskroni.. V: Slovenski izseljenski koledar '76, SIM, Ljubljana.
- Kragelj, J. 1976. O delu društva "Slovenija" v Landskroni.. V: Slovenski izseljenski koledar '77, SIM, Ljubljana.
- Kramaršič, M. 1982. Jezika ne morem odložiti kot suknjo. V: Naš glas, št. 49, Stockholm.
- Kramaršič, M. 1983a. Kako sedaj? V: Naš glas, št. 56, Stockholm.
- Kramaršič, M. 1983b. Ohranimo naš ponos! V: Naš glas, št. 59, Stockholm.
- Kramaršič, M. 1983c. Ne samo z ušesom, temveč tudi s srcem. V: Naš glas, št. 59, Stockholm.
- Kukavica, A. 1985. 70 let slovenske naselbine v Moselle in Meurthe et Moselle. V: Slovenski koledar '86, SIM, Ljubljana.
- Leskovec, R. 1990. Le delne izboljšave v socialni konvenciji. V: Naš glas, št. 105, Stockholm.
- Lukšič-Hacin, M. 1995. Ko tujina postane dom. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, M. 1998. Multikulturalizem v migracijskih situacijah; Primer: švedski multikulturalizem in slovenski izseljenci. Priloga k doktorski disertaciji. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Makuc, D. 1984. Morda, morda pa niso povsem izginili. V: Slovenski koledar '85, SIM, Ljubljana.
- Mesić, M. 1987. Vanjske migracije i socialna struktura. V: Migracijske teme, št. 1, Zagreb.
- Mesić, M. 1988. Evropska migracijska situacija in perspektiva. V: Migracijske teme, št. 4, Zagreb.
- Mesić, M., Heršak, E. 1989. Evropa, integracija i (jugoslovenska) migracija. V: Migracijske teme, št. 1, Zagreb.
- Mesić, M. 1993. Strategije razvitih družb. V: Teorija in praksa, FDV, št. 7-8, Ljubljana.
- Milardović, A. 1987. Neokonzervativizam, nove desnice, desni radikalizam i stranci u zapadnoj Evropi. V: Migracijske teme, št. 3-4, Zagreb.
- Moramo biti glasnejši. 1995. Naš glas, št. 133, Stockholm.
- Pišler, R. 1981. Ob robu. V: Naš glas, št. 48, Stockholm.
- Pišler, R. 1983. Poročilo Društva slovenskih učiteljev. V: Naš glas, št. 57-58, Stockholm.
- Pišler, R. 1989. Koordinacijski odbor slovenskih društev na Švedskem. V: Naš glas, št. 98, Stockholm.
- Pišler, R. 1993. EES, EG in priseljenci na Švedskem. V: Naš glas, št. 119-120, Stockholm.
- Pišler, R. 1996. Med vami je lepo. V: Naš glas, št. 135, Stockholm.
- Prešeren, J. 1990. Po poteh Slovencev v svetu; Ali res živi na tujem tretjina slovenskega naroda? V: Slovenski izseljenski koledar '91, SIM, Ljubljana.

- Prešeren, J. 1990. Po poteh slovencev; Ali res živi na tujem tretjina slovenskega naroda?. V: Slovenski koledar '85, SIM, Ljubljana.
- Redakcija NG. 1988. Ko je beseda 'bratstvo' le prazna fraza... V: Naš glas, št. 91, Stockholm.
- Slovenske radijske oddaje. 1988. Naš glas, št. 90.
- Starč, M. 1977. Slovensko kulturno društvo Slovenija v Olofströmu. V: Slovenski izseljenski koledar '78, SIM, Ljubljana.
- Starč, F. 1970. Slovenci na tujem. V: Slovenski izseljenski koledar '71, SIM, Ljubljana.
- Starč, F. 1971. Zaposlovanje v tujini. V: Slovenski izseljenski koledar '72, SIM, Ljubljana.
- Starč, F. 1973. Zaposlovanje v tujini. V: Slovenski izseljenski koledar '74, SIM, Ljubljana.
- Starč, F. 1976. Vračanje iz tujine. V: Slovenski izseljenski koledar '77, SIM, Ljubljana.
- Starč, F. 1977. Organiziranje zunanje migracije slovencev. RI FSPN, Ljubljana.
- Sulič, N. 1983. Fred Bahovec, Ljubljčan z Aljasko. V: Slovenski koledar '84, SIM, Ljubljana.
- Susel, R.M. 1991. Poslanstvo in vloga časopisa Ameriška domovina v zgodovini ameriških Slovencev, 1919-1991. V: Slovenski koledar '92, SIM, Ljubljana.
- Svetek, L. 1968. Aktivnost Jugoslavije na področju mednarodnih sporazumov o socialni varnosti. V: Slovenski koledar '69, SIM, Ljubljana.
- Svetek, L. 1971. Socialna varnost jugoslovanskih delavcev v tujini. V: Slovenski koledar '72, SIM, Ljubljana.
- Svetek, L. 1974. Podaljšano zavarovanje in dokup let dela v tujini. V: Slovenski koledar '75, SIM, Ljubljana.
- Svetek, L. 1977. Delovna doba v tujini in sporazumi o socialni varnosti. V: Slovenski koledar '78, SIM, Ljubljana.
- Svetovna zgodovina. 1976. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Šenk, M. 1973. Slovenci na Švedskem. V: Slovenski izseljenski koledar '74, SIM, Ljubljana.
- Šetinc, F. 1968. Jugoslovani na delu v tujini. V: Slovenski koledar '69, SIM, Ljubljana.
- Škoberne, B. 1981. 7.slovenski kulturni festival na Švedskem. V: Slovenski koledar '82, SIM, Ljubljana.
- Švent, R. 1991. Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945. V: Slovenski koledar '92, SIM, Ljubljana.
- Tertinek, L. 1973. Švedska in priseljenci. V: Slovenski izseljenski koledar '74, SIM, Ljubljana.
- Volitve so pred nami. 1979. Naš glas, št. 33, Stockholm.
- Župan, A. 1974. Zaposlovanje in vračanje iz tujine. V: Slovenski koledar '75, SIM, Ljubljana.
- Öfors, A. 1988. Seminar ter občni zbor Koordinacije. V: Naš glas, št. 88-89, Stockholm.
- Öfors, A. 1989. Ob robu. V: Naš glas, št. 98, Stockholm.
- Öfors, A. 1992. Slovensko srečanje. V: Naš glas, št. 116, Stockholm.

TEMELJNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA ELEKTROENERGETSKEGA GOSPODARSTVA OB PREHODU V XXI. STOLETJE

Povzetek. Slovensko gospodarstvo je v letu 1998 skoraj v celoti prebolelo šok po krčenju domačega trga za več kot tri četrtine. Kljub temu da je Slovenija vodilna v skupini CEFTA, dosega najmanj razvite članice EU zgolj, če se postavi na prste. Stopnja rasti slovenskega BDP presega povprečno stopnjo rasti članic EU (2,9 % v 1998), vendar pa je potrebno upoštevati realni obseg slovenskega BDP in izhodiščno raven. Pogoji poslovanja slovenskih elektroenergetskih podjetij se znatno razlikujejo od tistih v državah EU. Pogoji so občutno slabši in bistveno bolj regulirani s strani države, ki je pretežna lastnica podjetij. Avtor predstavlja potrebne ukrepe, da bi se pogoji na Slovenskem izenačili s pogoji poslovanja elektrogospodarstva v EU.

Ključni pojmi: energetska politika, elektrogospodarstvo, policy analiza, Slovenija

Makroekonomsko okolje slovenskega gospodarstva

Slovensko gospodarstvo je v letu 1998, sedem let po osamosvojitvi, skoraj v celoti prebolelo šok zaradi izgube za več kot tri četrtine domačega trga. V kolikor je slovensko gospodarstvo znotraj nekdanje države bilo vodilno po produktivnosti, dodani vrednosti in deležu izvoza v realizirani proizvodnji, je danes že pozabilo te znake relativne odličnosti in se sedaj sooča z realnostjo in vso svetovno konkurenco na skrčenem in bistveno bolj zahtevnem domačem trgu, sočasno se pa s težavami prebija na najbolj zahtevnih evropskih in izvenevropskih tržiščih. Menjave blago za blago (barter, blagovne liste, klirinški računi) so zgolj zgodovinski fenomeni, ki se jih gospodarstveniki spominjajo z nostalgijo. Raven omejitev in zaščit domačega trga je majhna in necarinske pregrade nizke. Harmonizirana evropska zakonodaja, zasnovana pretežno po meri "pravih" Evropejcev, greni življenje marsikateremu gospodarstveniku; proti-dumpinški postopki (Evropska unija proti slovenski industriji) postajajo realnost in dodatno krčijo manevrski prostor gospodarstvu. Majhen slovenski gospodarski prostor z BDP na ravni 20.000 mio USD (24.000 mio USD v PPP²) je na robu velikanskega evropskega

¹ Dr. Ivo Banič, izredni profesor na FDV.

² PPP = Purchasing Power Parity, pariteta kupne moči prebivalstva

gospodarskega bazena z več kot 7.000.000 mio USD³ bruto domačega proizvoda, kar je komaj 0,3% delež.

Prostor svetovnega gospodarstva je okužen z virusi kriz: azijsko, ameriško, južno ameriško, rusko. Dejansko je Mednarodni denarni sklad razvrstil zvrsti (finančnih) kriz (IMF 1998)⁴ in ocenil posledice.

*Preglednica 1: Stroški sanacije finančnega sektorja zaradi kriz
(Vir: IMF 1998)*

Država	Obdobje krize	Stroški sanacije krize v % letnega BDP države
ARGENTINA	1980-82	13-55
BRAZILIJ	1994-96	4-10
ČILE	1981-85	19-41
KOLUMBIJA	1982-87	5-6
FINSKA	1991-93	8-10
INDONEZIJA	1994	2
JAPONSKA	1990	3
MEHIKA	1994	12-15
NORVEŠKA	1988-92	4
ŠPANIJA	1977-85	15-17
ŠVEDSKA	1991-93	4-5
TURČIJA	1982-85	3
ZDA	1984-91	5-7

Večina finančnih kriz je dejansko zadela razvita gospodarstva, izvzeti nista bili niti Japonska niti ZDA, ki naj bi bili tudi področji najbolj stabilne in zanesljive rasti. V kolikor upoštevamo, da IMF loči štiri zvrsti kriz v finančnem (bančnem) sektorju (kriza menjalnega razmerja, zlom menjalnega razmerja, bančna kriza in kriza menjalnega razmerja in bank), potem lahko ocenimo, da je bila kriza, ki jo je preživel slovenski bančni sektor po osamosvojitvi sprejemljiva v primerjavi z evropskimi krizami, saj "stroški" sanacije niso presegli 5% slovenskega BDP letno v treh zaporednih letih krize (1991-93). Tudi dolžina slovenske krize bank in menjalnega razmerja je ostala na ravni dolžine kriz v ostalih državah (3,2 leta).

Dejansko lahko brez najmanjšega dvoma uvrščamo gospodarstvo Slovenije v skupino najbolj uspešnih držav v tranziciji in med vodilne v skupini držav CEFTA⁵, saj po skoraj vseh ekonomskih kazalcih presega Češko in tudi Slovaško republiko, Madžarsko ter Poljsko. Še bolj ugodna je primerjava z državami, ki izhajajo iz nekdanje Jugoslavije: Hrvaško, Makedonijo, BiH in seveda tudi "novo" Jugoslavijo. Primerjava z državami Evropske unije pa je veliko bolj neugodna za slovensko gospodarstvo, saj jo skoraj vse presegajo pri večini ekonomskih kazalcev: BDP na prebivalca (per capita), ravni inflacije⁶, odstotku investicij v BDP, bančnih obrest-

³ CEFTA = Central European Free Trade Agreement

⁶ Nižje od 3% letno, z izjemo Grčije

nih merah⁵ in drugih. Če je Slovenija vodilna v skupini CEFTA, dosega najmanj razvite članice EU zgolj, če se postavi na prste. Res je, da stopnja rasti slovenskega BDP presega povprečno stopnjo rasti članic EU (2,9 % v 1998), vendar pa je potrebno upoštevati realni obseg slovenskega BDP in izhodiščno raven. Približno štiri odstotna letna rast slovenskega BDP znese približno 800 mio USD, medtem ko se obseg BDP v EU v istem času poveča za približno 203.000 mio USD. Za slovensko gospodarstvo to ni slab dosežek in pomeni, da je v Sloveniji zrasel BDP na prebivalca v enem letu za 400 USD, v EU pa za 634 USD.

Če primerjamo rezultate slovenskega gospodarstva z drugimi v Evropi, kmalu ugotovimo, da smo pri primerjavah velikokrat izpuščeni in je zaradi tega težko analitično primerjati slovensko z ostalimi gospodarstvi (IMD 97)⁶. Domnevamo, da bi se Slovenija lahko uvrščala podobno kot Češka Republika. V kolikor pregledamo znamenito poročilo prof. Garellija in Slovenijo uvrstimo⁶ podobno kot Češko republiko⁷, potem bi lahko sklepali, da je Slovenija glede ocene kakovosti lastnega gospodarstva in finančnega sektorja okoli 36. mesta, infrastrukture okoli 30. mesta, menadžmenta okoli 40. mesta in znanosti in tehnologije okoli 44. mesta. V svetovni primerjavi bi to lahko bile zelo visoke in laskave ocene, saj ne smemo pozabiti, da smo bili še pred desetimi leti vključeni v tokove države, ki ni ravno slovela po dobrem gospodarstvu in bankah, menadžmentu ali znanosti v primerjavi s svetovnim gospodarstvom.

Evropsko elektroenergetsko gospodarstvo

Evropsko elektroenergetsko gospodarstvo definiramo kot skupino držav oziroma njihovih elektrogospodarskih podjetij, vključenih v UNIPED8. To združenje sestavljajo podjetja iz vseh 15 držav EU, 4 držav CENTREL (Poljska, Češka, Slovaška in Madžarska), Švica, Norveška ter Slovenija. V letu 1998 sta se dejansko združila UNIPED in EURELECTRIC (organizacija zgolj držav EU) v skupno organizacijo s sedežem v Bruslju.

Skupni prihodek celotne skupine UNIPED/EURELECTRIC je dosegel v letu 1996 čez 220.000 mio USD⁸ in imel 942.504 zaposlenih. Celotna skupina je sestavljena iz 5226 podjetij, od katerih je 2006 (38,4%) proizvodnih, 3173 (60,7%) distribucijskih in 47 (0,90%) prenosnih⁹.

Napoved rasti porabe električne energije za obdobje do leta 2005 nakazuje povezavo med stopnjo letne rasti BDP in zahtevami za dobavo energije. Razvoj povpraševanja po električni energiji v Evropi v obdobju zadnjih dvajsetih let nakazuje, da so letne stopnje rasti BDP in letne stopnje rasti povpraševanja za elek-

⁵ V državah EU znaša povprečna bančna obrestna mera (v letu 1998) 4,7% letno za kratkoročne in 5,4% za dolgoročne kredite (vir IMF)

⁶ V primerjavi s 46. najbolj razvitimi državami sveta

⁷ UMAR je izdelal svojo primerjavo s poročilom IMD; po zagotovitvi IMD lahko pričakujemo uvrstitev Slovenije v poročilo za leto 1998.

⁸ UNIPED= Union Internationale des Producteurs et Distributeurs d'Energie Electrique

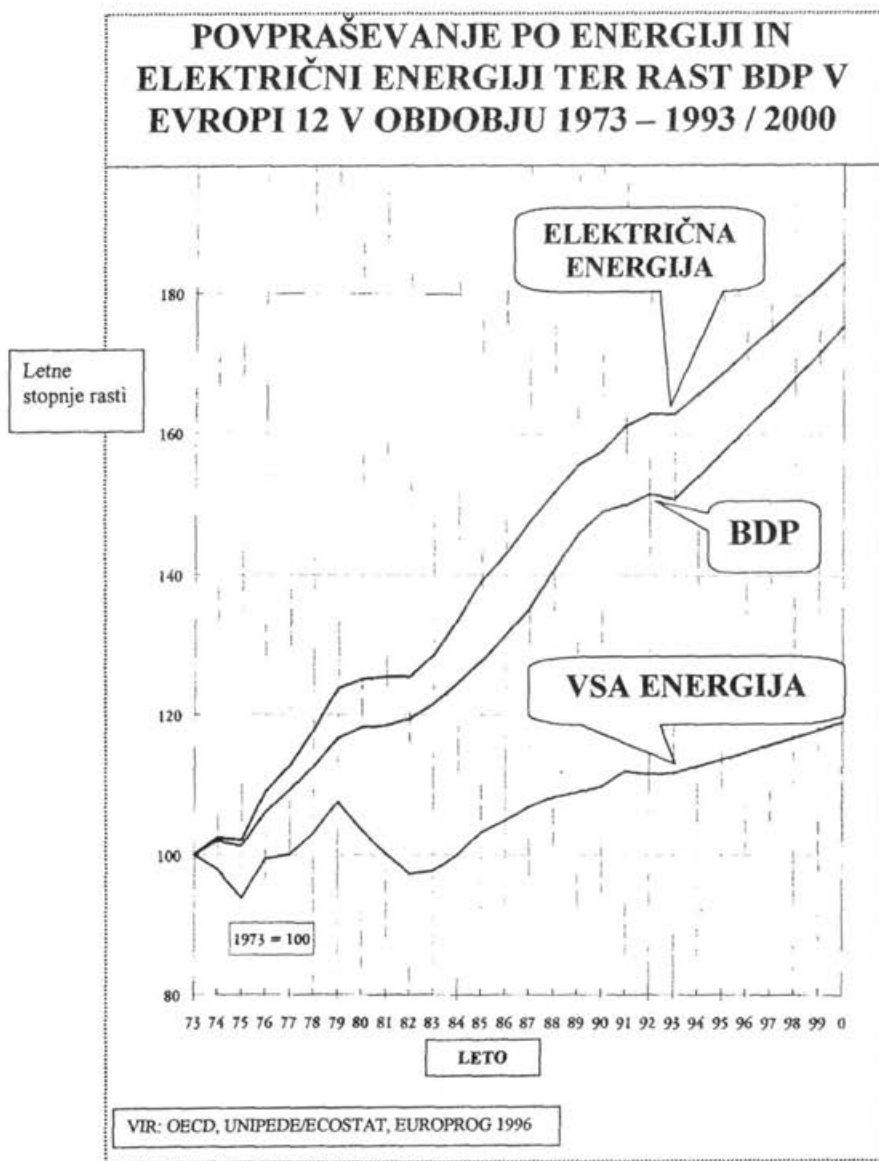
⁹ Distribucijska podjetja praviloma uporabljajo srednje napetostno in nizko napetostno omrežje (od prenosnega do uporabnikov, s prenosnimi napetostmi nižjimi od 110 kV), prenosna podjetja pa visoko napetostna omrežja prenosna omrežja (od proizvajalcev doma in v tujini do distribucijskih podjetij ali direktnih uporabnikov, npr. železarn, s prenosnimi napetostmi 400, 220 in 110 kV / (1kV=1.000 V))

trično energijo približno enake, da sta korelacijska koeficienta obeh pojavov zelo podobna. Praviloma je ta korelacijski koeficient okoli 1,0. Glede na projekcijo rasti letnih stopenj rasti BDP lahko pričakujemo, da se bo povpraševanje po električni energiji v naslednjih obdobjih večalo.

Celotna skupina UNIPED/EURELECTRIC je konem leta 1996 razpolagala s proizvodnimi kapacitetami z instalirano močjo 647.000 MW. Del proizvodnih kapacitet (28%) še vedno temelji na klasičnih termoelektrarnah na premog, vendar pa se novogradnje termoelektrarn močno usmerjajo na plinske enote (21%). Delež hidro elektrarn (25%) upada, saj novih ne gradijo več, ker so vse možnosti že izčrpane. Jedrske elektrarne predstavljajo petino kapacitet elektrarn, v nekaterih državah pa dosegajo tudi prevladujoč delež (npr. Francija 80% vse proizvedene električne energije). Značilnost jedrskih elektrarn nove generacije je njihova visoka stopnja avtomatizacije ter njihova velikost, ki je dandanes v Franciji standardizirana na instalirano moč 1450 MW (JE Krško 600MW).

Pretežen del proizvodnje v vseh državah skupine se opravlja v "nacionalnih" generacijskih podjetjih, v skupini EU 15 se delež "nacionalnih" podjetij giblje od najmanj 70% (Finska) do največ 98 % (Grčija in Irska). V Švici ta delež dosega 94%, na Norveškem pa 93%. Projekcije do leta 2005 predvidevajo povečani delež neodvisnih proizvajalcev, vendar v nobeni državi do tega leta delež ne bo večji od 30%. V Švici in na Norveškem naj bi se tega leta ta delež gibal okoli 10%.

Prikaz 1

Slovensko elektrogospodarstvo

Slovensko elektroenergetsko gospodarstvo s svojimi koreninami sega še v prejšnje stoletje, četudi je pravi razmah doživelo po prvi in drugi svetovni vojni. Po letu 1918 so bile elektrogospodarske družbe zbrane okoli dveh družb, ene z zasebnimi lastniki in druge (Kranjske Deželne Elektrarne - KDE), ki je upravljala pretežno zapuščino avstro-ogrske vojske v Sloveniji, v državni lasti. Po letu 1945 so bile vse družbe ponovno podržavljene, večkrat združevane na različne načine, da bi leta 1991 potem nastala, po angleškem vzorcu, veriga štirinajst med seboj kapitalsko nepovezanih družb; osem podjetij proizvodnje, eno prenosno podjetje in pet regionalnih distribucijskih podjetij za električno energijo. Vseh štirinajst podjetij tvori tehnološko celoto, saj celoten sistem tehnično vodi prenosno podjetje, ki je pooblaščen za odkup proizvedene energije, njen prenos na velike razdalje in dobavo distribucijskim podjetjem, ki oskrbujejo gospodinjstva in industrijo v regiji. Prenosno podjetje tudi dobavlja energijo direktnim odjemalcem (tovarne aluminija, jeklarne) ter izvažata in uvažata energijo po sistemu svojih daljnovodov visoke napetosti.

Proizvodnja električne energije v Sloveniji temelji na treh vrstah generacije: termo, hidro in jedrski. Generacija v plinskih elektrarnah je sorazmerno zelo majhna, vendar se bo naglo povečala, ko bo zaključena gradnja plinske elektrarne v Brestanici in Ljubljani. Moč vseh slovenskih elektrarn je 2589 MW. Pretežni del energije prihaja iz jedrske elektrarne, vendar je do sedaj Slovenija polovico proizvodnje izvažala na Hrvaško; v kolikor ta izvoz odštejemo iz slovenske elektroenergetske bilance, je potem najpomembnejši vir električne energije proizveden v termo elektrarnah na premog.

Preglednica 2: Sestava proizvodnje električne energije v sloveniji leta 1997

HIDROELEKTRARNE	22 %
TERMOELEKTRARNE	33 %
JEDRSKA	38 %
UVOZ	7 %

VIR: STATISTIČNI LETOPIS ENERGETSKEGA GOSPODARSTVA RS 1997

V primerjavi z velikanskimi evropskimi podjetji, je slovenski EES zelo majhen, po obsegu instalirane moči in proizvodnji pa ga lahko primerjamo z EES nemškega mesta Hamburg (HEW). Vendar se slovenski EES znatno razlikuje od omenjenega sistema HEW in sicer vsaj na treh pomembnih področjih:

1. Omenjeni nemški sistem je sicer v lasti dežele Hamburg, vendar v celoti posluje kot vsaka druga gospodarska družba v Nemčiji. Lastnica dežela Hamburg se ne vpleta v dnevno poslovanje podjetja, temveč nastopa le v trenutku, ko se sprejemajo odločitve, ki so lastnikove. Podjetje vodi menedžment na enak način, kot to delajo drugi v zasebnih podjetjih.
2. Regulacija nemškega gospodarstva ni neznatna, vendar je regulacija podjetniškega dela elektrogospodarstva sorazmerno majhna.

3. Cenovna politika je sorazmerno liberalna, podjetje investira v skladu s svojimi realnimi materialnimi možnostmi doma in v inozemstvu (npr. TOM¹⁰).
4. Poleg oskrbe dežele Hamburg z energijo, je poslovna politika usmerjena v poslovanje z dobičkom.

Kakšne so te iste okoliščine v primerljivo velikem slovenskem EES?

1. Slovenska elektroenergetska podjetja so zavezana Zakonu o gospodarskih družbah (ZGD) kot vse slovenske gospodarske družbe ter Zakonu o gospodarskih javnih službah (ZGJS), ki pa ni bil nikoli ustrezno opremljen s podzakonskimi akti. Zaradi tega so tudi vse družbe EES označene kot Javna podjetja (JP), četudi ni popolnoma jasno, kaj naj ta označba pomeni. Nastalo je hibridno stanje, ko so slovenska podjetja EES sicer organizirana kot delniške družbe ali družbe z omejeno odgovornostjo (v skladu z ZGD), vendar pa Vlada RS, in ne nadzorni sveti, imenujejo in odpokličejo direktorje družb. Glede na velikost večine podjetij bi morale družbe imeti uprave, glede na ZGD pa bi člane in predsednike uprave morali imenovati nadzorni sveti družb. Resorno ministrstvo dejansko sprejema odločitve, ki jih morajo poslovodstva družb EES izvrševati. Pri tem napačne odločitve bremenijo direktorje družb, ki so tudi odškodninsko odgovorni, medtem ko javna uprava za svoje obvezne odločitve ne nosi prav nobene odškodninske odgovornosti, saj so učinki večine manj posrečenih odločitev vidni šele čez desetletje ali dve. Vlada RS vsako leto posebej sprejema elektroenergetsko bilanco (EEB)¹¹ in s tem posredno v celoti krmili proizvodnjo v vseh slovenskih premogovnikih, posredno pa tudi določa količine uvoženega energetskega premoga in proizvodnjo v elektrarnah. Poleg EEB, Vlada RS na predlog resornega ministrstva sprejema vsako leto tudi podroben načrt cen in prvin poslovanja (tako imenovani vrednostni plan, VP). V tem dokumentu se določi, po kakšnih cenah naj premogovniki prodajajo premog termoelektrarnam, določijo cene, po katerih termoelektre ter jedrska elektrarna prodajajo energijo prenosnemu podjetju, določijo cene prenosnemu podjetju pri prodaji energije distribucijskim podjetjem ter določijo popuste za dobavo energije določenim industrijskim kupcem energije. V vrednostnem planu se tudi določa obseg investicij v posamičnem podjetju (s podrobno razčlenbo investicijskih objektov) in dovoljena amortizacija za poslovno leto, obseg plač in zaposlenosti.

V kolikor med letom resorno ministrstvo ugotovi, da se načrti v VP občutno oddaljujejo od realnosti v podjetjih, le-to izpelje korektivno akcijo s spremembo razmerij med podjetji. Do takšnih sprememb prihaja praviloma v zadnjem četrtletju poslovnega leta. Vlada RS na predlog drugega ministrstva določa politiko cen za električno energijo; namere obeh niso nujno vedno usklajene, tako da ni možna nikakršna projekcija poslovanja, saj podjetja EES ne morejo uganiti kdaj bo usklajenost obeh ministrstev in Vlade dosegla stopnjo, da bo odobrena sprememba cen. Spet tretje ministrstvo odobrava najmanjše likvidnostnih in investicijskih kreditov podjetjem EES na priporočilo resornega ministrstva. Takšen način raz-

¹⁰ TOM = Toplotna oskrba Maribor.

¹¹ Koliko električne energije in kdaj bo posamezno podjetje EES proizvedlo ter koliko energije bo uvoženo oz. izvoženo.

delitve kompetenc in pooblastil ter enoletni gospodarski načrti na osnovi VP, izjemno otežujejo načrtovanje poslovanja v podjetjih EES, saj je zelo težko napovedati obseg poslovanja podjetja in denarni tok ali uspešnost. Investicije v elektroenergetske objekte terjajo praviloma 7-10 let načrtovanja, projektiranja, urejanja vseh potrebnih dovoljenj in izvajanje same investicije. Že sama pridobitev gradbenega dovoljenja terja približno 150 soglasij, mnenj, sklepov, pogodb o služnosti, izdelavo predhodnih projektov, ocen in podobno. Časovna dimenzija operativnega načrtovanja v podjetjih EES pa je vezana na enoletni časovni horizont vrednostnega plana. Zaradi čedalje bolj zamotanega postopka počasi zastaja tempo gradnje energetskih objektov v Sloveniji.

2. Slovensko energetsko gospodarstvo označuje hiperegulacija veliko slovenskih predpisov pa občutno presega ustrezne zahtevke v državah EU. Zaradi tega so gradnje objektov slovenskega energetskega gospodarstva in ravno tako tudi samo obratovanje energetskih objektov, dražje in počasnejše, pa naj gre za gradnjo daljnovodov ali predpise o maksimalni dovoljeni moči električnih in magnetnih polj ali varnostnih zahtevkih v elektrarnah ali predpisani širini in obliki daljnovodnih koridorjev (skozi gozdove).

3. Cenovna politika za električno energijo je izjemno restriktivna, saj se višina cen in njihova medsebojna razmerja (tarifni sistem) določa sproti tako, da razvoj ravni cen ni mogoče napovedovati. Tudi od Vlade RS predlagani in DZ RS sprejeti algoritem cenovne politike iz leta 1995 (realna rast cen 7% letno do doseganja povprečnih cen v EU) se ne izvaja. Prodajne cene električne energije so praviloma nižje od nakupnih cen za približno dvajset odstotkov, kar je značilnost poslovanja premogovnikov, a tudi ostalih podjetij EES. Na takšne cene pa se še dodatno odobravajo visoki popusti nekaterim uporabnikom v industriji.

4. Skupne in dolgoročne poslovne politike podjetij EES dejansko ni, saj vsako podjetje posluje tako, da se skuša optimizirati znotraj enoletnega vrednostnega plana. Manjkajoči denarni tok (zaradi neprimernih cen) podjetja pokrivajo z dodatnim zadolževanjem, same investicije pa so možne le ob dodatnih jamstvih države. Podjetja EES so v zadnjih osmih letih nakopičila kreditov in/ali izgub za celoletno realizacijo vseh podjetij EES skupaj. Neustrezna politika plač pospešuje odhod in zavira prihod najboljših, ki bi jih podjetja EES nujno rabila.

Zgoraj naštetá dejstva že nekaj časa odpirajo vprašanje v strokovnih krogih in podjetjih EES, ali so de-facto sestavni del javne uprave ali pa dejanske gospodarske družbe. Da to ni zgolj hipotetično vprašanje dokazuje vrsta realiziranih ukrepov, ki podpirajo vtis o vključevanju podjetij EES v javno upravo.

Naštetjmo nekaj zanimivih podrobnosti.

Poleg že omenjenega vrednostnega plana, s katerim se dejansko z značilno proračunsko metodologijo delijo sredstva za gospodarjenje, se od podjetij EES zahteva, da za vsako zadolževanje v komercialnih bankah pridobijo soglasje dveh ministrstev, četudi je nadzorni svet družbe pred tem v okvirih letnega finančnega načrta družbe to zadolževanje odobril in direktorja družbe ustrezno pooblastil. Lahko bi se zgodilo, da eno od ministrstev, v nasprotju s sklepom nadzornega sveta družbe, zadolževanje ne "odobri", čeprav nima po zakonu tega pooblastila.

Raven plač v podjetjih EES se določa s sklepi ministrstva (in ne nadzornega sveta družbe) in je direktno vezana na raven plač v javni upravi (90% ministrove plače), isto velja za prvine pogodb o zaposlitvi.

Podjetjem EES je predpisan postopek nabave blaga in storitev s postopkom javnega razpisa, ki pa je zasnovan negospodarsko, saj mora podjetje EES dobaviteljem vnaprej ponuditi pogoje nakupa – zakupne cene, ki se po ponudbi ne smejo spreminjati; dejansko je podjetjem EES onemogočeno vsakršne zniževanje cen pri dobaviteljih zatem, ko je razpis odprt. Na ta način bi se dobavitelji lahko med seboj sporazumeli kdo naj "dobi" posamični razpis, da bi tako lahko maksimizirali cene pri dobavah podjetjem EES.

Odgovornost za takšen potek dogodkov ni natančno opredeljena, saj morajo podjetja EES slediti navodilom ministrstev in/ali Vlade RS in že zaradi tega njihova vodstva ne bi mogla biti odgovorna, javna uprava pa ni odgovorna za posledice svojih ukrepov v podjetjih EES, ker so gospodarske družbe, ki poslujejo po ZGD in so zaradi tega formalno ločene od javne uprave. Tudi če bi resorno ministrstvo želelo uveljaviti kakršne koli spremembe tega stanja, bi morale premagati odpore vseh ostalih. Javna uprava tudi ne razpolaga z zadostnim številom strokovnjakov, ki bi spremembe lahko zasnovali in tudi realizirali. Predlogi sprememb, ki jih zasnujejo podjetja EES, ki imajo zadosti strokovnjakov s tega področja, pa so praviloma obravnavani z veliko nezaupanja, saj javna uprava, zaradi premajhnega števila strokovnjakov ni v stanju presoditi koristnosti ponujenega predloga.

V to karkovsko situacijo so "vskočili" številni domači in tuji eksperti in "eksperti", ki za veliko javnega denarja tržijo javni upravi resnice, katere napaberkujejo v organizacijskih priročnikih tujih elektrogospodarstev ali v knjižnicah šol za menedžment po svetu. Krog je tako zaključen; vsakdo pozna svojo "resnico" in ker je teh veliko, je najbolj varno počakati naslednjo študijo, ki jo bo itak nekdo založil s potrebnimi sredstvi.

Direktiva evropskih komisarjev

Evropski parlament je 19.12.1996 sprejel Direktivo 96/92/EC, ki določa splošna pravila internega trga električne energije. Iz člena 7A pogodbe o ustanovitvi Evropske unije izhaja obveza o oblikovanju internega trga kot prostora brez notranjih meja, v katerem je zagotovljen prost pretok blaga, storitev, kapitala in ljudi. Odpiranje internega trga za energijo ima tri cilje:

- Zagotavljanje prostega pretoka energije, posebej električne energije in plina
- Povečanje zanesljivosti oskrbe znotraj EU
- Povečanje konkurenčne sposobnosti evropskih industrijskih podjetij.

Bela knjiga EU "Rast, konkurenčnost, zaposlenost" iz decembra 1994 posebej izpostavlja konkurenčnost industrije in z njo povezano varnost delovnih mest. Evropa želi ostati privlačna za industrije, ki so velike porabnice energije, kot npr. jeklarska, steklarska, papirna, kemijska.

Sedanje stanje elektroenergetskega gospodarstva znotraj EU je še zelo oddaljeno od idealov internega trga, kot jih postavlja citirani 7. člen ustanovitvene pogodbe. Na področju oskrbe z električno energijo imamo v vseh članicah EU

opravka s proizvodnimi, prenosnimi in distribucijskimi monopoli¹⁴, področja oskrbe so zaščitena z zakoni ali izključnimi koncesijami. V praksi porabniki električne energije nimajo možnosti izbirati dobavitelja.

Evropska komisija je že februarja 1992 objavila nekaj predlogov za spremembo stanja na področju oskrbe z električno energijo, ki pa nikoli niso bili sprejeti v celoti. Predlogi iz leta 1992 so zasledovali več ciljev:

- Odpravo izključnih pravic za gradnjo elektrarn in daljnovodov
- Odpravo vertikalno integriranih enovitih podjetij in njihovo pretvorbo v koncerne z več nivoji managementa ter ločenimi bilancami proizvodnih, prenosnih in distribucijskih podjetij
- Uvedbo možnosti dostopa tretjih podjetij do prenosne in distribucijske mreže ter odprtje prenosne mreže za tranzitni prenos električne energije.

Vsakemu poznavalcu elektroenergetskih sistemov v Evropi, evropskih organizacij kot npr. UCPTE, UNIPED in dejanskega stanja prenosnih omrežij in informacijskih sistemov je jasno, da so bili navedeni cilji Evropske komisije iz leta 1992 politični in da niso izhajali iz obstoječega tehnološkega stanja ali mednarodne organiziranosti elektrogospodarskih podjetij.

Zaradi teh vzrokov je *sedanja direktiva EU odprt dokument, ki predstavlja možen kompromis in zgolj vodilo med različnimi nacionalnimi interesi držav članic EU*, med zelo različnimi interesi elektroenergetskih podjetij in interesi samih porabnikov.

Direktiva o splošnih pravilih internega trga električne energije v EU izhaja iz 39 eksplicitno navedenih predpostavk. Predpostavke v začetnem delu povzemajo izhodiščno stanje splošne evropske zakonodaje in veljavnih dokumentov. Od zanimivih predpostavk naj navedemo nekaj značilnih:

(24) - direktiva vključuje tudi *proizvajalce za lastno rabo* (industrijske proizvajalce) in neodvisne proizvajalce (tako imenovane NUG¹⁵ ali IPP¹⁶), poleg podjetij elektroenergetskega sistema (EES = Utility)).

(25) - *Prenosni sistemi vsake članice morajo biti centralizirano upravljani in kontrolirani*, da bi tako zagotavljali varnost, zanesljivost in učinkovitost sistema v interesu proizvajalcev in porabnikov. *Operator prenosnega sistema naj bi zato obvladoval področja obratovanja, vzdrževanja in razvoja sistema*. Njegovo obnašanje mora biti objektivno, transparentno in nediskriminatorno.

(26) - Tehnična pravila delovanja prenosnega sistema in direktnih povezav morajo biti transparentna in morajo zagotavljati *interoperabilnost* - povezano delovanje z drugimi sistemi EES.

¹⁴ Monopoli prenosnih (in delno distribucijskih) podjetij so tako imenovani "naravni monopoli", s čimer označujemo tehnološke zahtevke stroke, saj se učinkovit in varen prenos velikih količin električne energije ne more realizirati na drugačen način kot samo tako, da eno podjetje centralno vodi celotno energetsko omrežje. V nasprotnem primeru bi se raven izgub drastično povečala, zanesljivost in varnost prenosa pa zelo znižala.

¹⁵ NUG = Non Utility Generator (proizvajalec, ki ni vključen v elektroenergetski sistem in mu ta ne pokriva fiksnih stroškov, temveč dobavlja sistemu zgolj energijo)

¹⁶ IPP = Independent Power Producer, neodvisni proizvajalec, ki prosto trži energijo.

(30) – Da bi zagotovili transparentnost in nediskriminatornost mora biti prenosna funkcija v vertikalno integriranih podjetjih izločena v *posebno podjetje* (prenosno podjetje = Grid Company) in mora delovati neodvisno od drugih funkcij (proizvodnja, distribucija) v elektroenergetskem sistemu.

(34) – Izhajajoč iz različnosti struktur in posebnih karakteristik sistemov v državah članicah EU, je potrebno predvideti različne opcije za dostop do elektroenergetskih sistemov v skladu z objektivnimi, transparentnimi in nediskriminatornimi kriteriji.

Postopoma naj bi se skladno z razvojem trga električne energije v EU prag proste izbire dobavitelja spuščal:

Leta 1997 so pravico do izbora dobavitelja dobili porabniki nad 40 GWh letno na enem mestu.

Leta 2000 naj bi se prag znižal na 20 GWh letno in leta 2003 na 9 GWh letno.

To bi pomenilo, da bi čez 6 let v državah EU 33% oskrbe potekalo po konkurenčnih pogojih.

Da bi sploh lahko ustvarili konkurenčne tržne pogoje, morajo članice EU najprej spremeniti pravila izgradnje prenosnih sistemov in direktnih daljnovodov in zagotoviti tehnične pogoje za trženje. Pri tem imajo članice EU štiri različne možnosti, ki naj bi določale razmerja med podjetji EES in velikimi porabniki. Praktično to pomeni, da podjetje v eni državi EU lahko kupuje energijo v neki drugi državi (v EU ali izven EU).

– Reguliran dostop tretjih podjetij do omrežja na osnovi javno objavljenih tarif TPA (Regulated Third Party Access = RTPA).

– Pogodbeno dogovorjen dostop tretjih podjetij do omrežja na osnovi objavljenih cenovnih pasov za dostop (Negotiated TPA = NTPA).

– “Single buyer” (edini kupec) z obvezo nakupa od /in/ali za tretja podjetja z objavljeno tarifo za prenos, ki ni odvisna od razdalje znotraj nacionalne mreže (dejanskih stroškov).

– “Single buyer” (edini kupec) brez obveze nakupa, od/in/ali za tretja podjetja, ki pa mora ravnati po pravilih reguliranega dostopa ali pogodbeno dogovorjenega dostopa.

Direktiva torej štiti prenosni sistem in mu zagotavlja pokrivanje stroškov oz. gospodarsko kompenzacijo za opravljeno storitev prenosa.

Kjer ni tehničnih možnosti, se dobave po tržnih pogojih ne izvajajo ne glede na odločitve za katerokoli od štirih navedenih variant.

Koncept “Single buyer” (Edini kupec) ima več elementov konkurenčnosti:

– Velikim končnim porabnikom daje pravico, da sklepajo neposredne pogodbe z domačimi neodvisnimi proizvajalci.

– Ker tarifa ni odvisna od oddaljenosti, je možno predvideti strošek prenosa ob sklenitvi pogodbe.

– Ker morajo imeti prenosna podjetja svoje bilance, ni možno (v integriranem podjetju) prelivanje iz prenosne v proizvodno dejavnost.

– Za velike končne porabnike je dana možnost izgradnje novih direktnih daljnovodov do neodvisnih proizvajalcev.

- "Single buyer" (edini kupec) ima pravico zavrniti uporabo prenosnega sistema, če ni na razpolago tehničnih kapacitet za prenos ali distribucijo, kar pa je potrebno javno razgrniti.

Prenosnim sistemom so dane posebne odgovornosti, ki se tičejo varnosti oskrbe in gospodarnosti prenosa. Zato morajo imeti pristojnosti za:

- zanesljivo oskrbo,
- obratovanje in vzdrževanje prenosnega sistema,
- izgradnjo prenosne mreže,
- povezovanje s proizvodnimi in distribucijskimi sistemi in
- upravljanje proizvodnje v elektrarnah glede na gospodarske kriterije.

Države članice EU imajo pravico postaviti glede upravljanja proizvodnje, prenosa in distribucije še dodatne lastne negospodarske npr. okolje varstvene kriterije.

Belgiji, Irski in Grčiji so roke izvedbe direktive podaljšani. Komisija bo o problematiki razpravljala vsaki dve leti.

Relevantnost direktive za slovensko energetska gospodarstvo

Direktiva evropskih komisarjev (Direktiva 96/92/EC) bo postala obvezna za podjetja EES z vstopom Slovenije v polnopravno članstvo EU (v kolikor ne dosežemo nekega prehodnega obdobja) ali pa v trenutku, ko bo tako imenovani Energetski zakon prebrodil proceduro v Državnem zboru RS in postal sestavni del slovenskega pravnega reda. Energetski zakon je skoraj v celoti zasnovan na podmenah, vsebovanih v Direktivi.

1. Slovenska podjetja EES po svoji formalni organizacijski obliki že danes ustrezajo zahtevkom Direktive, celo več, tudi če bi se podjetja združila v en ali dva koncerna, bi v celoti ustrezala vsem merilom, saj je zagotovljena transparentnost delitve gospodarskih računov med proizvodnjo (generacijo), prenosom in distribucijo električne energije. Koncern po svoji definiciji v ZGD predstavlja skupine obvladujočega in odvisnih podjetij, ki imajo ločene bilance; koncern se operacionalizira v klasičnem podjetniškem razmerju mati / hči. Vsa evropska vertikalno integrirana elektrogospodarska podjetja prehajajo na takšen tip organiziranosti, ki je najbolj učinkovit in racionalen ter usklajen z zahtevki Direktive.

2. Delitev na industrijske in male elektrarne, neodvisne proizvajalce in systemske proizvajalce električne energije v skladu z zahtevami Direktive, je v Sloveniji delno realizirana, delno pa bo omogočena z novo zakonodajo, ki je že v proceduri v DZ. Namena Vlade RS, da organizira dva koncerna elektrogospodarstva, je v skladu z direktivo, saj bodo v prvem koncernu (Združene slovenske elektrarne, ZSE) zbrana skoraj vsa podjetja generacije in obe rudniški družbi, v drugem pa prenosno podjetje in podjetja distribucije. Tekmeci ZSE bodo vse obstoječe industrijske elektrarne v Sloveniji, ki jih je danes že čez dvesto, in male hidroelektrarne, ki že presegajo štiristo enot, saj bode le-te zniževale obseg povpraševanja pri (industrijskih) potrošnikih. Tudi novi ponudniki energije se že pojavljajo saj trenutno teče nekaj projektov, ki bi lahko bili uspešno zaključeni po letu 2000. Kot najbolj obe-

taven tekmelec ZSE se pojavlja ponudba tuje energije na slovenskem energetskega trgu. "Tuja" energija v Sloveniji je prisotna že več desetletij, saj slovenski EES nikoli ni bil v stanju zagotoviti vso potrebno električno energijo. Popolnoma jasno je, da v kolikor Vlada RS ZSE ne bi dobro organizirala, potem imajo posamične proizvodne družbe EES, a tudi rudniki, zelo omejene možnosti preživetja v bodočnosti.

3. Slovensko elektrogospodarstvo je že leta 1991 organiziralo prenosno podjetje (ELES), ki ima že danes najbolj sodoben center vodenja in ustrezno komunikacijsko infrastrukturo ter ustrezno izobražene kadre. Slovensko prenosno podjetje je že sedaj ustrezno vključeno v evropske energetske organizacije (UCPTE; UNIPED/EURELECTRIC; CIGRE) ter je v celoti usposobljeno za vse energetske transakcije v in izven Slovenije. Tako je tudi zagotovljena interoperabilnost slovenskega in vseh sosednjih sistemov na ravni prenosa energije, komunikacij, zaščite, meritev ali vzdrževanja in gradnje sistema.

4. Z odprtjem slovenskega elektroenergetskega trga in uveljavljanjem modela SINGLE BUYER & NTPA in kvalifikacijo posamičnih uporabnikov za nakup na odprtem evropskem energetskega trgu (v kolikor je njihov letni odjem večji od 40 GWh), bo del velikih porabnikov na 110 kV omrežju pridobil pravico direktnega nakupa (Third Party Access) mimo energije, proizvedene v Sloveniji. Porabniki, ki bi se lahko kvalificirali za takšen odjem, predstavljajo čez 25% odjema iz omrežja prenosnega podjetja. V tem primeru lahko pričakujemo več scenarijev razvoja:

- Prenosno podjetje z generacijskimi podjetji v ZSE doseže dobavne pogoje za energijo, ki so enaki ali boljši od tistih na svetovnem trgu; varnost preskrbe in ugodna cena obdržijo upravičena podjetja kot kupce energije pri prenosnem podjetju oz. podjetjih ZSE;

- V primerih ko ni mogoče kupiti energije pod pogoji, ki ustrezajo upravičnim kupcem, prenosno podjetje poišče dobavitelje na svetovnem trgu, skupaj z rezervnimi kapacitetami, ki lahko zagotavljajo nemoteno oskrbo. Podjetja ZSE izkoristijo pravico NTPA in se dogovorijo za izvoz na (evropski) trg. Prenosno podjetje izvozi energijo za podjetja ZSE;

- Upravičeni kupci poiščejo sami dobavitelje energije na trgu in pod pogoji NTPA uvažajo energijo čez omrežje prenosnega podjetja. Prenosno podjetje lahko zagotovi varno (garantirano) preskrbo, vendar rezervne kapacitete podražijo ceno energiji ali pa se energija kupi brez garancij in posledice izpadov na tujih prenosnih omrežjih trpijo kupci;

- Domači IPP pod pogoji NTPA oskrbujejo upravičene kupce, ZSE ponudi rezervne (garantirane) kapacitete.

Različic preskrbe je še veliko več, vendar vse nosijo v sebi isto usodno sporočilo: generacija bo prva na udaru cen in bo morala po prehodnem obdobju sprejeti tržne cene za električno energijo, ki jo tvori agregatna cena vseh ponudb na trenutnem (spot) trgu električne energije. Če upoštevamo, da se giblje povprečna cena za električno energijo na evropskem spot tržišču visokih tarif (dnevna energija v delovnem času) na ravni med 5 in 6 SIT/kWh in upoštevamo tudi obdobja velike presežne ponudbe hidro energije (pomlad in jesen), potem je popolnoma jasno, da bo Slovenija zlahka zadostila zahtevi Direktive v tem obdobju. Odprava

vseh subvencij skozi (nestroškovno) ceno električne energije bo možna (saj bo cena za upravičene kupce ugodna in subvencije ne bodo potrebne)¹⁵, vendar bodo podjetja ZSE prisiljena v zelo temeljite racionalizacije¹⁶. Jasno je tudi, da nekatere elektrarne cenovnim ravнем na spot tržišču ne bodo mogle slediti in jim zaradi tega preostane edina možnost ponujanja garantirane dobave porabnikom, ki cenovno niso tako občutljivi, ali pa prehod v sistemske rezerve¹⁷. Praviloma je uvožena energije dražja pri pogodbah z daljšim časom poteka in visokimi zagotovili o zanesljivi dobavi.

Pretrsi na energetskem trgu in pritiski tujih tekmecev bodo prisilili lastnika ZSE v obsežne investicije za posodabljanje in racionalizacijo obratovanja v elektrarnah; alternativa vlaganjem je zapiranje elektrarn, kar je manj verjeten scenarij, saj so energetska stojišča zelo dragocen resurs. Zelo malo je verjetno, da bo Republika kot lastnica ZSE hotela potrebna sredstva vložiti v tehnološko prestrukturiranje, saj potrebni zneski lahko znatno presežejo 5 ali 10% letnega proračuna Vlade RS. Zaradi tega je bolj verjeten takšen razvoj, pri kateremu bo lastnica prodala kontrolni delež ali celoto delnic ZSE zasebnemu vlagatelju in ga obvezala, da ali prenove ali na novo zgradi sodoben, ekološko neoporečen posamičen generacijski objekt.

Dejstvo, da je prodaja ZSE skorajda edina alternativa, pa nakazuje potrebo po razmisleku organizacijske oblike podjetij generacije slovenskega EES. Organizacija niza samostojnih podjetij (denimo hidro in termo elektrarne kot je to sedaj) nakazuje zelo realno možnost, da bo Republika zlahka prodala ekološko neoporečne in relativno donosne hidro elektrarne, nikakor pa ne ali zelo težko termoelektrarno na premog, ki so potencialni ekološki problem (emisije CO₂, deponija sadre, deponije premoga in pepela). Zaradi tega je skorajda edina možna oblika organizacija koncernske družbe ZSE kot delniške družbe in prodaja delnic celotne družbe (in ne delov). Prodaja lahko seže do polovice (50%-1 delnica) ali v celoti razen "zlate" delnice Republike, ki bi zagotovila nekaj osnovnih nacionalnih interesov.

Podobno kot v primeru ZSE so tudi prenosno in distribucijska podjetja potencialne tarče investitorjev s to razliko, da lastnica (Republika) ne bo prisiljena prodajati družb zaradi izsiljenih investicij, saj so potrebni obsegi znatno manjši in jih ta podjetja lahko sama generirajo. V nobeni evropski državi (razen delno Madžarski) ni bilo prenosno podjetje prodano tujim investitorjem, celo v Veliki Britaniji ne, čeprav so ravno Angleži avtorji modela "unbundlinga" EES. Distribucijska podjetja so najbolj priljubljena tarča investitorjev in tej nevarnosti bomo izpostavljeni tudi v Sloveniji. Kako neugodne učinke ima lahko prodaja distribucijskih in delno prenosnega podjetja, si lahko ogledamo na Madžarskem, kjer je prodaja povzročila cel niz neugodnih narodnogospodarskih učinkov.

¹⁵ Vendar bo račune potrebno redno poravnnavati.

¹⁶ Denimo upoštevanje merila (benchmarka) o približno 30 zaposlenih na 100 MW instalirane moči v elektrarni.

¹⁷ Elektrarna, ki "čaka" na poziv iz centra vodenja in je zaustavljena v minimalnem obratovalnem stanju. Termoelektrarne na premog rabijo približno šest ur časa za prehod iz mrzlega stanja v stanje polne obratovalne sposobnosti, medtem ko za to rabijo plinske elektrarne (v odprtem ciklu) približno 10 - 12 minut, akumulacijske hidroelektrarne pa približno 5-10 minut.

Najbolj premeteno obrambno strategijo bi oblikovali, če bi prenosno podjetje dokapitalizirali s premoženjem distribucijskih podjetij in tvorili drugi koncern (obvladujoče in odvisna podjetja) med prenosnim podjetjem in samostojnimi hčerami distribucijskimi podjetji. Koncernsko podjetje, ki je d.o.o., in distribucijska podjetja, ki so že danes delniške družbe, si lahko zagotovijo zadosti potrebnega investicijskega kapitala z delno, podpolovično prodajo delnic distribucijskih družb ali izdajo konvertibilnih obveznic. Tako bi Republika lahko ustrezno nadzorovala prenosno podjetje (d.o.o.), katero bi lahko generiralo dovolj investicijskega denarja, potrebnega za posodabljanje koncerna.

Regulacija / deregulacija energetskega sektorja makroekonomsko načelo ali instrument gospodarske politike?

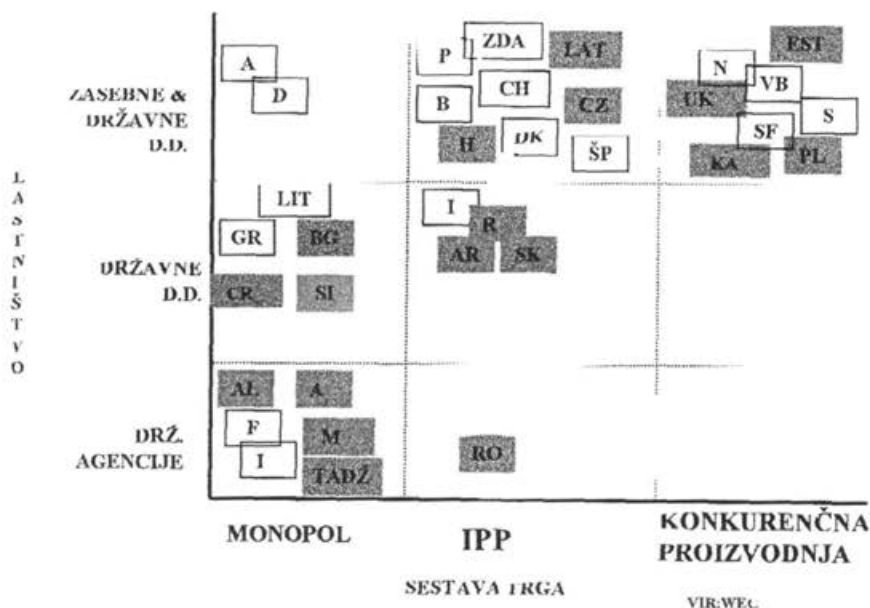
Vsa evropska elektrogospodarska podjetja so dandanes izpostavljena pritiskom Direktive in zahtevi po deregulaciji trga električne energije. Vendar je potrebno izpostaviti, da stopnja deregulacije ni odvisna zgolj od pripravljenosti EES v posamičnih državah, da se soočijo z vsemi prednostmi in pomanjkljivostmi popolnoma odprtega trga energije. Škarje in platno imajo v rokah vlade in parlamenti posamičnih držav, ki morajo zaradi evropske Direktive, na svojih notranjih energetskih trgih "odkleniti" do sedaj zaprte trge in za to dejanje prevzeti odgovornost ter materialne in ostale (politične?) posledice. Če so vlade posamičnih držav še pripravljene odvezati mošnjo in plačati stroške prilagajanj, pa se nikakor niso pripravljene soočiti z razjarjenimi rudarji ali nezaposlenimi iz EES, ki so v procesih racionalizacije ostali brez dela in dohodkov. Vlade teh držav tudi niso navdušene nad možnostjo, da bo deregulirano elektrogospodarstvo dejansko znižalo ali celo opustilo vlaganja v načrtovanje razvoja EES kot celote, saj je realno pričakovanje, da bodo investitorji in novi menedžment EES zasledovali prvotno interese lastnikov kapitala in skušali optimizirati, če na kar maksimizirati donos delnic in podpirati njihovo rast na delniškem trgu (Shareholder Value).

Vladam tudi grozi možnost, da bodo morale direktno ali indirektno poravnati račune, za elektroenergetske objekte, ki so jih morala podjetja EES opustiti zaradi gospodarskih ali ekoloških razlogov. Takšni naslednih investicij, "Stranded Assets" podjetja že imajo tako v Evropi kakor tudi ZDA in vlade bodo morale poravnati račun na temelju načela povzročitelja. Zaradi tega ni nenavadno, da so se nekatere močno otepale že predloga Direktive v letu 1992. Kot pravi (škodoželjno) Henry Edwardes-Evans: "But the rest 12 resisted the move, with Germany, France and the Netherlands scalling for redraft" (Edwardes-Evans 97)⁹.

Dejansko je danes stanje takšno, da so samo nekatere države v celoti odprle energetske trg za neomejeno tekmo. Prikaz 2 to stanje nazorno ilustrira: zgolj V. Britanija (VB), Švedska (S), Finska (SF) in Norveška (N) so, poleg nekaj držav, ki niso imele veliko prave izbire (kot npr. Ukrajina, Kazahstan, Poljska in Estonija), odprle v celoti svoj energetske trg za neomejeno konkurenco. Vse ostale se nahajajo v določeni fazi prehoda k temu stanju. Celotna ZDA in Švica se nahajata šele na poti v nirvano energetskega trga in ne v njej.

Evropska podjetja pa izkazujejo druge značilnosti, ki potrjujejo, da se intenzivno pripravljajo na odločilni trenutek. Skoraj vsa so v zadnjih letih pričela razvijati dejavnosti na komplementarnih sektorjih dejavnosti kot so dobava plina ali vode (ponudba proizvodov iz mrež), razvoj telekomunikacijskih mrež in operaterstva na teh mrežah (denimo mobilni telefoni). Skoraj sočasno pa so ta podjetja pričela iskati možnosti za naložbe v Evropi in izven nje.

Prikaz 2: Položaj posamičnih evropskih elektrogospodarstev pri deregulaciji

Energetska politika Slovenije: del gospodarske politike ali izraz interesov energetskega lobija?

Vprašanje, ali v Sloveniji obstoji tako imenovani energetske lobi, bi lahko napekljal na razmislek, da so dogajanja na slovenskem energetske trgu v celoti kontrolirana in vodena od neke središčne sile, lobija, ki dejansko vodi Vlado RS kot predlagatelja zakonov in regulatorja cen in Državni zbor kot zakonodajalca. Čeprav je tema gotovo zanimiva za razpravo, je potrebno domnevo v celoti zavreči kot neutemeljeno in brez jasnih dokazov. Celo nasprotno, cela vrsta dokazov potrjuje, da ne samo, da podjetja EES nimajo svojega lobija in skozi njega potreben

vpliv na Vlado RS, ampak da nasprotno energetski sektor služi za realizacijo splošne gospodarske politike Vlade RS in da na svojih plečih tudi nosi težo te politike (denimo določanje stopnje spremembe maloprodajnih cen, stopnje inflacije).

Dokazov za takšno trditev je veliko, vendar se bomo osredotočili na najbolj bistvene.

Če bi energetski lobi dejansko obstajal in imel vpliv, ki se mu pripisuje, potem bi gotovo skušal tako oblikovati svoj velikanski vpliv, da bi razlagalce o obstoju lobija pravočasno in učinkovito utišal, saj bi ga drugače lahko razkrinkali in mu zmanjšali moč in učinkovitost. Učinkovit in močan lobi bi tudi poskrbel, da bi vedno razpolagal z zadostnimi materialnimi sredstvi, tako da bi svoj vpliv utrjeval in uveljavljal pri tistih, čigar naklonjenost je mogoče pridobiti z denarjem. Verjetno je tudi res, da učinkovitemu lobiju ne bi bilo treba stalno moledovati za (vsaj) stroškovne cene električne energije, temveč bi nadzor cen čim hitreje odpravil, da bi lahko oblikoval takšno politiko cen, ki bi mu zagotavljala najvišji donos ob najmanjšem vložku. Močan energetski lobi tudi ne bi dovolil, da so "njegova" podjetja zadolžena v višini enoletne realizacije in ne bi dovolil izgube v enakem obsegu.

Energetskega lobija Slovenija nima, čeprav se ni možno znebiti občutka, da bi včasih to bila zelo koristna institucija.

Tisto kar Sloveniji tudi manjka, pa je ustrezna nacionalna energetska politika, ki je usklajena z dolgoročno gospodarsko politiko države. Zapisali smo že, da sta stopnja rasti BDP in stopnja rasti povpraševanja za električno energijo v Evropi tesno korelirana.

Rast slovenskega BDP in povpraševanja po električni energiji izkazujeta to zakonitost v še bolj usodni povezavi. Ne samo, da je korelacijski koeficient pozitiven, temveč vez med rastjo BDP in rastjo povpraševanja (rabe) dramatično raste iz časovnega obdobja v časovno obdobje, da bi se na koncu približal vrednosti 1,0.

Preglednica 3: Korelacijski koeficient rasti bdp in povpraševanja po električni energiji

Obdobje	1976-1986	1980-1990	1986-1996	1976-1996	1990-1996
Korelacija	0,54	0,5996	0,6896	0,7277	0,9821

Tako izražena povezava ima izjemno pomembno mesto tako pri načrtovanju pričakovanega povpraševanja po električni energiji, kakor tudi za načrtovanje rasti slovenskega gospodarstva v naslednjih letih. Če vemo, da od zasnove do polne operativne pripravljenosti elektroenergetskih objektov mine praviloma 7-10 let, potem je jasno, da že sedaj krepko zamujamo pri gradnji novih potrebnih virov ter prenosnega in distribucijskega omrežja, ki bo lahko podpiralo obseg gospodarjenja v Sloveniji okoli leta 2010. Brez ustreznih virov električne energije organizacija gospodarskih dejavnosti na zahtevani ali načrtovani ravni za leto 2010 enostavno ne bo možna. Posebno še zaradi tega ne, ker bi morali vse investicijske projekte zagnati že danes, da bi imeli potrebne resurse leta 2010.

V kolikor ne sledimo opciji graditve lastnih proizvodnih kapacitet, potem bo slovensko gospodarstvo v čedalje večji meri navezano na uvoz električne energije,

kar se delno uresničuje že danes, ko Slovenija že uvaža okoli desetino potrebne električne energije.

Položaj je bistveno slabši pri napravah prenosa in distribucije električne energije. Medtem ko je možno ne zgrajene domače energetske resurse nadomestiti z uvoženo energijo, pa nezadostnost primerno dimenzioniranega, sodobnega in zanesljivega omrežja ni mogoče nadomestiti, brez primerne omrežja ni razpoložljivega medija za prenos in distribucijo energije. Zaradi tega bodo napake in napačne presoje naše generacije bremenile nas in naše potomce.

Projekcija možnih razvojnih opcij

V elektroenergetskih podjetjih ni možnosti hitrega popravljanja načrtovalskih napak, posledice napačnega načrtovanja pa so lahko katastrofalne za slovensko gospodarstvo. Vsak elektroenergetski objekt, ki ga zgradimo, bo v rabi vsaj naslednjih 50 let. Danes torej gradimo objekte, ki bodo tukaj najmanj še dve generaciji. Napačne odločitve, ki jih včasih bolj kot neznanje krmilijo boj za status-quo, osebni ali dnevno politični interesi ali lokalni lobiji, bodo povzročale občutne posledice v slovenskem prostoru še dolga desetletja.

Empirično je dokazljivo, da je ciklus gradnje hidroelektrarne ali nuklearne elektrarne od zasnove do polne operativne rabe 5, 10, 15 ali celo 20 let. Termoelektrarne imajo nekoliko krajši razpon gradnje, vendar moramo tudi tukaj računati z vsaj 5 - 8 leti. Najhitreje se lahko realizirajo plinske elektrarne, a tudi zanje je potrebnih nekaj let zelo temeljitega načrtovanja. Isto velja za gradnjo visoko napetostnega prenosnega omrežja in transformatorskih postaj, kakor tudi distribucijskega, nizkonapetostnega omrežja. Napake, ki jih vidimo danes, so bile storjene nekaj let nazaj. Načrtovalske in/ali strateške napake, ki jih delamo danes bodo oblikovale našo bodočnost in bodočnost naših otrok.

Kaj nam je dejansko storiti?

Odgovor je lahko zelo preprost in razumljiv; realizacija bo bistveno težja. Osredotočiti se je potrebno na naslednje bistvene prvine:

- Republika se mora odreči mentorstvu nad podjetji EES in jih obravnavati zgolj kot dobro naložbo premoženja slovenskih državljanov (kar državno premoženje tudi je);
- "pravila igre" v podjetjih EES naj bodo zgolj ekonomska in ne politična; to so do sedaj naredile vse evropske države in prav to so nam tudi svetovali vsi tuji svetovalci;
- RS se mora soočiti z dejstvom, da bo električna energija v Sloveniji med najdražjimi v Evropi, če ne bomo spremenili naše miselnosti, saj je sistem majhen in suboptimalen; cene električne energije morajo postati stroškovne (če že ne morejo postati tržne), EES mora z njimi pokrivati svoje stroške in ustvariti primeren dobiček glede na vloženi kapital;
- potrebno je vključiti v stroške podjetij vse dejansko nastale stroške EES in dosledno racionalizirati poslovanje v sistemu;

- potrebno je ustvariti kapitalske povezave v EES, da bi tako lahko izboljšali razmerje med lastnimi in tujimi sredstvi in znižali stroške sistema;
- EES je potrebno diverzificirati in poiskati vse možne nove dejavnosti, ki bi lahko znižale stroške obratovanja.

V kolikor bomo to storili naglo in učinkovito, brez fige v žepu, potem lahko pričakujemo sanacijo EES v obdobju 3-4 let. V kolikor tega ne bomo storili, čez 3 ali 4 leta itak več ne bomo mogli reševati nakopičenih problemov in bodo to namesto nas storili novi, tuji lastniki.

⁸ Podatki National Accounts ESA, EUROSTAT so razpoložljivi do leta 1994

⁹ International Monetary Fund, WORLD ECONOMIC OUTLOOK, MAY 1998; Washington, D.C.

¹⁰ International Institute for Management Development (IMD), THE WORLD COMPETITIVENESS YEARBOOK 1997, Lausanne

¹¹ Programs and Prospects for the European Electricity Industry Sector, EUROPROG Report; UNIPED/EURELECTRIC, Brussels, 1998

¹² Banič, I.; Faleskini, R.; DIREKTIVE EVROPSKEGA PARLAMENTA GLEDE FORMIRANJA INTERNEGA TRGA ELEKTRIČNE ENERGIJE, interni referat.

¹³ Edwardes-Evans, H., et al.; ELECTRICITY IN EUROPE, INTO A SINGLE MARKET, Financial Times Energy, London, zvezek 1 in 2, 1997

VOJAŠKA AKADEMIJA?

Slovenija potrebuje interdisciplinaren
in eksterno verificiran vojaško usmerjen študij

Povzetek: Po osamosvojitvi je Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije vseskozi nasprotovalo ustanovitvi klasične vojaške akademije in je zagovarjalo civilno utemeljeno izobraževanje bodočih častnikov Slovenske vojske. Zato je bila medijska najava pobude Univerze v Mariboru in MORS za ustanovitev vojaške akademije za strokovno javnost dokajšnje presenečenje, saj bi bil to vsekakor korak nazaj. Na civilno izobraževalnem sistemu utemeljeno vojaško šolstvo, je na splošni konceptualni ravni za majhno državo kot je Slovenija, z relativno majhnimi potrebami po častniškem kadru ter omejenimi kadrovskimi in materialnimi viri, nedvomno dobra in predvsem racionalna rešitev. Ker pa izhodiščni koncept v nadaljevanju ni bil izpostavljen kritičnemu vrednotenju in nadgrajevanju, ne more biti optimalen oziroma ni dodelan do konca. Zato predlagam uvedbo sistema sekvenčne ločenosti, vendar dolgoročne vzporednosti splošnega izobraževalnega procesa na civilnih izobraževalnih ustanovah ter vojaško-strokovnega in specialističnega izobraževanja, usposabljanja in urjenja v vojaški organizaciji. Temeljit naj bi predvsem na izbirnosti začetka, trajanja in intenzivnosti vključevanja potencialnih kariernih in nekariernih častnikov SV v dejavnosti vojaške organizacije.

Ključni pojmi: oborožene sile, Slovenska vojska, vojaško šolstvo, izobraževanje častnikov.

Ideji o ustanovitvi vojaške akademije ob rob

Slovenija je še vedno sredi procesa oblikovanja vseh elementov moderne države, kamor sodi tudi oblikovanje primerne sistema in politike za zagotavljanje nacionalne varnosti ter vzpostavljane in razvoj lastne obrambne strukture in identitete. Ena izmed pomembnih vsebin omenjenega procesa je tudi uveljavljanje nove slovenske vojaške organiziranosti in dokončna vzpostavitev slovenskih oboroženih sil, ki bodo v strukturnem, organizacijskem in funkcionalnem

¹ Mag. Igor Kotnik-Dvojmoč, asistent na Fakulteti za družbene vede.

smislu primerljive z oboroženimi silami držav članic evro-atlantskih politično-varnostnih integracij (EU, ZEU, Nato). Tako v Sloveniji zaenkrat še ne moremo govoriti o popolni razvitosti vseh segmentov kredibilnega in učinkovitega obrambnega sistema. Z novim zakonom o obrambi je bil leta 1994 sicer prenovljen pravni okvir za preoblikovanje vojaškega dela nacionalno-varnostnega sistema, ki je resnici na ljubo pomanjkljiv in deloma tudi že zastarel, še vedno pa manjka celovit strokovni okvir, ki bi ga predstavljali ustrezni doktrinarni dokumenti (strategija nacionalne varnosti, strategija obrambe, strategija vojaške obrambe). Brez vseh navedenih dokumentov niso nedvoumno določene splošne in temeljne razvojne usmeritve, ki so potrebne za učinkovito delovanje katerekoli družbene institucije ali organizacije, kar še posebej velja za vojaško organizacijo. Kako pereč je ta problem dokazujejo vedno nove in nove reorganizacije v vojaškem delu obrambnega sistema, ki so vsaj v preteklosti, zaradi odsotnosti močnejše razvojne usmerjenosti in jasno definiranega cilja, vedno znova rezultirale v dezorientiranosti in nezadostni motiviranosti njihovih izvajalcev, ter zato nujno zastale nekje na sredi poti. Tovrstna neproduktivnost je bila vseskozi okrepljena tudi s pogostimi kadrovskimi spremembami, ki so preprečevale za vojaško organizacijo prepotrebno idejno in organizacijsko kontinuiteto. Zato niti ne preseneča, da v Sloveniji vse predolgo ni bilo pravih vizij in znatnega napredka tudi na bolj specifičnih oziroma posebnih področjih, kot so na primer obseg, struktura, organiziranost, funkcije, način popolnjevanja, ... in nenazadnje tudi podsistem izobraževanja vojaškega kadra.

V Sloveniji je potrebno ob oblikovanju kakršnihkoli konceptov povezanih s šolanjem bodočega vojaškega, predvsem častniškega kadra, postoriti celo vrsto stvari, med katerimi so najpomembnejše naslednje naloge:

1. oblikovanje in sprejetje vseh potrebnih doktrinarnih dokumentov, v katerih bodo nedvoumno opredeljeni (1) najaktualnejši varnostni izzivi, tveganja in grožnje, (2) vloge in naloge SV pri njihovem omejevanju, obvladovanju in odpravljanju, (3) struktura, organiziranost ter načini delovanja SV, ki so najoptimalnejši za doseganje zastavljenih ciljev,
2. določiti, s kako številčnim in kakšnim vojaškim kadrom bo sploh mogoče uresničiti zastavljene doktrinarne cilje, pri čemer so v ospredju častniki, zato ker (1) imajo v oboroženih silah najpomembnejšo vlogo, (2) niso prosto dostopni na trgu delovne sile, (3) njihovo šolanje pa je najdaljše in najdražje ter
3. opredeliti poti in načine za zagotavljanje zelenega (častniškega) kadra, kamor sodi tudi določanje izobraževalnih vsebin in oblikovanje izobraževalnih programov.

Šele povsem na koncu sledi organizacijska umestitev izobraževalnih programov v najprimernejši inštitucionalni okvir. Povsem zgrešeno je torej vnaprejšnje iskanje ali celo določanje potencialnega izvajalca, ne da bi se natančno vedelo, kaj naj bi sploh izvajal in kaj je z vidika državnega interesa najbolj racionalno in optimalno.

Zato je bila medijska najava novega projekta Univerze v Mariboru (UM) za strokovno javnost dokajšnje presenečenje. Po nekaterih virih naj bi šlo za ustanavljanje vojaške akademije, kar bi bil vsekakor korak nazaj, po drugih spet za interdisciplinarne vojaške študije, po tretjih za vojaško akademijo, ki pa naj bi bila nekaj

drugega, kar si pod tem imenom običajno predstavlja večina ljudi. Vsekakor gre tako s teoretičnega kot praktičnega zornega kota za povsem različne pristope, ki jih ne bi smeli enačiti oziroma zamenjevati. Odgovornost za zmedo zaradi terminološke in vsebinske nedodelanosti pobude je vsekakor na strani predlagalcev in je ni mogoče pripisati medijem. Neglede na terminološko in vsebinsko nedodelanost pobude, gre za hvalevredno aktualizacijo enega pomembnih problemov slovenskega vojaštva. Odsotnost celovitega izobraževalnega sistema, ki bi zagotavljal zadostno število dovolj kvalitetnega (pod)častniškega kadra, je namreč lahko resna ovira dolgoročnemu razvoju Slovenske vojske v skladu s standardi razvitih industrijskih držav.

Posebej presenetljivo je, da so predlagatelji vsaj na začetku uspeli prek medijev svoj projekt predstaviti kot nekaj novega in za slovenski prostor unikatnega. Pred lansiranjem ideje v medijski prostor so prezrli, da je "patent" na tem področju že oddan in zaobšli inštitucijo, ki se z zagotavljanjem kadrov za potrebe obrambnega in vojaškega sistema v Sloveniji ukvarja že 23 let. Gre za Katedro za obramboslovje na Fakulteti za družbene vede (FDV) Univerze v Ljubljani (UL), na kateri se izobražujejo civilni strokovnjaki za obrambna in vojaška vprašanja, ki so od vseh diplomantov na obeh slovenskih univerzah najbližje splošnemu profilu sodobnega pehotnega častnika, ki jih SV potrebuje največ. Z manjšimi dodelavami in nadgradnjo obstoječega izobraževalnega programa, oziroma z oblikovanjem vojaško-strokovne podusmeritve na študiju obramboslovja, ki bi lahko bil na osnovi kreditnega sistema povezan tudi z drugimi izobraževalnimi programi na drugih fakultetah v okviru obeh slovenskih univerz, bi relativno lahko in z majhnimi finančnimi sredstvi zagotovili tista manjkajoča znanja, ki bi po absolviranju praktičnih (veščinskih) vojaško-strokovnih znanj v okviru Centra vojaških šol MORS, zagotavljala popolno primerljivost bodočih diplomantov vojaško-strokovne podusmeritve obramboslovja s svojimi častniškimi kolegi v razvitih industrijskih državah.

Katedra za obramboslovje je z Ministrstvom za obrambo Republike Slovenije (MORS) v celotnem obdobju po letu 1990 večkrat poskušala vzpostaviti tvoren dialog glede sodelovanja pri zagotavljanju častniškega kadra prek izvajanja vojaško-strokovnega izobraževalnega programa. Vsi poskusi so bili neuspešni, glavni razlogi za to pa so pogoste zamenjave obrambnih ministrov, razhajanja glede nekaterih konceptualnih pogledov ter očitno prikrita želja nekaterih posameznikov na MORS, da se vojaška akademija le ustanovi. Slednje je mogoče sklepati na osnovi zmede glede poimenovanja predloga UM – ali gre za vojaško akademijo ali za interdisciplinarne vojaške študije. Ob tem je bila vseskozi očitna nesposobnost MORS, da bi oblikoval jasne kvantitativne in kvalitativne kadrovske projekcije oziroma načrte, na osnovi katerih bi bilo mogoče vzpostaviti prepoznaven in izvedljiv izobraževalni program. Večletno neproduktivno usklajevanje med obema inštitucijama je zaključil z velikim optimizmom pospremljen Sporazum o sodelovanju med MORS in FDV podpisan 8. novembra 1995, ki je nakazoval povsem drugačno in predvsem plodnejše dolgoročno sodelovanje na področju izobraževanja in usposabljanja. Na žalost se dobri obeti niso uresničili, kar kaže tudi najnovejši predlog s strani UM, ki je bil na MORS sprejet z dokajšnjim odobravanjem, sporazum s FDV pa je povsem pozabljen. Ker FDV dosledno izpolnjuje določila iz

Sporazuma in na njem temelječe pogodbe, bi bilo logično, da MORS zaradi drugačnih, novih ali večjih potreb najprej o tem informira FDV in poskuša korigirati in/ali nadgraditi že vzpostavljeno sodelovanje, šele v primeru neuspeha pa bi bilo smiselno iskati novega partnerja.

S pobudo UM in MORS se je zopet izkazala že kar pregovorna slovenska sposobnost zapostavljanja državnega na račun regionalnih, lokalnih in individualnih interesov. Slovenski prostor je namreč s svojimi materialnimi in kadrovskimi potenciali, ki jih lahko Slovenija usmerja v vojaško-obrambni sistem, odločno premajhen, da bi bilo oblikovanje dveh konkurenčnih inštitucij za zagotavljanje obrambnih in vojaških strokovnjakov kakorkoli opravičljivo. Namesto, da bi težili k oblikovanju zadostne kritične mase slovenskih obrambno-vojaških strokovnjakov okoli že vzpostavljenega in uveljavljenega kadrovskega jedra na Katedri za obramboslovje in Obramboslovnem raziskovalnem centru ljubljanske FDV, se pojavlja ideja o oblikovanju morebitnega novega "mariborskega jedra", kar bi vsekakor pomenilo neracionalno podvajanje izobraževalno-raziskovalnih potencialov. Tudi v primeru odločitve o delitvi dela med UL in UM, ta ne more biti vsiljena s politiko izvršenega dejstva, kot jo je nakazovala pobuda UM in MORS, ampak je lahko zgolj in samo konsenzualna.

Idejo o morebitni izrabi prostih prostorskih kapacitet v mariborski Kadetnici za potrebe vojaškega šolstva velja podpreti zgolj in samo v tistem delu, ki se nanaša na zagotavljanje praktičnih (veščinskih) vojaško-strokovnih znanj, ne pa za pridobivanje splošnih, predvsem teoretičnih znanj na univerzitetni ravni. To pomeni, da bi v Maribor, ob izpolnjevanju vseh infrastrukturnih in kadrovskih pogojev, veljalo preseliti Center vojaških šol MORS ali samo njegov del, prek katerega bi, tako kot doslej, častniški kandidati svoje splošno, predvsem teoretično znanje, ki bi ga pridobili v civilnem izobraževalnem sistemu na obeh slovenskih univerzah (ne samo mariborski), dopolnili in nadgradili s praktičnimi (veščinskimi) vojaško-strokovnimi znanji. Ob tem je treba upoštevati omejitve, da se podčastniki praviloma nikjer ne šolajo skupaj s častniki, kar je eden od pogojev za ohranjanje elitizma in korporativizma častniškega zbora.

Zakaj ne (klasična) vojaška akademija?

Častniki so se za svoj poklic tradicionalno izobraževali in usposabljali v vojaških šolah in akademijah. Zaradi ločenosti od civilnega sistema šol in s tem civilnega okolja, so bila njihova stališča, v primerjavi z vrstniki s civilnih šol ali s kolegi, ki so zaključili civilne šole, v povprečju veliko bolj tradicionalistična in konservativna. Vendar Harries-Jenkins (1990, 121) izpostavlja, da že Janowitz v nasprotju s Huntingtonovim statičnim dojemanjem vojaške etike in vrednotnega sistema dojema vojsko kot družbeni sistem, v katerem se profesionalne karakteristike častniškega zbora neprestano spreminjajo v odvisnosti od sprememb v širšem družbenem okolju. Bolj natančno bi lahko dejali, da gre dolgoročno za preoblikovanje oboroženih sil v smeri vse večje skladnosti s civilnimi strukturami, vrednotami in normami. Vojaške organizacije razvitih industrijskih držav v tem procesu

zaznamujejo nasprotja med tradicionalističnim herojskim imidžem ter menedžerskim imidžem, ki vse bolj odraža znanstvene in pragmatične dimenzije vojskovanja. Zato splošen trend v razvoju prevladujočega tipa častnika v razvitih industrijskih državah nakazuje potrebo po prilagajanju tradicionalnega in do nedavna prevladujočega bojnega etosa (Franke 1997, 36), ter prehod od (1) častnika bojvnika (herojskega poveljnika) v tradicionalni družbi, prek (2) častnika tehnologa oziroma menedžerja v prehodnem obdobju do (3) večplastne in zapletene vloge častnika znanstvenika oziroma častnika diplomata, ki bo v postmoderni družbi sposoben aktivno sodelovati v svetovalnem procesu o vprašanih mednarodne varnosti in bo usposobljen tudi za delovanje v mednarodni diplomaciji. (Moskos, Burk 1994, 154) Predvsem v mednarodnih vojaških operacijah v podporo miru, v katerih mora biti poleg ostalega sposoben vzpostavljati produktiven komunikacijski proces z zelo različnimi strukturami in javnostmi.²

Posebej velja opozoriti na tri izzive, s katerimi se bodo srečevali častniki v obdobju po hladni vojni (Franke 1997, 37):

1. povečati bodo morali svoje analitične sposobnosti, da bodo lahko razumeli vse večjo kompleksnost strateškega okolja,
2. izobraževati, usposablja in uriti se bodo morali za obvladovanje mnogo širšega spektra dogajanja, kot ga je ponujalo klasično bojišče,
3. naučiti se bodo morali delati v spolno, rasno, religiozno, kulturno, ... zelo diverzificiranem okolju.

V spremenjenih razmerah bo zato namesto ozko usmerjenega poznavanja strateških in taktičnih načel bojevanja, vse pomembnejše izobraževanje na področju varnostnih študij v najširšem pomenu tega termina. (Dandeker 1994, 131-132) V prihodnosti bodo morali biti častniki sposobni aktivno sodelovati v procesih nacionalno-varnostnega odločanja. Seveda ne kot politiki, ampak kot strokovnjaki za nacionalno varnost, ki bodo sposobni pojasniti strateško ozadje alternativnih vojaških nalog ter strukturo in potrebe vojaških sil za njihovo izvajanje v okviru celotne nacionalno-varnostne politike države. (Williams 1990, 294) Zaradi delovanja v vse bolj omejujočem nacionalnem okolju (zmanjšana razpoložljivost vseh vrst virov) bodo namreč vse pomembnejše tudi politične veščine (visokega) častniškega kadra, ki bodo morali dovolj prepričljivo in argumentirano predstavljati potrebe oboroženih sil.³ (Nogami 1996, 54-57)

Novе vloge in naloge, s katerimi se vse bolj soočajo oborožene sile razvitih industrijskih držav, torej zahtevajo tudi drugačna znanja in sposobnosti njihovih pripadnikov, predvsem častnikov. Reforme v sistemu izobraževanja, usposabljanja

² Na primer (1) s celo vrsto vladnih in nevladnih organizacij, (2) z več lokalnimi oblastmi, ki so v spremenljivih odnosih konfliktuosti in zavezništva, (3) s sodelujočimi tujimi oboroženimi silami v mednarodni operaciji in njihovimi javnostmi, (4) z neodvisnimi svetovnimi mediji in lokalnimi mediji sprtni strani ter (5) z domačimi javnostmi.

³ Ob tem pa morajo teoretično znanje s splošnega in vojaško-strokovnega področja še vedno dopoljevati tudi ustrezne praktične bojne izkušnje. Vojaški poveljniki brez samozaupanja, ki bi temeljilo tudi na njihovi vsestranski taktični in operativni usposobljenosti in izkušnjah, namreč niso pripravljeni prevzeti iniciative in spremljajočega tveganja, zaradi česar je lahko tudi v spremenjenih operativnih okoliščinah nevojnih vojaških operacij občutno zmanjšana sposobnost enote za izpolnitev zadane naloge. (Richardson 1997, 85; Kirkland s sodelavci 1996, 57)

in urjenja vojakov razvitih industrijskih držav so torej nujne, saj moramo z njimi zagotoviti vojake z vse širšim obsegom specializiranih in splošnih znanj. Če se omejimo samo na vojaške poveljnike lahko zaključimo, da nove okoliščine zahtevajo "intelektualiziranega" častnika, s sposobnostjo strateškega razmišljanja, s tenkočutnostjo politika in sposobnostjo razumevanja politično-psiholoških dimenzij, ki presegajo realnost bojnega polja. Kljub temu pa mora ta še vedno ohranjati tudi osnovno motivacijo in sposobnosti za izvajanje oboroženega boja. Zato mora izobraževanje častnikov preseči tradicionalne načine in ozko bojiščno naravnost. (Sarkesian 1990, 12) Kvalitativno drugačnih znanj in vrednot pa ni mogoče pridobiti izključno na dosedanjih vojaških akademijah ali zgolj z reformiranim pristopom v teh istih ustanovah, ampak je treba vzpostaviti tesnejšo povezanost in celo prepletenost izobraževanja bodočih častnikov na civilnih in vojaških izobraževalnih institucijah. Takšni pogledi neposredno potrjujejo pravilnost pogledov Katedre za obramboslovje, ki tudi zaradi racionalnosti in omejenih gospodarsko-družbenih zmogljivosti, v slovenskem prostoru podpira uveljavitev specifičnega koncepta. Ta nasprotuje klasičnemu izobraževanju vojaških častnikov samo na specializiranih vojaških izobraževalnih ustanovah oziroma vojaških akademijah, ki imajo status internih izobraževalnih ustanov in niso eksterno verifisirane. Zagovarja pa njihovo osnovno (splošno) izobraževanje na civilnih visokošolskih ustanovah, ki ga s potrebnimi posebnimi vojaško-strokovnimi in specialističnimi znanji in veščinami dopolnjuje (vzporedno) oziroma nadgrajuje (naknadno) vojaška organizacija z lastnimi izobraževalnimi kapacitetami.

Kakšen interdisciplinaren in eksterno verificiran vojaško usmerjen študij?

Na podlagi ugotovitev, kakšen naj bi bil v prihodnje častnik v oboroženih silah razvitih industrijskih držav, je mogoče vsaj okvirno utemeljevati tudi nujne spremembe v častniškem zboru Slovenske vojske. Ko govorimo o slovenskem častniškem zboru prihodnosti, je seveda treba razlikovati dve kategoriji častnikov – (1) tiste, ki so že pridobili častniški čin in so že zaposleni na častniških položajih v SV ter (2) tiste, ki se za častniški poklic že ali se še bodo izobraževali. V tem prispevku se s prvo kategorijo, kljub njeni pomembnosti in profesionalni neustreznosti, ne bom posebej ukvarjal, ampak se bom osredotočil na problematiko izobraževanja bodočih častnikov.

Po osamosvojitvi je Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije (MORS) vseskozi nasprotovalo ustanovitvi klasične vojaške akademije in je zagovarjalo civilno utemeljeno izobraževanje bodočih častnikov SV. Šlo je za pretehtano odločitev, ki je temeljila na raziskovalno podprtem premisleku (raziskava "Starešinski kader v oboroženih silah Republike Slovenije 1990") o slovenskih specifičnostih in predvsem drugačnih prihodnjih zahtevah glede znanja in ostalih značilnosti častniškega kadra. Vzpostavitev celovitega izobraževalnega sistema za zagotavljanje vojaških kadrov v spremenjenih družbenih razmerah je vsekakor mogoča tudi brez posebne vojaške visokošolske izobraževalne ustanove ali celo klasične vojaške akademije. V tem kontekstu je bilo še leta 1998 (do iniciative Univerze v

Mariboru in MORS) pomirjujoče predvsem dejstvo, da se je sedanji načelnik Generalštaba SV brigadir Iztok Podbregar (Zgaga, Delo, Sobotna priloga, 18. april 1998, 32) pridružil mnenju skupine znanstvenikov in strokovnjakov z vojaško-obrambnega področja, da Slovenija ne potrebuje lastne vojaške akademije.

V Sloveniji trenutno izobražujemo bodoči častniški kader na specifičen način, ki je kombinacija študija na civilnih visokošolskih in univerzitetnih izobraževalnih programih ter naknadnega in relativno kratkotrajnega specializiranega vojaško-strokovnega in veščinskega izobraževanja in usposabljanja. Na civilnem izobraževalnem sistemu utemeljeno vojaško šolstvo je za majhno državo kot je Slovenija, z relativno majhnimi potrebami po častniškem kadru ter omejenimi kadrovskimi in materialnimi viri, nedvomno dobra in predvsem racionalna rešitev. Problematično je le to, da izhodiščna ideja v nadaljevanju ni bila izpostavljena kritičnemu vrednotenju in nadgrajevanju, zaradi česar takšen sistem ni optimalen, oziroma ni dodelan do konca. Vendar to ne pomeni, da je slab. Ta sistem je povsem sprejemljiv v tistem segmentu, ki trenutno zagotavlja nekarijerne častnike (ang. "non-career officers" oziroma "short-term officers"), ki jim vojaška služba predstavlja samo eno od razvojnih faz v njihovi sicer lahko zelo raznoliki poklicni karieri. Praviloma pa ne zagotavlja kariernih častnikov (ang. "career officers" oziroma "long-term officers"), za katere je vojaški poklic (do)življenjska opredelitev. Tudi zato je v SV mogoče trenutno zaslediti eno od največjih pomanjkljivosti slovenskega vojaštva. To je izredno pisana in nehomogenizirana kadrovska struktura ter neizoblikovanost specifične vojaške (sub)kulture in vrednotnega sistema, čemur pa zaradi nevedenja ali morda ignorance ni posvečena zadostna pozornost.

Karierni častniki v vsaki resni vojaški organizaciji predstavljajo tisto trdo jedro (ang. "hard-core"), iz katerega celotna inštitucija črpa tradicionalne vojaške vrednote in etos ter si na ta način zagotavlja družbeno prepoznavnost, kohezivnost, kontinuiteto in predvsem organizacijsko ter funkcionalno učinkovitost. Karierni častniki praviloma (seveda obstajajo tudi izjeme) ne morejo nastati z naknadnim, relativno kratkotrajnim in površnim stikom med vojaško organizacijo in posameznikom, ki je s 24 leti in zaključenim visokošolskim ali univerzitetnim izobraževanjem že zaključil proces sekundarne socializacije. Ta stik med vojaško organizacijo in posameznikom oziroma vojaški (re)socializacijski proces, mora biti s ciljem oblikovati kariernega častnika (1) pravočasen (dovolj zgoden), (2) relativno dolgotrajen in (3) dokaj intenziven, vendar to nikakor ne pomeni kakršnegakoli vračanja na sistem vojaških akademij internatskega tipa, kot so jih poznali v nekdanjih socialističnih državah ali kot še vedno obstajajo tudi v večjih razvitih industrijskih državah. Veliko primernejši je sistem sekvenčne ločenosti, vendar dolgoročne vzporednosti splošnega izobraževalnega procesa na civilnih izobraževalnih ustanovah ter vojaško-strokovnega in specialističnega izobraževanja, usposabljanja in urjenja v vojaški organizaciji, kar zagotavlja ustrezno (re)socializacijsko predpripravo za delo v specifičnem okolju vojaške organizacije ob hkratnem ohranjanju dovolj močnih vezi s civilnim okoljem in njegovo kulturo ter vrednotnim sistemom.

Bodoči častniki se bodo ob nadaljni odsotnosti potrebnih ukrepov in inštitucionalnih rešitev tudi v prihodnje soočali z odsotnostjo prepotrebne profesional-

ne identitete tako na individualni kot inštitucionalni ravni. Zato je treba s tako prakso končati, saj velika večina bodočih častnikov, ki opravijo služenje vojaškega roka pred odhodom na univerzo, doživi prvi aktivni stik z vojaško organizacijo po zaključenem izobraževalnem procesu na civilni fakulteti. Z vidika kakršnihkoli (re)socializacijskih poskusov v vojaški subkulturni in vrednotni sistem je to seveda odločno prepozno, zamuda pa je zaradi dokajšnje dokončnosti posameznikove osebnostne izgrajenosti po visokošolskem študiju nedvomno nenadomestljiva in je ni več mogoče odpraviti z nobenimi etično še sprejemljivimi metodami.¹

Ker na oblikovanje dokončnega predloga novega sistema civilno utemeljenega izobraževanja častnikov SV vpliva preveč dejavnikov, ki jih vseh posameznik nikakor ne more zadovoljivo obdelati, ponujam nekatere izhodiščne ideje, ki jih kaže v nadaljnji interdisciplinarno zasnovani znanstveno-strokovni razpravi in morebitnih raziskovalnih projektih dodelati in nadgraditi s kar se le da številnimi in v različnih znanostih in strokah utemeljenimi dopolnili. Novi sistem naj bi temeljil predvsem na izbirstnosti začetka, trajanja in intenzivnosti vključevanja potencialnih kariernih in nekariernih častnikov SV v dejavnosti vojaške organizacije.

¹ Zadnje obdobje, ko je z mehкими in etično nerprašljivimi metodami še mogoče dovolj hitro ter v zadostnem obsegu vplivati na posameznikov osebnostni razvoj in vrednotno strukturo, je obdobje njegovega izobraževanja na fakultetni stopnji. Seveda samo, če je ta vpliv dovolj zgođen (tako po zaključku srednješolskega izobraževanja in pred vstopom na univerzo) in relativno trajen (kontinuirano v celotnem obdobju izobraževanja na univerzi). S tem je mogoče pojasniti zaznane razlike v nekaterih osebnostnih značilnostih med povprečnimi rednimi in izrednimi študenti (v preteklosti študenti ob delu).

Model izobraževanja častnikov SV po sistemu sekvenčne ločenosti, vendar dolgoročne vzporednosti splošnega izobraževalnega procesa na civilnih izobraževalnih ustanovah in vojaško-strokovnega izobraževanja, usposabljanja in urjenja v vojaški organizaciji.

(Ne)kariernost posameznika v odvisnosti od točke njegovega vstopa v izobraževalni proces	ZAKLJUČENA SREDNJA ŠOLA	TEŽIŠČE VOJAŠKO-STROKOVNIH AKTIVNOSTI	
		Splošni študiji	Obramboslovje (VSP)
K A R I E R N O S T	SLUŽENJE VOJAŠKEGA ROKA		OBR
	↓		OBR
	PODČASTNIŠKA ŠOLA		OBR
	↓	SP	SP
	1. LETNIK ŠTUDIJA	V	OBR
	↓	SP	SP
	2. LETNIK ŠTUDIJA	V	OBR
	↓	SP	SP
	3. LETNIK ŠTUDIJA	V	OBR
	↓	SP	SP
	4. LETNIK ŠTUDIJA	V	OBR
	↓	SP	SP
	ABSOLVENTSKI STAŽ	V	
	↓		
	ČASTNIŠKA ŠOLA	SPL	

LEGENDA:

	Izjava SV v času semestrskih počitnic (SP).
	Izjava SV med vikendi (V) v času študijskih obveznosti.

OBR	Izjava se v okviru študija obramboslovja za vojaško-strokovno podusmeritev (OBR-VSP).
SP	Za vse študente splošnih študijev (SPL); velja tudi za obramboslovce, ki niso absolvirali VSP.

1. Najbolj zagnani in odločeni za karierni častniški poklic bi takoj po končani srednji šoli opravili klasično služenje vojaškega roka, po katerem bi lahko ob prehodni oceni in na lastno željo stopili v naslednjo fazo kvalifikacijsko-seleksijskega procesa.

2. V nadaljevanju bi tako morali opraviti podčastniško šolo. V primeru prehodne ocene glede primernosti za kariernega častnika SV bi pridobili pravico do štipendije⁵ rang 1 na katerikoli visoki strokovni šoli ali fakulteti v Sloveniji, za vpis na katero bi izpolnjevali vse potrebne pogoje. Nekaj prednosti bi imeli le pri vpisu na študij obramboslovja, saj bi lahko na FDV za te potrebe v okviru Katedre za obramboslovje oblikovali posebno vojaško-strokovno podusmeritev. Ta bi bila primarno namenjena za vpis bodočih kariernih častnikov SV in bi predstavljala središčni (ne pa tudi osrednji!) izobraževalni program vojaško usmerjenega modularnega interdisciplinarnega študija. Študenti tega programa bi po končanem

⁵ Če je primernih kandidatov več kot je prostih štipendij, jih dobijo samo najboljši (do limita – npr. 1. vseh petdeset).

študiju takoj nastopili delovno mesto poveljnika voda v SV, njihov karierni razvoj pa bi bil v primeru zglednega dela najhitrejši. Študenti ostalih visokošolskih ali univerzitetnih programov bi morali po zaključku šolanja zaključiti še poseben najkrajši program častniške šole, v katerem bi prevladovala še ne absolvirane teoretične vojaško-strokovne in temeljne obramboslovne vsebine. S tem bi jih približno izenačili s študenti na vojaško-strokovni podusmeritvi obramboslovja. Vsi štipendisti ranga 1 bi morali za ohranjanje statusa štipendista vsako leto zbrati določeno število točk iz naslova obvezne in prostovoljne vključenosti v različne aktivnosti SV. V manjšem obsegu v okviru študijskega programa, vendar izven prostorov Univerze, v večjem obsegu pa v njihovem prostem času (vikendi, počitnice).⁶

3. Malo manj zagnani ali tisti, ki bi nekoliko kasneje ugotovili, da jih zanima poklic častnika SV, praviloma bodoči nekarierni častniki, bi lahko stik z vojaško organizacijo vzpostavili po zaključenem prvem ali kateremkoli drugem letniku visokošolskega ali univerzitetnega študija. V času počitnic bi se namesto za klasično počitniško delo odločili za vojaško-obrambno taborjenje v organizaciji SV. Njihovi neposredni predpostavljeni v vlogi poveljnikov oddelkov in poveljnikov vodov bi bili najboljši štipendisti ranga 1 iz 2. točke, ki bi na ta način opravljali enomesečno prakso kot eno od pogodbenih obveznosti.⁷ V primeru prehodne ocene glede primernosti za častnika SV, bi ti kandidati pridobili pravico do štipendije rang 2, 3 ali 4⁸ na tisti visoki strokovni šoli ali fakulteti v Sloveniji, na katero so že vpisani. Po zaključku študija bi morali zaključiti poseben srednje dolg program častniške šole. Glede obvezne in prostovoljne vključenosti v različne aktivnosti SV bi bili v nadaljevanju izenačeni s štipendisti rang 1, s tem, da bi jih izvajali na ustrezno nižji hierarhični ravni, saj še ne bi imeli podčastniškega čina.

4. Posebno kategorijo predstavljajo kandidatke za častnice. Kandidatkam za karierne častnice bi morali z ustrezno normativno-pravno podlago omogočiti prostovoljno služenje vojaškega roka in opravljanje podčastniške šole, za kandidatke za nekarierne častnice pa v predstavljenem sistemu ni nikakršnih ovir.

Predstavljeni sistem bi imel več pozitivnih značilnosti:

1. Potencialni častniški kandidati bi na osnovi lastnih izkušenj ugotovili, ali je vojaški poklic res tisto, kar so si predstavljali in kar si želijo.
2. Bodoči karierni častniki bi si znali predstavljati, s kakšnimi problemi se srečujejo navadni vojaki in podčastniki, saj bi pred pridobitvijo statusa častniškega kandidata opravili običajno služenje vojaškega roka in običajno podčastniško šolo. Tudi bodoči nekarierni častniki bi imeli boljši vpogled v "zakulisje" vojaškega življenja, saj bi se vanj vključevali prej in na nižjih hierarhičnih stopnjah kot doslej.

⁶ Točkovnik in nabor aktivnosti bi bila pripravljena naknadno.

⁷ Po 1. in 2. letniku bi lahko bili častniški kandidati že v vlogi poveljnikov oddelkov sovornikom, najboljši pa tudi v vlogi poveljnikov oddelkov nižjim letnikom. Po 3. letniku in v okviru zaključnih aktivnosti med absolventskim stažem ali neposredno po njem (v trajanju dveh mesecev), bi lahko bili častniški kandidati že v vlogi poveljnikov vodov sovornikom, najboljši pa tudi v vlogi poveljnikov vodov nižjim letnikom.

⁸ V odvisnosti od letnika, po katerem bi se odločili za sodelovanje s SV.

3. Pristojni v vojaški organizaciji bi lahko (1) dolgoročno in (2) na različnih ravneh preverjali posameznikovo primernost za častniški poklic ((a)socialnost, sposobnost za timsko delo, vodljivost, discipliniranost, doslednost, vztrajnost in ostale lastnosti, ki so značilne za dobrega častnika) ter opravljali preliminarno selekcijo najprej potencialnih in nato dejanskih častniških kandidatov na osnovi njihovega obnašanja in dosežkov v realnem okolju vojaške organizacije. Za vsakega posameznika bi oblikovali tudi personalno mapo, ki bi bila temelj za kakršnokoli napredovanje. Na osnovi tega bi lahko določili tudi njihov približen karierni domet, kar bi izredno olajšalo dolgoročno načrtovanje kadrovske politike. Takšen pristop omogoča boljšo selektivnost in povečuje kvaliteto častniškega zbora, saj so neprimerni izločeni ali zaustavljeni na stopnji, ki še ne presega njihovih sposobnosti.

4. Na podlagi uvida v obseg letnega kontingenta potencialnih častniških kandidatov in njihove sposobnosti, bi lahko ob upoštevanju potreb (zakon ponudbe in povpraševanja) korigirali štipendijsko politiko za prihodnje leto.

5. Višina štipendije častniškega kandidata za tekoče ali/in prihodnje leto ne bi bila odvisna samo od učnega uspeha, ampak tudi od obsega in kvalitete njegovega vključevanja v obvezne in prostovoljne vojaško-strokovne dejavnosti v okviru SV.

6. Predstavljeni sistem bi krepil povezavo med civilnim in vojaškim okoljem, pri čemer bi seveda delovali predvsem v smeri civilianizacije vojske in ne militarizacije civilnega okolja.⁹

7. Krepil bi splošno zavedanje o vojaško-obrambnem področju med študentsko populacijo (ne samo med častniškimi kandidati), pri univerzitetnih profesorjih in v znanosti nasploh.¹⁰

8. Nekarierni častniki, ki bi v častniškem zboru predstavljali znaten delež, bi lahko v primeru nadaljnjega omejevanja obsega oboroženih sil razvitih industrijskih držav z relativno majhnimi problemi zapuščali vojaško organizacijo in prehajali v civilno delovno okolje, saj bi razpolagali z diplomo civilnih fakultet in pomembnimi delovnimi izkušnjami v vojaški organizaciji.

Sistem dosedanjega dousposabljanja nekariernih častnikov SV po zaključku njihovega visokošolskega ali univerzitetnega izobraževanja, bi lahko ostal bolj ali manj nespremenjen samo glede trajanja, še vedno bi ostal najdaljši program častniške šole. Nujne pa bi bile spremembe v njegovi vsebini in intenzivnosti ter kvaliteti izvajanja. Potencialni častniški kandidati v tej skupini bi morali pred prehodom na obravnavanje častniškega izobraževalnega programa (1) skozi proces osnovnega urjenja vojaka, kot je sedaj zasnovan v I. fazi urjenja vojaških obveznikov na služenju vojaškega roka in (2) skozi proces podčastniškega usposabljanja in urjenja. Pravi častniški kandidati bi postali šele tisti, ki bi uspešno zaključili obe kvalifikacijsko-seleksijski fazi, vendar bi bilo njihovo napredovanje v

⁹ Nekarierni častniki so praviloma namreč manj tradicionalistični in konservativni od njihovih kariernih kolegov, zato lahko v postmoderni družbi odločilno pripomorejo pri amortiziranju napetosti in vzpostavljanju produktivnih odnosov med vojaškim in civilnim okoljem.

¹⁰ Zaključevanje civilnega študija častniških kandidatov z diplomskimi deli, v katerih bi obravnavali obrambno-vojaško problematiko, bi bilo posebej stimulirano.

primerjavi s kariernimi častniki praviloma precej počasneje in s tem tudi hierarhično omejeno.

Tovrsten model je za posameznika zelo zahteven in predpostavlja dokaj jasno in trdno odločenost za (1) klasično (do)življenjsko kariero ali (2) vsaj nekajletno vojaško službo, zato se takoj zastavlja vprašanje, ali bo za takšen način izobraževanja mogoče motivirati zadostno število dovolj kvalitetnih posameznikov, ki bo tudi po osipu (samoiniciativnem ali inštitucionalno vzpodbujenem) zagotavljal potreben obseg kadra. Odgovor je seveda pritrdilen. Temelji na (1) rezultatih javnomnenjske raziskave "Slovenska mladina in vojaški poklic", ki jo je izvedel Obramboslovni raziskovalni center (FDV) in kaže izjemen interes tudi za dolgotrajno vojaško službo, (2) možnosti uspešne uporabe štipendijske politike, ki bo v razmerah vse manj "brezplačnega" visokošolskega in univerzitetnega izobraževanja postajala vse bolj uporaben motivacijski instrument¹¹ ter predvsem (3) ustrezne plačilne in bonitetne politike, ki bo vojaškemu poklicu na trgu delovne sile zagotovila zadostno komparativno prednost v primerjavi s konkurenčnimi civilnimi poklici oziroma civilnimi zaposlitvami.

Kakšen je torej moj zaključni predlog? Že omenjeni nekarierni častniki bi, tako kot doslej vsi novi častniki SV rednih generacij, tudi v prihodnje pridobivali osnovno civilno izobrazbo v okviru že uveljavljenih izobraževalnih programov obeh slovenskih univerz. Temeljna vojaškostrokovna znanja, ki bi jih v prihodnje pridobili prek vključevanja v posebne programe urjenja in usposabljanja SV že v času študija na civilnih izobraževalnih ustanovah v okviru prostega časa (vikendi, počitnice), bi po diplomu, tako kot doslej, dopolnili in nadgradili v Centru vojaških šol. Druga, manj številčna, vendar zelo pomembna *kategorija kariernih častnikov, bi se praviloma (ne pa izključno!) izobraževala v okviru novega interdisciplinarnega in modularno zasnovanega (kreditni sistem) vojaško-strokovnega programa že uveljavljenega študija obramboslovja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani*. Ker bi kandidati za karijerne častnike že pred začetkom študija na Katedri za obramboslovje opravili služenje vojaškega roka in podčastniško solo ter v času študija obramboslovja nadaljevali z intenzivnejšim vključevanjem v posebne programe urjenja in usposabljanja SV kot njihovi nekarierni kolegi, bi lahko neposredno po opravljeni diplomu nastopili delo v enotah SV. Ob tem se moramo seveda zavedati, da zares dobri častniki ne nastajajo niti v vojaških niti kakšnih drugačnih šolah. Med šolanjem pridobijo nujno potrebna teoretična znanja, ki jih v popolnosti preverijo, dopolnijo in nadgradijo šele v relativno dolgotrajnem procesu pridobivanja izkušenj in "brušenja" v realnem okolju vojaške organizacije, prek neposrednega dela v enoti in vse bolj tudi prek izvajanja mirovnih operacij.

¹¹ Višina štipendije mora odražati tržna razmerja med ponudbo in povpraševanjem, kar pomeni, da mora biti tako visoka, da zagotovi ne samo potreben priliv dovolj kvalitetnega kadra, ampak tudi njegovo vztrajanje pri primarni izobraževalni in karierni odločitvi. Hkrati je treba računati tudi na dovolj veliko kadrovsko rezervo, ki mora pokriti osip med izobraževalnim procesom, do katerega pride neodvisno od finančnih mehanizmov (znižanje aspiracij, strokovna preusmeritev, bolezen,...).

LITERATURA

- Burk, James. 1994. *Thinking Through the End of the Cold War*, v: Burk, James, *The Military in New Times - Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Westview Press.
- Dandeker, Christopher. 1994. *A Farewell to Arms? The Military and the Nation-State in a Changing World*, v: Burk, James, *The Military in New Times - Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Westview Press.
- Franke, Volker C. 1997. *Warriors for Peace: The Next Generation of U.S. Military Leaders*, *Armed Forces & Society*, Vol. 24, No. 1, Fall.
- Harriss-Jenkins, Gwyn. 1990. *The Concept of Military Professionalism*, *Defense Analysis*, Vol. 6, No. 2, Brassey's, London.
- Kirkland, Faris R.; Ender, Morten G.; Gifford, Robert K.; Wright, Kathleen M.; Marlowe, David H. 1996. *The Human Dimension in Force Projection: Discipline Under Fire*, *Military Review*, March-April.
- Moskos, Charles C. 1992. *Armed Forces in a Warless Society*, *Forum International*. No. 13, SOWI, München.
- Moskos, Charles C.; Burk, James. 1994. *Multinational Peacekeeping Operations: Background and Effectiveness*, v: Burk, James, *The Military in New Times - Adapting Armed Forces to a Turbulent World*, Westview Press.
- Nogami, Glenda Y. 1996. *Kaj bo prihodnost zahtevala od voditeljev*, v: *Vojstvo*, junij 1996, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Ljubljana.
- Richardson, William R. 1997. *Training: Preparation for Combat*, *Military Review*, January-February.
- Sarkesian, Sam C. 1990. *U.S. National Security Strategy: The Next Decade*, v: Sarkesian, Sam C.; Williams, John Allen, *The U.S. Army in a New Security Era*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Segal, David R. 1989. *Recruiting for Uncle Sam: Citizenship and Military Manpower Policy*, University Press of Kansas, Lawrence.
- Zgaga, Blaž. 1998. *Potrebujem več pristojnosti*, intervju s polk. Iztokom Podbregarjem, načelnikom generalštaba Slovenske vojske, *Delo Sobotna priloga*. 18. april 1998.
- Williams, John Allen. 1990. *Challenges and Requirements for the Future*, v: Sarkesian, Sam C.; Williams, John Allen, *The U.S. Army in a New Security Era*, Lynne Rienner Publishers, London.

MEDIJSKA REPREZENTACIJA ŽENSK V POLITIKI

Povzetek. *Izhajajoč iz konstruktivistične paradigme se avtorica ukvarja z medijskimi teksti o ženskah v politiki. Odnos med ženskostjo in politiko je odnos napetosti, kar pa ne izhaja iz nasprotujočih si 'bistev' obojega - razlog so skozi zgodovino diskurzivno oblikovane dominantne konstrukcije ženskosti in politike. Političarke v medijskih tekstih niso obravnavane prvenstveno kot osebe, ki delujejo v politiki, ampak so njihove reprezentacije zaznamovane z dominantnim diskurzom ženskosti. V svojem članku se avtorica osredotoča na konstrukcijo ženskosti kot pripadajoče zasebni sferi in pogled na žensko kot na javno telo ter ilustrira pojavljanje teh konstrukcij s primeri referencialnih medijskih tekstov o političarkah.*

Ključni pojmi: *medijske reprezentacije, medijski teksti, diskurz, spol, ženskost, politika.*

Uvod

Tema mojega besedila so reprezentacije žensk in ženskosti v referencialnih medijskih tekstih. Navezujem se na konstruktivistično paradigmo, v okviru katere mediji niso razumljeni le kot nevtralni prenašalci sporočil, ampak kot oblikovalci realnosti, o kateri sporočajo. V medijskih tekstih se realnost šele vzpostavi, kar velja tudi za referencialne medijske tekste, ki naj bi realnost le objektivno predstavljali. S konstruktivistične perspektive tudi spol ni fiksna, temveč diskurzivno konstruirana in rekonstruirana kategorija. Mediji so v sodobnih družbah osrednje mesto produciranja in reproduciranja diskurzov, med drugim tudi diskurzov o spolu.

Ožji problem, ki me zanima v tem okviru, so medijske reprezentacije žensk, ki delujejo v sferi institucionalne politike. Te ženske utelešajo nasprotje med dominantnim diskurzom o ženskosti in dominantnim razumevanjem politike: ženskost in politika se po teh predstavah izključujeta. To v medijskih tekstih o političarkah povzroča neke vrste tenzijo; moj namen je najti manifestacije dveh izključujočih se diskurzov v referencialnih medijskih tekstih. Osredotočila se bom na časopisne in revialne tekste o predvolilni kampanji in volitvah za mesto ljubljanskega župana/županje. V politični boj so se vključili tako moški kot ženske, kar poleg analize tekstov o političarkah v nekaterih primerih omogoča tudi primerjavo s teksti o njihovih moških tekmečih.

* Nina Fabjančič, študentka komunikologije na FDV.

Medijski teksti in spol v optiki konstruktivistične paradigme

Do nedavnega je v raziskovanju medijev in tudi odnosa med mediji in spolno razliko prevladoval 'transmisijski model komunikacije' (Carey 1989, 15 v van Zoonen 1994, 27), po katerem je glavna funkcija medijev družbeni nadzor: mediji naj bi prenašali ideologijo od centrov moči v kapitalistični in patriarhalni družbi k razpršenemu občinstvu, ki naj bi z ideologijo prepojene medijske vsebine le pasivno konzumiralo in tako sprejelo tudi kapitalistični in patriarhalni družbeni red kot naraven, nespremenljiv, s čimer naj bi se vzdrževala hegemonija vladajočih družbenih plasti. V zadnjem času pa se v raziskovanju množičnega komuniciranja vse bolj uveljavlja konstruktivistična paradigma, kjer je "pomen razumljen kot konstruiran v zgodovinsko in družbeno umeščenih pogajanjih med institucionalnimi proizvajalci pomenov in občinstvi kot proizvajalci pomenov." (van Zoonen 1994, 27).

V transmisijskem modelu množičnega komuniciranja po Liesbet van Zoonen (1994, 36-37) kritika množičnih medijev temelji na 'obtožbi', da mediji izkrivljajo realnost. Predpostavljena je torej od človeške percepcije neodvisna, objektivno obstoječa realnost, ki jo je mogoče izmeriti, kar je naloga znanosti, mediji pa bi jo morali čim bolj natančno predstavljati ljudem, da bi ti dobili pravo sliko tudi o tistih delih realnosti, do katerih sicer ne bi imeli dostopa. Problem pa naj bi bil ravno v tem, da mediji ne izvršujejo te svoje naloge, ampak so pristranski (biased) v korist tistih, katerih interes je vzdrževanje statusa quo kapitalistične in patriarhalne družbe.

V konstruktivistični paradigmi pa je osrednjega pomena teza, da je realnost družbeno konstruirana in človeku dostopna le preko različnih znakovnih sistemov, med katerimi je najpomembnejši jezik v lingvističnem pomenu besede. Vendar ne gre le za sisteme znakov in pravil za njihovo kombiniranje, temveč predvsem za artikulacijo teh jezikov v diskurzih: gre za način, kako izbiramo elemente iz jezikov in jih kombiniramo v smiselna zaporedja. Na ta proces vplivajo družbene in zgodovinske okoliščine: "V diskurzih se srečujejo jezikovni sistemi in družbene razmere." (Hartley 1982, 6). Da bi diskurz lahko razumeli, je treba proučiti izven-jezikovne družbene, zgodovinske in kulturne okoliščine in razmerja moči v njih, saj je diskurz po Foucaultu nerazdružljivo povezan z močjo. "Diskurz je sredstvo, s katerim institucije izvršujejo svojo moč preko procesa definiranja in izključevanja." Gre za "način, kako posamezni diskurzi oz. diskurzivne formacije definirajo, kaj je o določeni temi mogoče reči." (Storey 1993, 92).

Medijski teksti kot mesto konstrukcije realnosti

V okviru konstruktivistične paradigme množični mediji niso več prenašalci objektivnih ali pristranskih, popačenih podob realnosti, ampak proizvajalci realnosti, kajti vsaka reprezentacija določenega dela realnosti je že njegova konstrukcija. Ta pozicija se zdi relativno neproblematična, ko gre za fiktivske medijske tekste, na večji odpor pa naleti v primeru nefiktivskih, referencialnih oz. novinarskih medijskih tekstov, saj se novinarstvo legitimizira ravno kot objektivno poročanje o zunanji realnosti: "Novinarski kanoni predstavljajo sliko posameznikov, oboroženih s profesionalnim znanjem, izkušnjami in etičnimi načeli, ki delajo v kontek-

stu medijskih organizacij in poročajo o dogodkih, ki se zgodijo zunaj v svetu." (Dahlgren 1996, 10).¹ S konstruktivistične perspektive pa je novinarstvo razumljeno kot "institucionalno konstruirana realnost, hkrati pa kot prispevek h konstrukciji širših družbenih realnosti, kar pomeni, da novinarstvo vključuje institucionalizirano produkcijo in cirkulacijo pomenov" (Dahlgren 1996, 10-11). Žurnalistični teksti "reflektirajo in hkrati oblikujejo prevladujoče vrednote družbe v določenem zgodovinskem kontekstu" (Fowler 1991, 222). Novinarska konstrukcija realnosti vključuje procese selekcije dogodkov, ki so vredni upovedovanja, in transformacije oz. načina upovedovanja (enkodiranja) dogodkov. "Novice kot vsak diskurz konstruktivno oblikujejo tisto, o čemer govorijo. Novice so reprezentacija v tem smislu konstrukcije, ne pa z vrednotami neobremenjen odsev dejstev." (Fowler 1991, 4).

Mediji v sodobni družbi vse bolj postajajo osrednje mesto, kjer se odvijajo diskurzi, saj imajo medijski teksti vse večji pomen za konstituiranje tako realnosti kot subjektov. Zato so medijske reprezentacije (v smislu konstrukcije) bistvenega pomena za različne družbene akterje in skupine, še posebej za tiste, ki so bile zgodovinsko odrinjene in omejevane pri poskusih sooblikovati interpretacije realnosti in svojih identitet.

Spol kot diskurzivno konstruirana kategorija

V raziskavah odnosa med mediji in spolom, ki temeljijo na transmisijem modelu, so mediji predmet kritike zaradi prenašanja podob žensk in ženskosti, ki so stereotipne in niso reprezentativne za resnični položaj žensk. S tem naj bi mediji reproducirali dominantno patriarhalno ideologijo, pri čemer so medijske vsebine neposredna posledica ali interesov kapitalističnih moških lastnikov ali pa seksistično usmerjenih medijskih profesionalcev. "Spol (gender) je razumljen kot bolj ali manj stabilna in enostavno razpoznavna razlika med ženskami in moškimi, ki bi morala biti korektno predstavljena." (van Zoonen 1994, 31). Toda tudi spol je konstruirana kategorija in zato dinamična, spremenljiva, kontradiktorna kategorija, ki je odvisna od zgodovinskih in kulturnih okoliščin. Liesbet van Zoonen spol definira kot "poseben diskurz, to je skupek prekrivajočih se in pogosto nasprotujočih si kulturnih opisov in predpisov, ki se nanašajo na spolno razliko ter izhajajo iz določenih ekonomskih, družbenih, političnih, tehnoloških in ostalih nediskurzivnih kontekstov in jih hkrati regulirajo." (van Zoonen 1994, 33). Spol je vedno podvržen boju za definicije. Kot opozarja L. van Zoonen, pa poudarjanje nefiksnosti spola in njegove izpostavljenosti stalnim 'pogajanjem' o definicijah ne pomeni, da v teh pogajanjih nastopajo enakovredni nasprotniki, saj imajo različni družbeni akterji in skupine različno moč definiranja in samodefiniranja. Ker je "moč definiranja na kompleksen način povezana z drugimi razmerji moči v družbi, kot so ekonomska, etnična, razmerja med spoloma in mednarodna razmerja moči" (van Zoonen 1994, 39), so preko diskurzov nekateri pomeni in inter-

¹ To ne izključuje tabloidnega novinarstva. Čeprav kot način upovedovanja uporablja narativizacijo in ne argumentacije, pa samega sebe razume in predstavlja kot "transparenten izraz resničnih dogodkov, ki ne reprezentira ali celo konstruira, temveč odseva 'resnični svet'. /.../ svoje občinstvo naslavlja kot prejemnike faktičnih informacij." (Luthar 1997, 54-55).

pretacije legitimizirani in privilegirani nad drugimi: "V procesu definiranja (politične) realnosti različni akterji na različnih položajih moči v specifičnih zgodovinskih in ekonomskih okoliščinah artikulirajo zapleten sistem idej, iz kombinacije katerih se oblikuje dominantni pogled." (Brants 1989, 82). Tako lahko govorimo o dominantnih, paradigmatiskih načinih razumevanja različnih družbenih pojavov, procesov, skupin, med drugim tudi kategorije spola, torej o dominantnih diskurzih, čeprav je treba opozoriti, da "niso monolitni in nepropustni, ampak proizvedejo opozicijo samim sebi in so odprti za pogajanja" (van Zoonen 1994 39).

Diskurz o spolu oz. pomenu spolne razlike je zaznamovan z zgodovinsko nastalim neenakopravnim razmerjem moči (v najširšem pomenu besede) med moškimi in ženskami in to razmerje hkrati tudi reproducira. Neenakost med spoloma se med drugim kaže tudi v razmerju obeh spolov do politike². Ta družbena dejavnost je bila skozi različna zgodovinska obdobja večinoma monopol moških (seveda ne vseh - poleg spola so obstajale še dodatne omejitve za dostop do političnega odločanja, na primer državljanski status, družbeni status, lastnina...). O vzrokih za vzpostavitev takega razmerja (ne le na področju politike, temveč tudi na drugih družbenih področjih, ki so bila dostopna le za en spol) obstajajo različne razlage. Ne glede na možne vzroke pa je iz konstruktivistične perspektive pomembno to, da se je utrdilo razumevanje politike kot dejavnosti, ki predpostavlja določene lastnosti in sposobnosti, ki so (bile) percipirane kot značilne za moške (racionalnost, aktivnost, samostojnost, tekmovalnost...).

Politika je bila torej konstruirana kot družbena dejavnost, ki se ji bolje prilega jo 'moške lastnosti'. Kljub temu so si ženske prizadevale za enakopravno participacijo in si sčasoma tudi utrle pot v sfero politike. Vendar pa so se formalno-pravne spremembe izkazale za nezadostne, kar je razumljivo, če upoštevamo stoletja reproduciranja dominantnih diskurzov o politiki, o ženskosti in moškosti. Institucionalne, 'materialne' ovire so bile torej delno odpravljene, obdržale pa so se ovire na diskurzivni ravni, ki seveda vplivajo na dejansko uresničevanje formalnih možnosti. Kljub znatnim spremembam, so ženske v politiki še vedno nekakšen tujek, nekaj neobičajnega, saj njihova ženskost predstavlja odstopanje od paradigmatkega razumevanja politike. Kar ugotavlja Liesbet van Zoonen (1994, 54) za razmerje med ženskostjo in novinarsko profesijo, lahko razširimo tudi na ostale dejavnosti, ki so bile tradicionalno moške, sedaj pa vanje vstopajo tudi ženske; če apliciram njeno ugotovitev na razmerje med ženskami in politiko: ženskost in politika si nista inherentno nasprotni, do napetosti med njima prihaja zaradi dominantnih definicij ženskosti in historično specifičnih zahtev politike.³

² Politiko v tem tekstu razumem v ožjem pomenu besede, kot institucionalno oz. uradno politiko.

³ Kot ilustracijo dominantnega razumevanja politike lahko navedemo rezultate poskusa, kjer so poskusnim osebam pokazali slike moških in žensk različnih starosti, različnih stilov, fotografiranih v različnih okoljih, in jih prosili, naj povedo, katere od teh oseb so politiki. Večina sodelujočih je izbrala dobro oblečene starejše moške. (Hewitt in Mattinson 1989 v Ross in Sreberny-Mohammady 1997, 106)

Trk diskurzov o ženskah in ženskosti z diskurzi o politiki

Ženskost funkcionira kot zelo kompleksen in gnetljiv simbol - njeni pomeni so raznoliki in med seboj protislovni: "... ženska v svoji vlogi kulturnega simbola značilno kroži med ekstremi: devica in pocesnica, svetnica in grešnica, zaveznica in uničevalna pošast. Mit ne sledi logiki, saj dovoljuje, da diametralna nasprotja neproblematično soobstajajo." (Macdonald 1995, 61).

Myra Macdonald govori o mitih ženskosti, pri čemer termin 'mit' uporablja v pomenu, kot ga je definiral Roland Barthes, torej kot "... načine konceptualizacije neke teme, ki so široko sprejeti znotraj določene kulture in zgodovinskega obdobja, kljub temu, da so le malo povezani z realnostjo." (Macdonald 1995, 1). Po Barthesu mit transformira zgodovino v Naravo, torej spremeni tisto, kar je bilo skonstruirano v določenem kulturnem in historičnem kontekstu, v nekaj danega, nujnega in zato nespremenljivega. Myra Macdonald se v svoji knjigi *Representing Women* ukvarja s štirimi takimi miti: mit o ženskah kot nedoumljivih in zato nevarnih, mit o ženskah kot skrbnicah, mita o ženskem telesu in ženski seksualnosti. Te mite avtorica išče in analizira predvsem v fikcijskih žanrih in oglaševanju. Sama se nameravam ukvarjati z referencialnimi teksti, osredotočila pa se bom na dva elementa iz teh kompleksnih in nasprotujočih si konstrukcij ženskosti, in sicer (1) domnevno naravno mesto žensk v zasebni sferi doma oz. medosebnih odnosov, kjer naj bi opravljale 'ekspresivno' funkcijo, za kar so primerne zaradi svojih inherentnih 'ženskih' lastnosti kot npr. emocionalnosti, sposobnosti skrbeti za druge in jim dajati emocionalno podporo, kooperativnosti, sposobnosti urejanja odnosov... in (2) pozicioniranje žensk kot objekta (moškega) pogleda in voyeurističnega užitka.

Izbor teh dveh konstruktov ženskosti je relevanten glede na to, da nameravam raziskovati odnos med ženskami in politiko, kakor je konstruiran v medijskih tekstih. Pri prvem gre za napetost med ženskostjo, katere naravna domena naj bi bila zasebna sfera medosebnih odnosov, in politiko, ki je dejavnost javne sfere, pri drugem pa trčita dve razumevanji javnega: politika se povezuje z razumevanjem javnega kot tistega, kar je obče, kar zadeva vse, in je institucionalizirano v javni oblasti, ženskost kot vsem dostopno razkazovano telo pa implicira drugo vrsto javnosti - prostituiranje, katere 'institucionalizacija' je *javna hiša*.

Zasebna sfera - naravno mesto žensk

Delitev na javno in zasebno sfero je bila (ponovno) konstruirana v času začetka vzpona meščanstva v Evropi. Zbiranje zasebnikov v meščansko javnost je pomenilo pripravo na zavzetje sfere javne oblasti, ženske pa so bile že od začetka izključene. Umestitev žensk v zasebno sfero nujnosti, kjer (v nasprotju z javno sfero) možnosti izbiranja in spreminjanja) razmerja podrejenosti in odvisnosti ostajajo nevpisljiva in kjer odločanje ne temelji na argumentih, ampak na moči, pa se je seveda lahko sklicevala na konstrukcije ženskosti, ki so se akumulirale skozi zgodovino, pri čemer so nekatere delovale latentno kot grožnja (strah pred iracionalnostjo in emocionalnostjo žensk), druge pa so bile eksplicitno hvaljene in

razglašane kot argumenti (naravna vloga ženske, sposobnost skrbeti za druge, moralnost, krhkost, nesamostojnost...).

Do današnjih dni se je spremenilo tako razumevanje zasebne in javne sfere kot tudi meje med njima, toda kot pravi Myra Macdonald, stare koncepcije vztrajajo, ko gre za pričakovanja glede delovanja moških in žensk. (Macdonald 1995, 51). Še posebej pride do izraza (ne)sprejemljivost vstopanja določenih družbenih skupin na različna družbena področja, ko so sicer latentne meje prestopljene; v tem primeru so 'prestopnice' ženske, ki se ukvarjajo s politiko.

V pregledanih časopisnih tekstih o političarkah sem opazila dve manifestaciji opisanega konstrukta ženskosti, in sicer poimenovanje političark samo z njihovimi osebnimi imeni ter umeščanje žensk v zasebnost s sklicevanjem na njihove naravne ženske lastnosti in sposobnosti.

1) *Poimenovanje političark z osebnimi imeni.* Nagovarjanje samo z osebnimi imeni je podobno kot tikanje značilnost neformalnih medosebnih odnosov: "Osebna imena, pomanjševalnice in vzdevki so uporabljani za konotiranje neformalnosti in intimnosti medosebnega diskurza." (Fowler 1991, 63). V javnem govoru pa se za vzpostavitev večje formalnosti in distance uporabljajo imena skupaj s priimki in nazivi ali pa so imena celo izpuščena. V časopisnih tekstih le redko opazimo, da bi bili moški politiki poimenovani samo s svojimi imeni, ko gre za političarke, pa je takih primerov precej več, posebej v popularnem tisku, vendar jih lahko najdemo tudi v kvalitetnem tisku.

V pregledanih tekstih iz tiskanih medijev sta bili kandidatki za županski položaj nekajkrat samo z osebnimi imeni poimenovani že v naslovu, npr. *DANICA NA TREH STOLIH* (Slovenske novice, 3. 12. 1997), *VIKA KRŠI ZAKON!* (Demokracija, 27. 11. 1997), *VIKA, VIKA...* (Trač, 24. 11. 1997). V Traču lahko najdemo tudi naslov *DANICA ZA ŽUPANJO?*, kjer političarko v začetku teksta poimenujejo z imenom in priimkom, v nadaljevanju pa dvakrat le z imenom. V tekstu z naslovom *TEŽAVE DANICE SIMŠIČ*, ki je bil v Traču objavljen 8. 12. 1997, pa se ime in priimek političarke pojavi le v naslovu, v tekstu pa je štirikrat uporabljeno le njeno ime, npr. *Ob takšnih špekulacijah naše Danice... Če Danici morda ne bo uspelo v politiki, se bo udobno vrnila na televizijo.* Če gre v teh tekstih za bolj 'lahkotno' obravnavanje političnih zadev, pa lahko poimenovanje političarke samo z imenom najdemo tudi v 'resnejših' tekstih: Dnevnik je npr. 12. 12. 1997 objavil vest o predstavitvi nameravanih gospodarskih ukrepov ene od kandidat, v katerem je v kontekstu klasičnega poročanja o političnih dogodkih uporabljeno le ime osebe: *...je eden od kratkoročnih ukrepov, ki bi jih Vika kot županja lahko uresničila...*

Zdi se, da je političarke v časopisnih tekstih lažje in bolj sprejemljivo nasloviti le z imenom. To v nekaterih kontekstih⁴ deluje kot trivializacija, degradacija in posmehovanje (npr. omenjeni tekst *Težave Danice Simšič* v Traču), v drugih kontekstih pa ustvarja nekakšno domačnost, bližino, intimnost, ki so značilni za zasebno sfero medosebnega komuniciranja. Pri tem je treba dodati, da se je ena od kandi-

⁴ Na odvisnost pomena od konteksta opozarja Fowler: "...ne obstaja nespremenljivo razmerje med obliko in pomenom. Lingvistična oblika nima enega samega konstantnega pomena, ampak niz potencialnih pomenov-v-kontekstu." (Fowler 1991, 99)

datk v svoji predvolilni kampanji sama predstavljala le s svojim imenom, ker je očitno računala ravno na to, da bo tako ustvarila videz bolj pristnega stika z ljudmi. Podobna pričakovanja političark sta ugotovili Ross in Sreberny-Mohammadi v svojih intervjujih s poslankami angleškega parlamenta: "Strategija tiska, da uporablja osebna imena političark, je bila večinoma razumljena kot pozitivni konstrukt, ker je omogočila, da se zdijo bolj dostopne svojim volilcem in javnosti nasplošno kot pa njihovi moški kolegi. Nobena ni menila, da ima ta bolj oseben pristop učinek zmanjševanja njihove kredibilnosti." (Ross in Sreberny-Mohammadi 1997, 106).

Vendar pa menim, da ni toliko pomembno, ali mediji s to strategijo ustvarjajo (za političarke domnevno ugoden) videz intimnosti ali političarkam zmanjšujejo kredibilnost. Pomembnejše je vprašanje, kaj sploh omogoča, da se žensko, ki deluje v javni sferi, kjer vladajo posredovani, formalni odnosi in zato večja distanca, poimenuje le z njenim osebnim imenom, kar je značilnost medosebnih odnosov zasebnosti, ne da bi to delovalo kot moteča, vpadljiva izjema, kot je to v primeru moških. Razlog za to vidim v konstrukciji ženskosti kot izhajajoče iz zasebne sfere in z njo zaznamovane. Hkrati pa to prenašanje značilnosti medosebnih neformalnih odnosov v sfero mediiranih formalnih odnosov reproducira in utrjuje pojmovanje, da je mesto žensk v zasebni sferi.

2) *Ekspresivna ženska, ženska skrbnica*. Ženska kot skrbnica in urejevalka odnosov znotraj (primarne) skupnosti je eden od konstruktov ženskosti, ki so imeli še posebej pomembno vlogo pri delitvi zasebnega in javnega med spola in pri vzdrževanju te delitve.⁵ Ženskam so bile pripisane lastnosti, ki naj bi se najbolje razvijale prav v zasebni sferi doma, medtem ko naj bi bilo javno življenje za te lastnosti naravnost škodljivo. Tako na primer piše slovenski katoliški sociolog Ušeničnik: "Kaj bo s tisto nežnostjo, sramežljivostjo, milino, ki dela ženskost tako ljubo? Ali rastejo rože in lilije po cestah javnega življenja?" (Ušeničnik 1910, 750 v Jogan 1992, 1149). Seveda pa ni šlo le za žensko milino, temveč predvsem za reproduktivno delo znotraj doma, skrb za družino, vzdrževanje odnosov znotraj družine, kar naj bi ženskam pripadalo zaradi njihove 'narave'.

Seveda tem diskurzom nikoli ni zares uspelo preprečiti prestopanja mej - te so postajale vse bolj prepustne. Vendar pa to ne pomeni, da so te konstrukcije izgubile svojo moč. Lahko rečemo, da še vedno funkcionirajo na drugih ravneh; sicer niso tako eksplicitne kot nekoč, vendar zaradi te 'nevidnosti' morda še globlje zažrte v tkivo družbenih predstav. Danes ženske sicer stopajo v dejavnosti izven zasebne sfere doma (plačano delo, politika), vendar za sabo 'vlečejo' to zgodovinsko 'dediščino'. To se po eni strani kaže na 'materialni' ravni, torej pri dejanskih možnostih dostopa žensk do vseh teh dejavnosti, njihovem položaju in plačilu. Kar Liesbet van Zoonen ugotavlja za ženske v medijskih profesijah, velja tudi za druga področja: "Ženske večinoma delajo na področjih komuniciranja, ki se jih razume kot razširitev njihovih dolžnosti v sferi doma in njihovih družbeno pripisanih last-

⁵ Morda obruben, vendar zelo poveden dokaz globoke vsidranosti mita o ženski kot skrbnici oz. oskrbovalki sem našla v knjižici 'Zakaj v hotel?', ki sta jo leta 1997 izdala Mladinski ceh in ŠOU-turizem in v kateri so zbrane informacije o za študente primernih cenejših možnostih nastanitve. Podatki so opremljeni s posebnimi oznakami, npr. za kontaktni naslov je uporabljen znak pismo, sotor pomeni, da je možno kampiranje itd., znakec, ki pomeni oskrbo, pa je ženska figura.

nosti skrbnosti, negovanja in humanosti /.../ ženske dobijo za enako delo manjše plačilo." (van Zoonen 1994, 53). Ta praksa se reflektira in hkrati reproducira na diskurzivni ravni, med drugim tudi v medijskih novinarskih tekstih: gre za način, kako se o takih ženskah govori, kako se jih naslavlja, kakšne lastnosti, sposobnosti in nesposobnosti se jim pripisuje.

Eden izmed primerov govora o naravnih ženskih lastnostih je portret Vike Potočnik v Sobotni prilogi Dela po njeni zmagi na ljubljanskih predčasnih županskih volitvah (Dela, 17. 1. 1998).⁶ Novinarka Nevenka Žolnir piše: *"Vika Potočnik je predvsem ženska v politiki. Kombinacija, ki je še vedno redka, vendar je običajno porok uspešnosti. Posebej v teh razmerah. Županska funkcija, v glavnem brez blišča, ki ga je tako pogrešal dr. Dimitrij Rupel, je namreč pisana na kožo prav ženski. Terja zlasti veliko vztrajnosti, potrpežljivosti, skrb za tisoč podrobnosti, sposobnost ločevanja bistvenega od manj bistvenega, nagonsko odločanje. To so lastnosti, ki jih ženskam običajno da že narava in prva ljubljanska županja jih je dobila."*

Očiten je esencialistični pogled na spolno razliko, po katerem se moški in ženske inherentno razlikujejo, ženskost in moškost pa sta fiksni kategoriji. Žensko odločanje je nagonsko, beremo v tekstu. Ženskam naj bi bile že po naravi dane določene lastnosti kot vztrajnost, potrpežljivost, kooperativnost, sposobnost urejanja odnosov. Ta konkretna 'ekspresivna ženska', ki jo je narava, kot seveda tudi večino ostalih oseb ženskega spola, obdarila z lastnostmi, ki omogočajo funkcioniranje primarne skupnosti družine, bo lahko te svoje lastnosti dobro uporabila tudi v okviru malo večje skupnosti (mesto), ki jo trenutno pestijo precejšnje težave: neurejeni odnosi, pomanjkanje komunikacije, konflikti, kajti ženska je specialistka ravno za urejanje odnosov, gladenje sporov, vzpostavljanje komunikacije, blaženje konfliktov, nekakšen komunikacijski amortizer torej. Takšen pogled na žensko je na videz pohvala, dejansko pa je lahko podlaga za dodatno obremenjevanje žensk. Kot pravi Pamela Fishman, ženske izvajajo 'interactional shitwork of communication' (citirano v Macdonald 1995, 62).

O načinu, kako podobe v medijih umeščajo britanske političarke v tradicionalne ženske kontekste zasebne sfere, Ross in Sreberny-Mohammadi pišeta: "Da bi se poudarilo njihovo esencialno ženskost, so političarke navadno fotografirane v svojih pisarnah, posnetki pa vključujejo različne ženske pritikline - udobna zofa, čajnik in skodelice z rožnatim vzorčkom /.../. Moški politiki pa so nasprotno navadno fotografirani stoječ pred Westminsterko palačo z impozantnimi zgradbami parlamenta v ozadju." (Ross in Sreberny-Mohammadi 1997, 107).

Podobno 'domestifikacijo' slovenskih političark pa lahko opazimo pri 'branju' fotografij, ki spremljajo tekst z naslovom 'Kdo bo nova ljubljanska županja?' (Mladina, 2. 12. 1997), v katerem so na treh straneh predstavljeni kandidati in kandidatke. Na prvi strani besedila sta fotografiji obeh kandidat: Vika Potočnik je fotografirana skupaj s svojo hčerko, ki jo drži za roko, Danica Simšič pa na sliki objema enega svojih otrok. Na obeh podobah sta otroka postavljena v ospredje.

⁶ Na tem mestu naj poudarim, da moj namen ni iskati tekstov, ki bi političarke degradirali zato, ker so ženske, ampak tekste, v katere so vgrajeni elementi iz prevladujočih diskurzov o ženskosti. V tem tekstu je na primer nova županja predstavljena z naklonjenostjo, prav tako njene 'ženske lastnosti'.

Moški kandidati niso slikani ob otrocih, ampak tako, da sami dominirajo na slikah. Dva imata za ozadje stavbo, pri dveh pa so v ozadju drugi ljudje. Političarki tu sicer nista fotografirani v pisarni s čajniki in skodelicami, ki bi izražala domačnost oziroma imitirala sfero doma, imata pa ob sebi eno od 'ženskih pritiklin' - otroke. Na fotografijah so torej otroci tisto, kar prvenstveno označuje in določa obe političarki. Tako je izpostavljena njuna ženskost in eden od elementov 'naravne ženske vloge' - skrb za otroke.

Še ena manifestacija privzemanja naravne obveznosti žensk, da prevzamejo največji del skrbi za družino in otroke, so vprašanja, kako bo ženska usklajevala svoje obveznosti do doma in družine s svojim delom na političnem položaju, ki so velikokrat postavljena v intervjujih s političarkami (pa tudi z drugimi ženskami, ki se odločijo za kariero). Na taka vprašanja se ženske navadno odzovejo s pojasnjevanjem in zagotavljanjem, da njihova družina ne bo prav nič trpela zaradi njihovega udeleževanja izven sfere doma.

Takšne primere 'skrbi' za družino političarke lahko najdemo v intervjujih z obema kandidatama v reviji Jana (28. 10. 1997, naslov 'Boj za županski prestol'). Zadnje vprašanje v intervjuju z Viko Potočnik je bilo: *Nekoč ste rekli, da so popoldnevi za vaju s hčerko sveta stvar. Če boste izvoljeni, si boste verjetno nekoliko težje vzeli čas?* Danico Simšič pa so na koncu intervjuja povprašali tako: *Rekli ste, da ima Ljubljana bogastvo v svojih prebivalcih, vi pa imate svoje bogastvo doma. Vaša otroka sta se verjetno ravno navadila, da je mama več doma če boste izvoljeni, pa bo takih trenutkov spet manj.*

Podobno vprašanje se je pojavilo tudi v intervjuju z Viko Potočnik po njeni zmagi, ki je bil objavljen v mesečnem glasilu Ljubljana (februar 1998, str. 11): *Delo županije vam bo vzelo veliko časa. Kako boste z novo funkcijo uskladjali svoje življenje in našli dovolj časa tudi za svojo hčer?*

Taka vprašanja so izraz pristajanja na normalnost tega, da je ženska dolžna najprej izpolnjevati svojo domnevno primarno vlogo, kariera pa je lahko le drugotnega pomena. Redko pa se postavi pod vprašaj sama družbena razmerja, ki povzročajo ženskam ta dodaten problem usklajevanja vloge matere-žene-gospodinje s profesionalno vlogo in ki jim nalagajo občutek krivde, če jim to ne uspeva.

Javno žensko telo

"Osrednji element zahodne patriarhalne kulture je razkazovanje žensk kot spektakla, podvrženega pogledu (moškega) občinstva." (van Zoonen 1994, 87). Razkazovana ženska tako izgubi svojo individualnost, svoje posebne lastnosti in postane anonimna. Ostane le njena zunanost, ki se jo opazuje, komentira, se ob njej fantazira in uživa. Ženske kot objekt pogleda, užitka, fantazij se posebej pogosto in tipično pojavljajo v različnih tekstih popularne kulture, od filmov do oglaševanja, vendar ta diskurz o ženskosti ni nastal s popularno kulturo in tudi ni omejen nanjo - že veliko prej se je manifestiral v zahodni umetnosti, ki "razstavlja ženske, gole ali delno oblečene, za užitek moškega gledalca." (Macdonald 1995, 31 po Bergerju). Ženskost kot vizualni spektakel se pojavlja tudi v kulturnih praksah, najbolj očitno, lahko bi celo rekli institucionalizirano, v lepotnih tekmovanjih.

Tudi v tekstih, ki obravnavajo političarke, lahko najdemo aluzije na seksualnost in telesnost. Eden izmed relevantnih časopisnih tekstov je primer intertekstualnosti, morda bi celo lahko rekli parodije. Gre za podobo⁷, ki je bila objavljena v prilogi Zelena pika časnika Dnevnik (13. 12. 1997) neposredno po daljši predstavitvi vseh kandidatov in kandidatke za župansko mesto (vsi so odgovarjali na ista vprašanja) z naslovom 'Ko bodo po prestolnici vozili električni avtomobili'. Večino podobe zavzema jumbo plakat, v ozadju je Ljubljana, kar vemo le po delno vidnem ljubljanskem gradu. Na plakatu je na desni strani fotografija stanovanjskega bloka, na levi pa ženska v črnem spodnjem perilu, gole prsi si prekriva z dlanmi prekrizanih rok, glavo ima rahlo nagnjeno in oči zaprte. Na plakatu je napis

PREDLOG IZ NAŠEGA BLOKA. Vse skupaj ima naslov 'Jumbo z zeleno' in je delo Jožeta Trobca (v spodnjem delu plakata je tudi napis Trobec&Trobec, kar je verjetno aluzija na oglaševalsko agencijo Kline&Kline).

Očitno je, da se ta tekst sklicuje na predvolilne plakate Danice Simšič, ene od kandidatke za županjo, saj je pravzaprav edino, kar loči originalni plakat od tega 'zmontiranega', podoba napol gole ženske v erotičnem spodnjem perilu, ki je zamenjala političarko na originalnem plakatu. Na originalnem plakatu gre za politično promocijo individualne ženske z določenimi lastnostmi, ambicijami, uspehi, načrti, ženski na zmontiranem plakatu pa je odvzeta individualnost in vsebina, nastopa le kot forma, kot žensko telo, postavljeno na ogled, pri čemer je uporabljen ne več kod politične komunikacije, ampak oglaševalske modne fotografije, ki je "... prevzela precej kodov, ki so bili prej omejeni na mehko pornografijo." (van Zoonen 1994, 86).

Diskurz o ženskosti je tisto, kar povezuje političnopromocijski tekst z oglaševalskim tekstom, ki uporablja kod mehke pornografije, in kar je omogočilo izpeljavo parodije na ta način. "Redukcija ženske v javni sferi na bazično seksualnost je sredstvo, ki ga mediji redno uporabljajo", trdi Karen Ross za odnos britanskega tiska do političark (Ross 1995, 503), očitno pa take primere lahko najdemo tudi v slovenskem tisku.

Podobno povezovanje politike in telesnosti lahko opazimo v tekstu iz Trača (17. 11. 1997) z naslovom 'Ženski triumvirat - rešitev za Ljubljano'. Najprej (v skladu z imenom časopisa) poročajo o govoricah, da naj bi za županjo Ljubljanec poleg dveh žensk kandidirala tudi Miša Molk, nato zatrdijo, da bi katera koli od njih županovala bolje od prejšnjega župana, sledi pa 'predlog': "Najboljše bi bilo, da bi volitve v Ljubljani speljali na podoben način, kot volijo misice. Zmagovalka naj bi postala županja, prva spremljevalka in najbolj fotogenična (sic!) pa podpredsednici."

Odgovor na vprašanje, kaj povezuje politični boj z lepotnim tekmovanjem, je enak kot v prejšnjem primeru. Lepotna tekmovanja so kulturna praksa, katere

⁷ To sicer ni novinarski tekst v klasičnem pomenu, menim pa, da bi ga lahko imeli za obliko komentarja. Poleg tega je bil objavljen neposredno za povsem klasično in 'resno' predstavitev kandidatov in kandidatke.

temelj je diskurz ženske telesnosti in seksualnosti. Ženska je tu predvsem telo, razstavljeno, primerjano, ocenjevano, komentirano in nazadnje morda izbrano in nagrajeno, prav veliko vsebine pa se od tekmovalk ne zahteva in pričakuje - zadoštujejo klišejski odgovori na klišejska vprašanja. V političnem boju privlačnost telesa ni podlaga za odločitev o zmagovalcu/zmagovalki in tudi ni relevantna za opravljanje politične funkcije. Vzpostavljena analogija med političnim in lepotnim tekmovanjem je mogoča ravno zato, ker so se v ta konkretni politični boj vključile tudi ženske. "Na ženske se vedno gleda kot na seksualne objekte, ne glede na njihovo profesijo⁸, ne glede na to, zakaj so sicer vredne unovičenja. Političarka je vedno opisana kot ženski politik, njen spol je vedno postavljen na ogled, vedno primarni deskriptor." (Ross in Sreberny-Mohammadi 1997, 104). Podobno pravi John Hartley, ko govori o TV-napovedovalkah: "Ženske napovedovalke so vredne omembe ne zato, ker so napovedovalke, ampak ker so ženske: same po sebi 'nosi-jo pomen' kot objekti moškega pogleda." (Hartley 1982, 146).

Zaključek

Izhajajoč iz konstruktivistične paradigme sem poskušala analizirati odnos med ženskostjo in politiko, kot se pojavlja na ravni medijskih tekstov. Soobstajanje ženskosti in politike v konkretnih ženskah, ki delujejo v politiki, je zaznamovano z napetostjo, ki pa ne izvira iz nasprotujočih si 'bistev' ženskosti in politike, temveč iz zgodovinsko in kulturno oblikovanih dominantnih razumevanj obojega. Ta razumevanja so nastala skozi diskurze in se preko njih tudi ohranjajo, utrjujejo, seveda pa tudi spreminjajo. Seveda ne smemo zanemariti konkretnih institucionalnih ureditev, vendar te niso nikoli povsem ločene od diskurzov, temveč so z njimi v odnosu vzajemnega učinkovanja.

Načini reprezentiranja političark tako v primeru, ko se o njih piše z naklonjenostjo, kot tudi, kadar se jih hoče smešiti ali dvomiti v njihovo kompetentnost, so zaznamovani z dominantnim diskurzom ženskosti. V tem besedilu sem se osredotočila na dva konstrukta ženskosti, ki sta si sicer nasprotna, vendar vseeno neproblematično sobivata v kompleksnih mitih o ženskosti. Manifestacije prvega konstrukta - ženskost kot prvenstveno pripadajoča zasebni sferi - lahko najdemo v pogostem naslavljanju političark samo z osebnimi imeni, kar je značilnost neformalnih odnosov zasebnosti, in v poudarjanju domnevnih ženskih lastnosti, ki jih ženske razvijajo in uporabljajo za urejanje njim pripadajoče zasebne sfere ter njihove 'naravne' skrbniške vloge. Drugi preučevani element je bilo pozicioniranje žensk kot objekta pogleda, pri čemer je konkretna ženska 'izpraznjena', izgubi

⁸ Ilustracija te trditve je tudi tekst, ki je bil objavljen v Mladininem Rolanju (11. 11. 1997): "Če bo doktorici Darji Piciga - Pici uspelo zamenjati člane Nacionalnega kurikularnega sveta, jo bo Mag upodobil na naslovnici v bikiniju (če ji bo uspelo doseči odstop dr. bonaventure slavka gabra, bo dobila prostor na duplerici press)". Res je, da gre tu, kot tudi v nekaterih drugih primerih, za šalo in da so v ozadju politične simpatije in antipatije, vendar je pomembno dejstvo, da je v primerih, ko je predmet šale na račun nasprotne politične strani ženska, uporabljen element iz dominantnega diskurza ženskosti, element ženskosti kot telesa in objekta pogleda.

svojo individualnost in vsebino ter funkcionira le kot forma za užitek in projekcijo fantazij gledalca.

Medijske reprezentacije političark so manj določene z značilnostmi dejavnosti, ki jo opravljajo, ali sfere, v kateri se to dogaja, in bolj z njihovo ženskostjo. Ženske se torej z vstopom v politiko ne 'navzamejo' značilnosti, ki so pripisane tej dejavnosti, ampak nad temi prevlada njihova ženskost, katere elementi se jim pripišejo kot inherentni. Tako se nje same in njihovo delovanje presoja in predstavlja skozi njihovo ženskost. Nasprotno pa se pri moških ne pojavi napetost med njihovo moškostjo in delovanjem v politiki, temveč med njima vlada ujemanje. Dominantna definicija politike moškost pravzaprav vključuje v sebi.

Ženska v politiki zato deluje kot utelešenje kontradikcije. To občutijo konkretne ženske, ki poskušajo vstopiti v prevladujočo moško sfero ali ki jim je to že uspelo. Proti temu se včasih poskušajo upirati, včasih pa izkoristiti v samopredstavljanju in si izboljšati možnosti za uspeh. (glej Ferguson 1990, 222-225; Ross in Sreberny-Mohammadi 1997). Poleg tega se to izraža na ravni medijskih reprezentacij političark, s čimer sem se ukvarjala v tem besedilu. In kaj lahko rečemo o odnosu med medijskimi reprezentacijami žensk v politiki in dejstvom nizke zastopanosti žensk na političnih položajih? Te reprezentacije odsevajo dejanskost, saj so političarke obravnane z vidika svoje ženskosti, kar nakazuje, da odstopajo od norme, da so nekaj nenavadnega, redkega, obenem pa k tej realnosti tudi same prispevajo s tem, da jo konstruirajo kot sprejemljivo in normalno.

LITERATURA

- Brants, Kees. 1989. The Social Construction of the Information Revolution. *European Journal of Communication*, 4, 79-97.
- Dahlgren, Peter. 1996. Introduction. V Dahlgren, Peter in Colin Sparks (ur.): *Journalism and Popular Culture*, 1-23. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Ferguson, Marjorie. 1990. Images of Power and the Feminist Fallacy. *Critical Studies in Mass Communication*, 7, 215-230.
- Fowler, Roger. 1991. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London, New York: Routledge.
- Hall, Stuart. 1997. The Work of Representation. V Hall, Stuart (ur.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Hartley, John. 1982. *Understanding News*. London, New York: Routledge.
- Jaddou, Liliane in Jon Williams. 1981. A theoretical contribution to the struggle against the dominant representations of women. *Media, Culture and Society*, 3, 105-124.
- Jogan, Maca. 1992. Seksizem, politika in politična kultura. *Teorija in praksa*, 11/12, 1141-1149.
- Luthar, Breda. 1997. Exploring moral fundamentalism in tabloid journalism. *Javnost/The Public*, 4, 49-64.
- Macdonald, Myra. 1995. *Representing Women: Myths of femininity in the popular media*. London, New York, Sydney, Auckland: Edward Arnold.
- Rivers, Caryl. 1996. *Slick Spins and Fractured Facts: How Cultural Myths Distort the News*. New York: Columbia University Press.

- Ross, Karen. 1995. Gender and party politics: how the press reported the Labour leadership campaign, 1994. *Media, Culture and Society*, 17, 499-509.
- Ross, Karen in Annabelle Sreberny-Mohammadi. 1997. Playing house - gender, politics and the news media in Britain. *Media, Culture and Society*, 19, 101-109.
- Storey, John. 1993. *An Introductory Guide to Cultural Theory and Popular Culture*. New York, London...: Harvester Wheatsheaf.
- van Zoonen, Liesbet. 1989. Rethinking Women and the News. *European Journal of Communication*, 3, 35-53.
- van Zoonen, Liesbet. 1994. *Feminist Media Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

NARODNA STRANKA¹

Probujanje narodne zavesti

Prvo buditeljsko delo opravljajo po navadi učenjaki, katerim je vsak političen namen popolnoma tuj. Pred vsem se oglašajo jezikoslovci, ki proučujejo narodno govornico ter pišejo slovnice in slovarje, njim se pridružujejo nabiratelji narodnega blaga, ki zapisujejo narodne pesmi in pravlјice, opisujejo narodne šege in navade i.t.d. Za temi prihajajo zgodovinarji, verski pisatelji, zastopniki raznih praktičnih strok, ki pišejo v domačem jeziku, da bi svojim rojakom vcepili boljša gospodarska načela in boljše metode, ki so se pri sosednih narodih obnesle. Na ta način se čedalje bolj vtrja zavest krvne in plemenske sorodnosti med ljudmi, ki govore isti jezik, ki imajo iste ali prav podobne običaje, skupno preteklost in kot prebivalstvo določenega ozemlja tudi skupne materialne koristi in skupno bodočnost. V minolih stoletjih je bil čut narodne vzajemnosti ljudstva skoro popolnoma neznan in tako slab, da ni imel na politiko nikakega upliva. Politiko so delali vladarji po svojih osebnih interesih. Francoska revolucija in še prav posebno Napoleonske vojske so za probujenje narodne ideje in narodne neodvisnosti neizmerno veliko storile.

Napoleonova vlada je na različne narode različno uplivala; tako je v Španciji, katere si je francoski cesar podvrnil, vzbudila tak odpor, da so se njegovi vladi uprli ter se osvobodili. Ideja narodnega zedinjenja, in neodvisnosti nemškega naroda se je istotako porodila iz bojev proti Napoleonovi vladi. Z druge strani je pa Napoleon Italjane združil v veliko državo, ki je bila sicer pod njegovo vrhovno oblastjo, katera je pa pomenila za italijanski narod velik napredek. Pod Napoleonom so bili Italijani ne samo narodnemu združenju bližje, uživali so tudi ugodnosti pravičnejše vlade in boljše državne uprave kakor prej pod različnimi monarhi, ki so vladali v raznih italijanskih državah.

Tudi Slovenci so bili pod Napoleonovo vlado v prvič zedinjeni v eno samo upravno celoto. To dejstvo je prav znatno pripomoglo k našemu narodnemu in političnemu probujenju. Ko se je Napoleonovo cesarstvo zdrobilo, je bilo tudi njegove Ilirije ali naše zedinjene Slovenije konec. Slovenci so bili zopet razdeljeni v prejšnje kronovine, ideja je pa ostala in prodrla v dobi taborov z vso silo na dan. "Zedinjena Slovenija", je bil klic, ki je takrat odmeval povsod, kjer bivajo Slovenci. Ta ideja še tudi danes ni mrtva in živi, četudi morda v drugi obliki v narodu, ki čuti, da ga sedanja razcepljenost duši in mori ter mu onemogoča naravni razvoj.

¹ Prispevek predstavlja peto poglavje knjige Ljudevita Furlanija: *O najvažnejših političnih in socialnih strankah in strujah ali kratak uvod v praktično politiko*, ki je izšla pri Ljudski knjižnici v Celju 1912.

Razcepljenost slovenskih dežel z državnega stališča

Naš mali slovenski narod je zastopan v šestih deželnih zborih. Ta silna razcepljenost slovenskih dežel ni samo nenaravna, temveč tudi zelo krivična. Vsled te razkovanosti imamo Slovenci samo v kranjskem deželnem zboru večino; v koroškem deželnem zboru smo praktično brez zastopstva, kajti eden ali dva poslanca proti tako veliki in brezobzirni nemški večini vendar nič ne zmoreta. V štajerskem in tržaškem deželnem zboru imamo sicer več zastopnikov, nikakor pa ne dovolj, da bi mogli naše narodne, gospodarske in kulturne koristi uspešno zastopati. V goriškem deželnem zboru je enako število slovenskih poslancev, razmere so pa vendar za nas tako neugodne, da se upoštevajo v prvi vrsti interesi Italjanov, dočim se nas Slovence pita z ostanki ter se nam deli miloščina. V Istri je večina prebivalstva slovenske in hrvatske narodnosti; v deželnem zboru pa imajo vključno temu večino Italjani, kateri to svojo predpravicu tako brezobzirno izkoriščajo, da deželni zbor že leta ne deluje več. - Vsled te razcepljenosti je večina slovenskega naroda pod trdim in krivičnim jerobstvom Nemcev in Italijanov, kateri si z velikim uspehom prizadevajo naš gospodarski in kulturni razvoj ovirati. Ta nenaravna razcepljenost in to neumestno jerobstvo je krivo, da mora slovenski narod še v dvajsetem stoletju tratiti svoje najboljše moči v bojih za najprimitivnejše narodne in politične pravice, za ljudske, meščanske, obrtne, kmetijske šole, za upoštevanje našega jezika v državnih in avtonomnih uradih, da o srednjih in visokih šolah niti ne govorim. Večina slovenskega naroda se mora boriti za pravično razdelitev volilne pravice v državni zbor in v samoupravne zastope. Kljub vsem tem skrajno neugodnim razmeram je slovenski narod v drugi polovici devetnajstega in v prvem desetletju dvajsetega stoletja kulturno in gospodarsko tako napredoval, da sme s popolnim zaupanjem gledati v bodočnost. V Trstu, v Puli, v Gorici, v Celju, v Mariboru, v Ptuj in v drugih štajerskih in istrskih mestih se slovensko (in hrvatsko) meščanstvo tako množi in v trgovini in obrti uveljavlja, da mu nemške in italijanske večine ne bodo mogle več dolgo kratiti političnih in narodnih pravic.

Ako smo se pa celo v teh skrajno neugodnih političnih in kulturnih razmerah tako razvili, bi se morali avstrijski državniki končno vendar le vprašati, ali ni tako postopanje proti Slovincem velik in neodpustljiv greh na državni celokupnosti? S tem, da se s to krivično in protinaravno politiko Slovence v političnem in kulturnem obziru ovira, se ob enem silno zadržuje gospodarski razvoj za Avstrijo tako važnih južnih dežel ter se po nepotrebnem neti nade Vsenemcev in Italjanov na te province. V interesu države bi bilo, da se tako priden, zmožen narod, kakor je slovenski, podpira in njegov vsestranski razvoj pospešuje. To bi bila edino prava, v resnici avstrijska politika, ob enem pa tudi najizdatnejša utrdba države proti eventualnim tujim navalom na slovensko v stratežičnem in gospodarskem obziru silno važno ozemlje.

Ko bo Slovenec v resnici gospod na svoji zemlji, bodo sanje o nemškem mostu do Adrije za večno pokopapne, in italijanske težnje, razširiti svoje meje do Reke in Nanosa, mrtve. Čem manj Nemcev in Italjanov bo na slovenski zemlji, tem trdnejša

bo avstrijska oblast na jugu. Slovenske zemlje so vrata v Adrijo in ključ na Balkan. Na to bi avstrijski politiki ne smeli nikdar pozabiti.

Ovire proti zedinjenju slovenskih dežel

Z obzirom na vse to bi človek mislil, da bi ideja zedinjene Slovenije morala biti najvišjim in odločilnim krogom simpatična in da bodo nje vresničenje podpirali. Pa temu ni tako. Avstrijski najvišji krogi so silno konservativni in vsled tega vsem radikalnim reformam nasprotni. Pa ne le konservativni najvišji krogi, proti zedinjenju Slovencev bi vstale složno tudi vse nemške stranke, ki stoje v narodnih vprašanjih vse pod vplivom skrajnih nemških nacionalcev, češ, da bi se s tem zgodila Nemcem velika krivica. Vsenemci in nacionalcji pa imajo tudi še svoje posebne razloge za to postopanje. Te nemške stranke delajo z vsemi sredstvi na to, da bi bile slovenske zemlje čim prej ponemčene. V ta namen si prizadevajo polastiti se vseh državnih oblastev ter je postaviti z deželnimi in občinskimi uradi vred v službo germanizacije. To se jim je na Koroškem že popolnoma, na Štajerskem in Kranjskem pa pv malo manjši meri posrečilo. Avstrijski Vsenemci in nacionalcji stoje v zvezi s sorodnimi strankami na Nemškem in je danes prav težko reči, kako velik je že njih vpliv na vnanjo politiko naše nemške zaveznice.

Na istotako odločno nasprotstvo bi naletelo zedinjenje Slovencev pri Italjanih, kateri se boje, da bi bili v zedinjeni Sloveniji za večno obsojeni na vlogo neznatne manjšine. Ta strah je prazen, kajti čeprav bi ne bilo mogoče dati Italjanom teritorialne, zajamčila bi se jim lahko popolna narodna autonomija, kakršno uživajo dandanes v Dalmaciji. Naši italjanski nacionalcji stoje v stiku s sorodnimi strankami v Italiji ter tudi o njih ne vemo, kako daleč sega njih vpliv na vnanjo politiko druge naše zaveznice Italije.

Vrhu tega bi se Poljaki brez dvoma protivili proti delitvi Štajerske in Koroške in bi morda tudi Čehi temu nasprotovali, ker so oboji sicer pristaši deželne autonomije, pa istotako odločni nasprotniki teritorialne delitve dežel češke krone oziroma galicije na češki in nemški ter na poljski in rusinski del.

Tako vidimo, da se tej za nas Slovence neobhodno potrebni reformi stavijo za sedaj navidezno nepremagljive zapreke od znotraj in od zunaj.

Temelj pravice do narodnega zedinjenja

Zedinjenje slovenskih dežel je z druge strani za nas življenjski pogoj. Dokler ne bo ta zahteva vresničena, je naš vsestranski razvoj nemogoč. Temu se pa nikakor ne moremo odreči, mi hočemo živeti, zato imamo tudi pravico se narodno zediniti. To bomo pa dosegli samo, ako si bomo prizadevali spoznati in prav oceniti težave, ki se stavijo naši težnji nasproti; ako bomo delali na to, da se bode vsak Slovenec zavedal velike odgovornosti, ki jo nosi za svojo in za bodočnost vsega slovenskega naroda. Še-le ko bo ta zavest splošna in ko bode vsak Slovenec smatral za svojo najsvetejšo dolžnost, kar najpopolnejše izpolniti svoje mesto in kar najbolj

smotreno izrabiti vse svoje moči sebi, svoji rodbini in svojemu narodu na korist, še le potem nam bo mogoče udeležiti naš narodni ideal.

Samo na ta način se vstvarjajo narodi in domovine, tako so ravnali tudi Italijani in Nemci v boju za narodno zedinjenje. V spoznanju naših dolžnosti ter v njih vestnem izpolnjevanju je naša rešitev.

"Samo ljudstvo lahko vstvari (politični) narod iz ljudstva in za ljudstvo", pravi Mazzini. "Iz tega sledi, da če prebivalstvo kakega ozemlja želi postati narod, ima pravico za to, ako je njegova želja oprta na moralne namene. Pravi narod mora imeti svoj moralni namen, svoje jasno in dobro razumljeno poslanstvo, katero mora izpolniti sebi in človeštvu v blagor; svojo vlogo v udejstvenju božje ideje na svetu."

"Skupnost ljudi, katere drže skupaj le sebična načela in zgolj materijalistični nameni, ne moremo imenovati narod. Narod, njega nameni in pravice morajo sloneti na večnem temelju. Namen mora biti bistveno moralčen, kajti materijalne koristi le nekaj časa trajajo ter ne morejo služiti za temelj večnega zedinjenja."

Poslanstvo slovenskega naroda obstoji v tem, postati nepridobitna trdnjava države, v kateri živi že dolga stoletja. To je ob enem moralni namen njegove težnje po združenju v narodno celoto.

"Domovina ni ozemlje, ozemlje je samo nje podlaga", uči dalje Mazzini. "Domovina je ideja, ki se dviga na tem ozemlju, ljubezen, ki veže sinove teh krajev skupaj."

"O bratje moji, ljubite svojo domovino. Domovina je naš dom, hiša, katero nam je Bog dal, nastanivši v njej mnogobrojno rodbino, katera nas ljubi in katero moramo tudi mi ljubiti; katera nas razume in katero bi morali tudi mi bolj in bolj naglo razumeti kakor drugi."

Človek, ki nevredno živi, ne more biti prapvi rodoljub. "Glejte, da bode domovina vtelesena v vsakem od vas; vsakdo naj se čuti ter naj se smatra odgovornega za svoje brate; vsako naj tako ravna, da bodo ljudje v njem spoštovali in ljubili njegovo domovino. Dežela, katere sinovi ne vedo, da ji morajo oni dajati sijaj in slavo in ne izposojevati si slave od nje, je pač lahko mogočna, nikakor pa ne more biti srečna."

Navajal bi lahko še dolgo iz tega in drugih graditeljev italijanske domovine, iz buditeljev drugih narodov. Tudi to bo zadostovalo v dokaz, da so vsi veliki rodoljubi, vsi voditelji narodov zahtevali od vsakega, da mora postaviti vse svoje najboljše moči v službo domovine. Še-le ko se vsak poedinec zdravi iz moralne otrplosti in nedelavnosti terse z napetjem vseh svojih moči dvigne na najvišjo stopnjo moralnosti in požrtvovalnosti za skupni blagor - skratka, *še-le ko se narod moralno preporodi, je tudi politični preporod mogoč*. Ti zakoni tudi danes še niso zgubili svoje moči in bodo za majhne in velike narode vedno enako veljavni.

Ustanovitev Narodne stranke

Po šestdesetih letih političnega dela je spoznalo krdelo mladih, navdušenih mož potrebo vstanoviti na Štajerskem Narodno stranko, katera kliče vse ljudi, ki so

dobro volje, na skupno delo. Namen Narodne stranke je koncentracija narodnih delavcev, smotrena organizacija in razdelitev dela, pomirjenje in sprijaznitev stanov in ublaženje razrednih nasprotstev. Marsikomu se bode zdel tak program času neprimeren. Kratek pogled na naš dejanski položaj nas bode prepričal, da je bil baš nasprotno proglašen o pravem času, takorekoč še v zadnjem trenutku.

a) Koncentrirani napad Nemcev in Italijanov na slovensko ozemlje

Intenzivnost političnega delovanja je bila na Spodnjem Štajerskem (in morda tudi drugod po Slovenskem) znatno popustila. Politična organizacija je bila neizdatna, obstajala je bolj na papirju kakor v resnici, delo ni bilo prav nič razdeljeno, ljudje so pričakovali vse od poslancev, poslanci so se zanašali zopet na veljake in zaupnike v občinah, *v resnici politično buditeljskega dela* pa ni opravljal nikdo. Tako je prišlo, kar je moralo priti - nepoučene in nezavedne mase so postale lahka žrtev klerikalnega, slabo poučene pa nemškutarskega agitatorja in nemškega mogotca.

Nemci so položaj dobro in spretno izkoristili. Ustanovili so "Štajerca", ki širi v slovenskem jeziku nemško mišljenje in nemškutarstvo med našim ljudstvom. Nemški denarni zavodi in obrtne zadrage so začele delati konkurenco našim posojilnicam, ki so bile pred leti še malone vse, kar smo takrat imeli na polju gospodarske organizacije. Mestne občine, posebno Celje, Maribor in Ptuj, ki so ob enem politično oblastvo prve stopnje, so mogočne trdnjave nemštva in nemškutarstva na Spodnjem Štajerskem. Nemški trgovci, industrijalci, veleposestniki in tudi obrtniki so skoro brez izjeme predrzni in brezobzirni širitelji nemško-nacionalne in vsenemške ideje ter uživajo pr item kar najizdatnejšo podporo mestnih in deželnih uradov, po navadi pa tudi zaslombo nemških državnih uradnikov, ki so odločni pristaši skrajno nemško-nacionalnih strank (Posl. Marekhl, ki je sam sodnik).

Vrhu vsega tega pa imajo naši Nemci še prav ефекtno in izborna politično organizacijo ter stoje v najtesnejši zvezi z nemškimi strankami v drugih kronovinah, tako da vse njih zahteve na škodo Slovincem in v prilog spodnještajerskim Nemcem po navadi vsi Nemci brez razlike na stranko podpirajo.

To Slovincem skrajno sovražno politiko skušajo Nemci z raznimi napadalnimi društvi še stopnjevati. V ta namen dobivajo ogromno denarno pomoč iz Nemčije. Najbolj znana napadalna društva so: *Deutscher Schulverein* (Nemška šolska družba), ki vstanavlja svoje šole in otroške vrtce povsod, kjerkoli se kaže najmanjša prilika napolniti je s slovensko deco. Nemškega političnega agitatorja podpira nemški tovarnar in nemški delodajnik sploh, kateri z nečuvano brutalnostjo izkorišča gospodarsko odvisnost svojega slovenskega delavca, kateremu da na izbir, ali pošiljati svoje otroke v šulferajnsko šolo, ali pa iti. Nemški pisatelji, kakor P. Rosegger stavijo svoje slavno in uplivno ime v službo tega ponemčevalnega društva. V kratkem času so že nabrali na Nemškem in v Avstriji milijone, s katerimi zidajo Roseggerjeve šole po slovenskih deželah.

Südmark je gospodarska organizacija, katera zbira nemški kapital ter kupuje z njim slovenska posestva in je izročila Nemcem v last. *Südmark* pospešuje z vsemi sredstvi naseljevati protestantskih kmetov iz Nemčije na slovensko-nemški jezikovni meji; podpira nemške in nemškutarske trgovce in obrtnike v spodnještajer-

skih mestih ter si prizadeva spraviti slovenske ljudi v svojo odvisnost in je na tak način prisilili, da prestopijo v nemški tabor, ker jih sicer materijalno vniči.

Tretje napadalno društvo je *Gustav Adolph Verein*. Ta ima svoj sedež na Nemškem in dobiva vsa svoja bogata denarna sredstva izključljivo na Nemškem. To društvo nosi troške znanega "Los von Rom"-skega (proč od rimskega) gibanja, ki je navidezno versko (protestantsko), v resnici pa velikonemško politično gibanje. Tem političnim protestantom zida Gustav Adolph Verein cerkve in farove po Slovenskem in Češkem, pa tudi v čisto nemških krajih po Avstriji ter jim plačuje ali prav izdatno pomaga plačevati pastore. V zahvalo za to pomoč pa morajo biti ti "spreobrnjenci" vsenemški agitatorji.

Poleg teh glavnih in velikih napadalnih društev deluje še več manjših in manj znanih organizacij.

Na Primorskem je naš položaj če mogoče še slabši, ker tu deluje poleg teh nemških tudi italjansko šolstvo društvo *Dante Alighieri*, katero vzdržuje na Goriškem in v Istri mnogo otroških vrtcev in šol. Italjanski mestni in deželni uradi, italjanski podjetniki in delodajniki so istotako brezobzirni in brutalni poitaljančevalci kakor Nemci. Denarna sredstva dobivajo tudi iz Italije.

Tako vidimo torej, da sta nemški in italjanski kapital koncentrirala svoj napad na slovensko ozemlje. Na Slovenskem vstanavljajo ti kapitalisti industrijalna in trgovska podjetja, katera spravljajo slovensko prebivalstvo v svojo odvisnost. Podjetnikom sledi politični agitator, in odpira nemške in italjanske šole, v katere tuji kapitalisti naganjajo slovensko deco. Autonomni uradi podpirajo to početje in državna oblastva dajejo vsemu svoj blagoslov.

Tako se ima vrborno slovensko ljudstvo braniti ne samo proti domačim Nemcem, nemškutarjem in Italijanom, temveč proti koncentriranemu napadu nemškega in italjanskega kapitala, ki smotreno sodeluje z nemškimi in italjanskimi napadalnimi društvi v našo pogubo. Nevarnost, ki nam preti, ni prazen strah, temveč realnost, o kateri se vsak Slovenec lahko na svoje oči prepriča. Slovenski narod se v resnici bori za svoj obstanek proti dvem velikim, bogatim narodom, katera imata v svoji službi ne samo ogromen kapital in veliko civilizacijo, temveč tudi ves politični in diplomatski aparat dveh najmočnejših srednjeevropskih držav, ki sta vrhu vsega tudi zaveznici Avstro-Ogrske.

Položaj je na prvi pogled obupen. In vendar bomo tudi v tem neenakem boju zmagali, ako bomo svoji domovini tako služili, kakor je Mazzini svoje rojake učil. Zmagali bomo, ako bomo moralno večji in vrednejši kakor sta naša mogočna nasprotnika. Pa samo tedaj!

b) Dve usodepolni zmoti starejše slovenske politike

Naši poslanci so se morali od nekdaj boriti za najprimitivnejše pravice slovenskega naroda na šolskem polju in vsaj za nekoliko jezikovne ravnopravnosti v državnih in deželnih uradih. V tem boju so bili vsedno vsi edini, duhovniki in posvetnjaki. Čeprav se je narod doma že delil na klerikalno in napredno ali liberalno stranko, so sedeli vsi državni poslanci vedno v enem klubu, delali so vsi brez razlike konservativno, da, naravnost klerikalno in nazadnjaško politiko. Radi so iskali zveze v višjih krogih; mnogo let je bil grof Hohenwart njih voditelj. In vendar je bil končni

uspeh te politike prav skromen. Poleg silno neugodnih razmer, v katerih je živel takrat slovenski narod, je temu neuspehu ali skromnemu uspehu kriva tudi taktika tedanjih politikov. Slovenski poslanec se je takrat omejeval na delovanje v državnem ali deželnem zboru. S svojimi volilci je prišel le redkokedaj v dotiko, ko jim je poročal o svojem delovanju. V politično tako neizšolanem narodu, kakor je naš, tvori delovanje v zakonodajskih zborih samo manjši del poslančeve naloge, glavno njegovo delo je med volilci samimi. Slovenski poslanec bi moral biti vodilna glava v svojem volilnem okraju, moral bi stati v neprestani dotiki s svojimi volilci, posvetovati se z njimi o njih posebnih lokalnih potrebah in razmerah, tolmačiti jim politična, gospodarska in socialna vprašanja, ki so na dnevnem redu ter jim pojasnjevati stališče, katero on v njih interesu v teh vprašanjih zavzema. Skratka, slovenski poslanec bi moral biti politični odgojitelj, buditelj in gospodarski svetovalec svojih volilcev. To je silno naporna naloga ter zahteva, da se ji dotičnik, ki jo je prezvel, popolnoma žrtvuje.

Na to se v prejšnjih časih ni mislilo, zato je bila naša starejša politika v resnici bolj poslančevska kakor pa narodna politika, mase je niso razumele in se zato tudi niso zanimale za njo; od tod nje skromni uspeh.

To je bila prva zmota.

Ker so v starejši ali konservativni dobi slovenske politike stali duhovniki in posvetnjaki v eni vrsti složno v boju za naše šolstvo in za jezikovno ravnopravnost v uradih, je iz tega dejstva slovensko razumništvo izvajalo napačen posledek, da je naše duhovstvo odločno narodno in da mu je blaginja slovenskega naroda edina in najsvetejša skrb. Tudi tedanji naprednjaki so tako mislili, zato so zagovarjali slogu za vsako ceno ter niso dovolili, da bi se bila začela že takrat stvarna razprava o načelih napredne in klerikalne politike. Od sloge so pričakovali rešitev slovenskega naroda, zato so ji z velikim samozatajevanjem žrtvovali svoje prepričanje. Pozabili so na veliko dejstvo, da vlada v katoliški cerkvi najstrožji centralizem in absolutizem, ki polaga vso moč v roke papeža. Iz upravnih obziro podeljuje papež vsakemu škofu istotako absolutno disciplinarno oblast nad duhovstvom njegove škofije. Vsled te silno efektne in smotrene organizacije vlada v celem duhovskem stanu železna disciplina, ki je močnejša kakor volja poedinca. Duhovniku, ki bi se upiral volji in poveljem svojega škofa, ni obstanka v hierarhiji katoliške cerkve. Ne preostaje mu drugzega kakor izstopiti iz cerkve, ali se pa brez-pogojno podvreči. Kako težko je pa v zrelejši dobi, ali celo v poznih letih življenja znova začeti, ve vsakdo. Kaj ostane torej duhovniku drugzega, kakor zatajiti svojo voljo, žrtvovati svoje osebno prepričanje ter se ponižno in pokorno ukloniti višjemu povelju! Vsled te organizacije je duhovstvo vsake škofije slepo, toda silno mogočno orožje v rokah svojega škofa, kateri je po svoji dragi volji rabi, proti komur hoče.

Kmalu za klerikalnim teoretikom dr. Mahničem je nastopil praktični klerikalni organizator dr. Missia. Kot ljubljanski škof je organiziral klerikalno stranko na Kranjskem in pozneje kot nadškof v Gorici tudi na Goriškem. Klerikalci so od te dobe hiteli od zmage do zmage, kar je samo naravno, ker so imeli pod Mahničevim uplivom dovolj teoretično izšolanih borilcev, ki so svojemu vojskovodji dr. Missiji na vsak migljaj parirali.

Zaupanje v slogo in v brezpogojno rodoljubnost slovenskega duhovstva pa vkljub vsemu temu še ni bilo mrtvo. Za Missijo je prišel dr. Jeglič za škofa v Ljubljano. Meščanstvo z županom na čelu, vsa društva z zastavami so mu napravila bakljado ter ga pozdravila kot "narodnega" škofa. Ni trajalo dolgo, da so ti nepobojšljivi optimisti prepričali o svoji zmoti.

Klerikalizem je položil svojo težko roko tudi na Štajersko. Ker se pri nas vkljub vsemu ponekod še varuje v narodnost in rodoljubnost duhovstva in se vsled tega zagovarja sloga, je bilo treba tudi to zmoto pojasniti.

Delovanje te stranke je tembolj nevarno, ker skriva svoje prave namene za jako popularna gesla kakor: *Kmet naj kmeta voli*. Kmet je v nekaterih okrajih vsled tega volil kmeta, pa ne za to, da bi v parlamentu zastopal koristi štajerskega poljedelca, temveč zato, da bi govoril to, kar mu duhovnik dr. Korošec narekuje. Tudi profesor dr. Verstovšek in odvetnik dr. Benkovič se morata temu povelju brezpogojno pokoriti, ako hočeta ohraniti svoje mandate.

Slovenski narod ni bil še nikdar tako slabo zastopan kakor dandanes. Neuspeh se podi za neuspehom, poraz za porazom. Mesto o gospodarskih koristih in narodnih pravicah se govori na volilnih shodih in zborovanjih o "pozitivnem krščanstvu", kakor bi imel parlament ali deželni zbor edino in izključljivo ta namen pečati se z bogoslovskimi vprašanji in braniti moč in oblast katoliškega duhovstva. Na prižnicah in v spovednicah, kjer bi se moralo govoriti o verskih rečeh, se drže politični govori in izvršuje politična inkvizicija. Mesto miru, treznosti in spravljivosti se širi mržnja, vzbujajo se strasti, netijo razpori. Ljudstvo je zbegano in zmamljeno, kakor ni bilo še nikdar. V tej splošni zmešnjavi in moralni anarhiji pa žanjejo Mahničevi učenci in Missijevi bojovníki.

To so na kratko glavne nevarnosti, ki pretijo našemu narodu od zunaj in od znotraj. Te nevarnosti so ustanovitelji Narodne stranke jasno spoznali, zato so, kakor sem prej dejal, še v zadnjem trenutku vstali in povzdignili svoj glas, da zberejo narodne delavce, da organizirajo in razdele narodno delo ter rešijo ljudstvo iz tega pogubnega položaja.

O programu narodne stranke

Kdor se je udeležil ustanovnega zbora Narodne stranke, ki se je vršil dne 8. decembra 1906. l. v Celju, se je moral prepričati, da je bila potreba ustanoviti novo stranko, v resnici splošna. Zastopniki vseh spodnještajerskih okrajev so se sešli na resno posvetovanje o programu in organizaciji stranke. V dveh dolgih sejah so referenti poročali o najvažnejših političnih, gospodarskih, kulturnih in socialnih vprašanjih, v katerih je Narodna stranka zavzela jasno in odločno stališče. Vnela se je živa, zanimiva debata. Vse udeležnike je oživiljal nov duh in odločna volja do resnega dela. Vse je pričalo, da se je s tem zborovanjem začela nova, mnogo obetajoča doba v političnem življenju štajerskih Slovencev.

Program stranke, ki je z resolucijami in izčrpk iz debate ponatisnjen v prilogi, je času in našim razmeram primeren. Naš program je napreden, ne radikalno in za vsako ceno napreden, kakor bi bil morda program nemških ali francoskih radi-

kalcev, temveč v smislu štajerskih Slovencev napreden. Ustanovitelji Narodne stranke, so si bili prav dobro v svesti, da je naprednost jako relativna stvar. Kar je za velik, kulturno in politično visoko razvit narod napredno, bi vtegnilo biti nevarno, škodljivo in celo pogubno za majhen in malo razvit narod. Ka je napredno in prospešno za industrijalen narod, ne sodi za poljedelsko ljudstvo i.t.d. Snovatelji Narodne stranke so se držali načela, da je za nas napredno vse, kar spodbuja poedinca in celokupnost k večji pridnosti in vstrajnosti, kar množi njegovo izdatnost in uspešnost v delu, kar dviga na višjo moralno stopinjo, kar blaži njegovo dušo, krepi njegovo voljo, jekleni njegov značaj, skratka, da je napredno vse, kar dela iz poedinca boljšega človeka, skrbnejšega očeta, zvestejšega moža, ljubeznivejšega brata, vernejšega prijatelja, prijaznejšega soseda, zavednejšega in požrtvovalnejšega rodoljuba in veljavnega državljana.

V tem duhu je izdelan program Narodne stranke, kateri upošteva istinite razmere slovenskega ljudstva na Štajerskem ter skuša ustreči njega potrebam.

Narodna stranka in šolstvo

Narodna stranka polaga veliko važnost na dobro in našim posebnim razmeram odgovarjajoče ljudsko in strokovno šolstvo. Dobra, neodvisna šola, v kateri se otrok vsestransko razvija ter duševno in moralno raste v trden in plemenit značaj, je za naš narod najvažnejša kulturna ustanova. Vsakemu narodu je dobrih in trdnih značajev najbolj treba, še prav posebno pa majhnemu narodu, ki se bori za svoj obstanek. Značaj pa more vzgajati samo značaj, zato moramo obračati največjo skrb na to, da bomo imeli v resnici dobro učiteljstvo, katero si bode svetosti svojega poklica in svoje ogromne odgovornosti za bodočnost izročene mu mladine popolnoma v svesti. Pa ne samo učiteljstvo, tudi ljudstvo mora spoznati vrednost in važnost dobrega šolstva in umstveno in moralno sposobnega učiteljstva ter mora biti pripravljeno za vsako žrtev v ta veliki namen. V tem obziru nam morajo biti za vzor Čehi, ali od tujih malih narodov Danci, Švedi, Norvežani in Finci. Nikjer na svetu ni ljudsko in strokovno šolstvo tako razvito kakor pri teh narodih. Zato so pa Danci najboljši živinorejci in vsi imenovani narodi najboljši kmetovalci na svetu. Blagostanje je pri njih splošno, bogastvo najednakomernejše razdeljeno; velikih bogatašev ni med njimi, zato pa tudi ne poznajo beračev. Na Norveškem in Danskem so veleposestva že popolnoma izginila ter se umaknila srednjim kmetijam in malih kmetskim posestvom. Temu primerno je bolj razvita mala obrt; njih industrija popolnoma zadostuje domačim potrebam, njih klavnice in mlekarne pa zalagajo s svojimi izdelki angleški trg. Pred pol stoletjem so bili vsi ti narodi še zelo vdani pijančevanju, danes ne najdeš med njimi pijanca; v norveškem državnem zboru imajo abstinenti svoj posebni klub, ki šteje približno 30 članov ter ima velik upliv na zakonodajstvo dežele. Analfabetov je komaj 1%, število hudodelcev in umobolnih je od leta do leta manjše. Za vse te velike prednosti se imajo zahvaliti svojemu vzornemu šolstvu, za katero trosijo razmerno več kakor kateri koli velik narod. Izdatki za šolstvo jim pa donajajo ogromne koristi, kajti čim več izdajejo za

šolstvo, tem manj jim treba trošiti za ječe, bolnice in za vzdrževanje delomrzlih in druge vrste neproduktivnih ljudi.

Skrb Narodne stranke je, da bo tudi naše ljudstvo začelo po pravi vrednosti ceniti v resnici dobro šolstvo ter da bode spoznalo veliko resnico, da je za tako šolstvo izdan denar najboljše naložen kapital.

Narodna stranka in kmetijski stan

Ugovarjalo se bode, da ena in ista stranka ne more zastopati interesov vseh stanov h kratu in da je torej odveč, ako je Narodna stranka razširila svoj program na vse stanove. Res je sicer, da ima dandanes vsak stan neke posebne koristi, ki stoje v nasprotju z interesi drugih stanov; res je pa tudi, *da imajo vsi stanovi prav velike skupne koristi in potrebe*. Največja vseh teh je potreba zdrave in ne predrage hrane, dobre obleke, čednih stanovanj i.t.d. Narodna stranka bo zastopala v prvi vrsti kmetijski stan, pospeševala bo pa vse, kar manjša nasprotstva med razredi ter vtrja vzajemnost med njimi. Zavzela je svoje stališče vsakemu stanu nasproti, da določi splošno smer svoje politike. To je bilo vsekakor potrebno, kajti pred vsem si moramo biti na jasnem o načelih, po katerih se bomo v svojem delovanju ravnali. Poleg tega je pa na polju gospodarske in stanovske organizacije vsepovsod še dovolj dela za vse, katerim je splošni blagor na srcu. Tu ne bo nikdar preveč dobrih delavcev.

Narodna stranka je pa tudi zato posvetila svojo glavno skrb kmetiskemu stanu, ker je strokovno izšolan in gospodarsko smotreno organiziran kmetijski stan nepremagljiva trdnjava proti najmogočnejšemu napadalcu. O tem so nam Poljaki na Poznanjskem in Danci na Šlezvik-Holštanskem dali neovrgljiv dokaz.

Poznanjsko in Šlezvik-Holštansko stojita pod prusko vlado, katera troši na stotine milijonov ter sklepa najokrutnejše zakone (kakor je eksproprijacijski zakon proti Poljakom), da bi domorodnemu poljskemu in danskemu prebivalstvu ugrabila zemljiško last ter jo razdelila med nemške koloniste. Pruski parlament (deželni zbor) dovoljuje vladi vse, karkoli zahteva v ta namen: denar in izjemne zakone, ki delajo pruski državi sramoto pred vsem omikanim svetom, ki bi po misli pruskih državnikov morali v dogledni dobi poljski živelj popolnoma zatreti. Vrh tega je dana pruskemu uradništvu popolna svoboda proti pruskim državljanom poljske narodnosti.

V dokaz te zadnje trditve navajam izrek nemškega cesarja, ki je bil v Avstriji celo od slovanskega časopisja prezrt, dočim so ga inozemske (francoske in angleške) novine vestno notirale kot pomenljive besede pruskega vladarja. Sredi avgusta 1910. l. je nemški cesar svečano otvoril nov kraljevi grad v stari poznanjski prestolnici. Da je ob tej priliki govoril o tem gradu kot o trdnjavi nemške moči in slave, je samo po sebi umevno. Kako bi mogel Viljem II. drugače? Pomenljive besede so pale pa še le par dni kasneje. Pri slovesu je rekel cesar mestnemu nadžupanu in deputaciji, ki se mu je prišla poklonit: *"Otrok (poljskih, seveda) tukaj vse polno. Vse sem prekrasno uredil za vas (Nemce). Jaz sem storil vse, kar je bilo v moji moči; ostalo je zdaj na vas!"* Kaj te navidezno tajinstvene besede pomenijo, so

nemški nadžupan in zbrani uradniki le predobro razumeli. To razume tudi vsak Slovenec, ki pozna nemški in italijanski lov na slovenske otroke. Toda na Poznanjskem, kjer se celo krščanski nauk poučuje v nemščini, na Poznanjskem, kjer vsakega, koga pruski beriči zatožijo, da privatno v svojem stanovanju poučuje poljske otroke v njih materinščini, obsodijo na več tednov in mesecev zapora, na Poznanjskem pravim, ne morejo imeti te besede nemškega cesarja drugega pomena, kakor da je na Pruskem volja državnega uradnika za Poljaka zakon.

Pruska vlada je potrošila že nad 600 milijonov mark (nad 720 milijonov kron) za nakup poljskih posestev. Kljub temu se pa ni poljska zemljiška posest še prav nič skrčila, ker Poljaki prodajajo Nemcem samo slaba posestva, na katerih se nemški kolonisti ne morejo vzdržati, za skupiček pa kupujejo nemška posestva v drugih krajih, ali vstanavljajo trgovska in industrijska podjetja v mestih.

Poljski kmet je tako dober poljedelec, da mu nemški konkurent ne more do živga. Nasprotno se pa dogaja vsak dan, da nemški naseljenci ne morejo vzdržati poljske konkurence in so veseli, ako se odkrižajo svojega "poljskega" posestva.

Tu torej vidimo, da je strokovno na višini svoje dobe stoječi in narodno zavedni kmetijski stan v resnici najboljša obramba proti tujim navalom in naj bodo še tako silni, denarno, politično in državno oblastveno še tako močno podprti.

Kakor se na strokovni izdatnosti poljskega kmeta razbija napadalna moč pruskega kapitala, tako se drobi germanizatorični upliv pruske šole ob rodoljubju poljske matere, katera zna svojo deco navdahniti s tako živo ljubeznijo do poljskega jezika in poljskega naroda, da jim je vsi pruski pedagogi ne morejo več izruvat iz srca.

Še slabše se godi pruskemu kapitalu in pruski brutalnosti med Danci na Šlezvik-Holštajnskem. Danes je, kakor sem že prej dejal, najboljši kmetovalec na svetu. Njegova zemlja mu toliko nese, da sploh ni na prodaj in da bi mu je vsi pruski milijoni ne mogli odkupiti. Z obzirom na to strokovno nedosežnost danskega kmeta, na njegovo gospodarsko organizacijo ter na uzorno rodoljubnost danskega ženstva so vsi nemški navali na dansko zemljo brezuspešni.

Položaj slovenskega naroda je precej podoben položaju Poljakov in Dancev na Pruskem. Tudi na našo zemljo so Nemci naperili svoje moči, da bi nas pregnali z rodne grude. Njih naval bomo najlažje odbili, ako si osvojimo taktiko in način poljskih in danskih poljedelcev na Pruskem. Ko bo stal slovenski kmet na isti strokovni in moralni višini kakor njih severna tovariša, ko bo gospodarsko tako dobro organiziran in narodno tako zaveden kakor sta onadva, potem ni misliti na to, da bi se mogel tudi najboljši nemški naseljenec vzdržati na naših tleh. Pa ne samo to. Nemška in italijanska mesta na slovenski zemlji živijo glavno od našega kmetijskega prebivalstva. Zavedno in organizirano kmetско ljudstvo bi te tuje trdnjave lahko izstradalo, ako bi svojim rojakom naklonilo zaslužke, katere je dozdaj dajalo našim narodnim nasprotnikom. Na ta način bi se izdatno pomnožilo naše mestno prebivalstvo ter v isti meri zmanjšala moč nemštva in italjanstva. Tudi veleposestniki, ki so večinoma tujci, bi imeli čedalje težje stališče. Zgodilo bi se pri nas, kar se je zgodilo na Danskem in Norveškem, da bi se veleposestva malo po malem poprodala in porazdelila med kmete. Naš narod bi postal končno v resnici gospodar na svoji zemlji.

Premožno kmetsko prebivalstvo vzdržuje razmerno mnogobrojen obrtni in trgovski stan. Ako bi bilo kmetsko prebivalstvo slovensko, bi bilo tudi od njega odvisno obrtništvo in trgovstvo slovensko. V rokah tujcev in tujega kapitala bi ostala samo še velika industrija, ki bi pa vsled te osamelosti zgubila ono veliko potujočo moč, katero ima dandanes ter bi se v dogledni dobi prilagodila našim narodnim razmeram.

To je obrambni načrt Narodne stranke.

Marsikom se bo zdel preidejalen. Priznavam, da zahteva v resnici idejalnega izpolnjevanja dolžnosti od vsakega poedinca, je pa baš zaradi svoje idejalnosti najbolj efekten in praktičen obrambni sistem. Načrt ni vzet iz domišljije, temveč iz najbolj brde realnosti naše dobe, iz občudovanja vrednega in popolnoma uspešnega obrambnega boja dveh majhnih narodnih trščic - poljske in danske - proti najmočnejši srednjeevropski državi, proti ogromnemu nemškemu kapitalu in proti srditi pridobivalnosti 70 milijonskega nemškega naroda.

Kar je bilo na severu mogoče, bo tudi pri nas izvedljivo. Samo zavijajmo rokave, pa hajd na delo s popolnim zaupanjem v svojo moralno in umstveno moč, ki mora končno zmagati.

Če dr. Krek, kot duhovni in umstveni voditelj krščansko-socijalne stranke uči svoje sleditelje in somišljenike, naj se zvečer pri izpraševanju vesti vsak vpraša: "Sem li danes dovolj zaničeval liberalce?", kar pomeni toliko, kolikor odkrit poziv k sovražstvu in nasilnosti, mu mi odgovarjamo: *Vsak pristaš Narodne stranke naj se zvečer upraša: "Sem li bil danes v svoji sodbi pravičen proti vsakemu, naj že bode kakeršnegakoli političnega ali verskega prepričanja?"*

Mi dobro vemo, da je zapoved: *ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe, najvišja*; vemo pa tudi, da smo vsi le ljudje in da nam ni mogoče se kar naenkrat povspeti na najvišjo stopinjo moralne popolnosti in da ne moremo ljubiti onih, ki nas sovražijo in preganjajo. *Če jih pa ne moremo ljubiti, smo jim lahko pravični*. Poskusimo torej doseči najprej to stopnjo. Bodimo pravični tudi proti svojim sovražnikom in političnim nasprotnikom, morda jih bomo končno celo ljubili. Po tej poti pridemo najhitreje do svojega cilja, do mira in sprave med ljudmi zdrave pameti in nepokvarjenega srca, do harmoničnega delovanja v prid in blagor narodne celokupnosti in skupne nam domovine. Naučiti ljudi trezno, korektno in naravnost misliti ter pravično soditi je najvišja in najplemenitejša naloga vsake stranke. Narodna stranka si bode prizadevala to nalogo udejestiti ter sme po praviči pričakovati, da jo bodo v tem po svojih najboljših močeh podpirali vsi, "ki so dobre volje" in ki svoj narod v resnici ljubijo!

Država in poedinec

Poedinec, kakeršnega poznamo dandanes, je v veliki meri stvar države. Ne le njegovo bogastvo, temveč tudi to, kar je njegovi osebnosti mnogo bližje, je plod delovanja države. Še-le ko so se ljudje združili v države, so se dvignili iz barbarstva ter so si ustvarili omiko. Država je vstvarila omiko, omika modernega človeka in pogoje življenja, ki so popolnoma različni od onih, v katerih so naši predni-

ki živeli. Pa ne samo na pogoje materialnega življenja, država je uplivala tudi na duševni razvoj človeka, zato smemo po vsej pravici trditi, da je tudi notranji človek plod državnega dejstvovanja.

Če gledamo na človeštvo sploh ter primerjamo znano nam preteklost z modernim življenjem, smo prisiljeni moč države in omike prav visoko ceniti. Če pa obrnemo svojo pozornost samo na značaj poedinca, zasledimo v njen element, ki "ni od tega sveta" in ki se je razvijal ter se še vedno razvija tudi v nejneugodnejših razmerah in celo v barbarstvu prav tako, kakor sredi najvišje kulture. Ta čisto duhovni element, ki tvori bistvo svetnikov, je popolnoma neodvisen od umstvene in telesne strani človeške narave. Splošna blaginja je pa neglede na to vendar le delo države, poedinec in njega umstvena in telesna izdatnost in tudi oni del človeškega značaja, ki se razvija pod uplivom razmer in okolice, plod državnega dejstvovanja.

Poedinec je starejši ko država. Poedinci so državo vstvarili ter jo deloma z namenom, deloma pa nevede in brez namena tako organizirali, da služi njih potrebam in jih blaginji. Te potrebe so materialnega in umstvenega značaja. Videli smo pa, da ima človeška narava tudi duhovno stran, na katero nima država nikakega upliva. Baš ta stran je središče našega moralnega čuta. Ako merimo torej politično delovanje z moralnim merilom, se mora država prilagoditi moralnemu zakoniku poedinev, kajti država je samo skupnost poedincev in je kot taka prisiljena podvreči svoja dejanja onim moralnim zakonom, ki so za poedinca obvezni. Iz teh razlogov konservatizem zameče v notranji in vnanji politiki takozvane "državne obzire", ako se ne strinjajo z moralnim zakonikom poedinca.

To je pa samo načelo, abstraktna teorija, katere se v praksi nobena konservativna stranka na svetu ne drži. Nemški konservativci si "iz državnih obzirrov" prizadevajo germanizirati nenemške narodnosti, angleški konservativci iz istih razlogov kratijo Ircem samoupravo i.t.d. Vse to pa dokazuje resničnost njih trditve, da civilizatorična moč države in zgolj umstvene kulture nič ne upliva na duhovno ali moralno stran človeške narave in da je med najbolj kultiviranimi ljudmi najgrša krivičnost prav tako in morda celo bolj navadna kakor med takozvanimi "divjaki".

Država nima istih dolžnosti posamezniku nasproti, kakor jih ima poedinec proti svojemu bližnjemu. Država izvršuje svojo oblast kot pooblaščenka, dočim postopa poedinec v svojem imenu. Pooblaščenec se mora držati strogo zakona in podeljenega mu pooblastila ter nima pravice biti velikodušen, dobrotljiv ali celo radodaren. Država mora imeti v vsem le splošno korist pred očmi, zato ne sme nalagati bogatim razredom davkov, da bi jih izdajala na korist ubožnih slojev. Taki davki so globe in so zato krivični, tudi če jih vlada imenuje izjednačenej razmer. Pravica in pravičnost ne sloni na enakosti, temveč na enakem uporabljanju zakonov proti vsem brez razlike.² Pravičnost zahteva samo, da se ne sme delati nikomur škode, nikogar slepariti. Trditev, da so vbožni ljudje, ako so bili vedno pridni in delavni, storili državi veliko uslugo, je sicer resnična, to jim pa ne daje pravice zahtevati od države kake protiusluge. Pravičnost ne zahteva vračati dobrote za dobroto, to je stva hvaležnosti. Od države ne moremo zahtevati hvaležnosti.

² Kaj pa, če so ti zakoni že sami po sebi krivični?

Dolžnost države je samo storiti vsakemu toliko dobrega, kolikor more, ne da bi bila zaradi tega prisiljena prizadevati drugim nezaslužene krivice in škode. Konservativizem je zaradi tega odločno proti temu, da bi se za socialne reforme trošili državni davki.

Ako država pusti poedinca stradati, mu s tem ne dela nikake krivice in mu ničesar ne krati, kar bi bil opravičen od nje zahtevati. Država se ni nikdar obvezala ga braniti lakote in pomanjkanja. S tem torej ne prelamlja obljube, ker ni take obljube nikdar storila. Pomagati ubogim in potrebnim ni dolžnost, temveč dobro delo vsmiljenja. Nikdo pa ne more biti po zakonu prisiljen dajati miloščine. Vera nas uči, da je dolžnost kristjana pomagati revežem in potrebnim. Kar država v tem obziru stori, dela iz verskih nagibov. Poleg tega pa tudi modrost in previdnost veleva lajšati vboštvo, da se ljudstva ne poloti obupnost, kajti obupnost bi pomnoževala nasilstvo in zločinstvo, izpodkopavala avtoriteto zakonov in rušila stalnost socialnega reda. To nalogo države označuje konservativizem kot državno dobrodelnost, državno hvaležnost, ali kot stvar modre previdnosti. Ako hoče pod enim teh treh naslovov izvrševati socialna izboljševanja, sme računati tudi na podporo konservativcev, uprli bi se ji pa takoj, ako bi svojo socialno politiko postavila na temelj pravičnost ter proglasila načelo, da ima revež pravico zahtevati podporo od države. Na tem temelju sloni sistem državnega socializma, kateremu je konservativizem načelno nasproten.

Konservativizem je tudi načelno nasproten vsem zakonom v obrambo delavstva. Braniti one, ki se sami ne morejo braniti, kakor žene in otroci, je prav in umestno; škodljivo je pa mešati se v posle odraslih ljudi. Te naj država pusti pri miru, ker bodo sami najbolje branili svoje koristi.

Delavci imajo svoje strokovne organizacije, ki so popolnoma v njih rokah ter so tako prožne, da se kaj naglo prilagodijo vsaki premeni razmer in potreb svojih članov. Državni aparat je temu nasproti težak in okoren, v svojem delovanju prepočasen in vsled tega malo uporaben in neizdaten. Strokovne organizacije so ne le ostro orožje v bojih delavcev za višje mezde in boljše pogoje dela, temveč tudi izborna politična šola, v kateri se bistrijo njih pojmi, utrja njih značaj in krepi njih volja. Bistri, značajni in odločni ljudje, ki znajo sami varovati svoje interese, so državi bolj koristni, kakor slabiči, katere je navada, zanašati se v vsem in povsod na pomoč države, že popolnoma omehkužila ter vdušila v njih vsako iskrico samostojnosti, podjetnosti in energije. Dolžnost države je vzgajati, en pa ubijati značaje. To zahteva tudi nje korist.

Iz podobnih razlogov so konservativci (angleški) proti splošni šolski obveznosti in proti temu, da bi država morala skrbeti za brezplačno šolsko odgojo otrok. Starši imajo dolžnost skrbeti za to, njih stvar je izbrati šolo, določiti smer šolske odgoje in plačevati šole.

KLASIČNI LIBERALIZEM
IN IDEOLOŠKI TRKI NA SLOVENSKEM

Povzetek. Klasična slovenska politična diferenciacija se je v 2. polovici 19. stoletja odvijala po domala enakem vzorcu kot v širšem evropskem prostoru med liberalno, katoliško in socialdemokratsko doktrino. Zanimivo je, da se je slovenski liberalizem najbolj intenzivno pojavil v državah, ki so slovele kot tipično katoliške. Intenzivno uveljavljanje katoliške politične doktrine na Slovenskem je vzpodbudilo močno liberalno reakcijo. Ideološki trki po vzoru nemškega "kulturkampfa" so se pojavili najprej na literarnem področju, a so kmalu - že v 70. letih - takoj po obdobju slogaštva, prerasli v ostre ideološke in politične spoprijeme. Ostrina zgodnjega ideološkega soočenja na Slovenskem je bila zato tako intenzivna, ker se je bila med tremi antagonističnimi in samozadostnimi zasnovami družbene organiziranosti.

Ključni pojmi: liberalizem, socialdemokratizem, katolicizem, ideologija, svoboda, ideološki spori.

Staro in novo v liberalnem

Liberalna miselna tradicija je zelo raznolika in kot taka podvržena mnogim razvrščanjem. V anglosaški literaturi zelo pogosto ločujejo med konservativno in liberalno tradicijo. Pri nas, pa tudi drugje v Evropi se je bolj uveljavila drugačna tipologija, ki je konservativce in liberalce uvrstila v eno skupno - liberalno tradicijo z upoštevanjem razlik med klasičnim t.j. konservativnim in sodobnim t.i. liberalno demokracijo. Klasični liberalci poudarjajo pomen tradicij, vrednot, običajev, kohezivnost skupnosti ter zakona, reda in oblasti (vlade) pri varovanju verskih in moralnih prepričanj. Za razliko od modernih liberalcev so bolj zazrti k tradicijam in tudi k avtoritarnejšim političnim režimom. Sodobni liberalci prihajajo s klasiki v marsičem v nasprotje, večinoma pa staro paradigmo le dopolnjujejo. Klasični liberalci se nadalje zavzemajo za to, da se država ne vtikuje v "laissez-faire" zasnovano gospodarstvo; to načelo je ostalo sveto za njihove naslednike še danes. Po konservativni liberalni zamisli država ne bi smela imeti monopola nad vzgojo in izobraževanjem. Medtem ko se na ravni konkretnega življenja v civilni družbi zavzemajo za čim večjo socialno distanco posameznika do drugih in do države, za maksimalizacijo neodvisnosti (človek je otok), imajo istočasno nestrpen odnos do pojavov posebnih družbenih skupin (feminističnih, homoseksualnih ipd. gibanj).

¹ Milan Zver, doktor politologije.

Tem, kakor vidimo v sodobnosti, liberalni demokrati posvečajo posebno pozornost in zahtevajo zanje posebno zaščito ("pravice manjšin", strpnost, multikulturalnost ipd).

Kakršnekoli razlike med staro- in novo-liberalci že so, sorodstvenih vezi ni mogoče spregledati. Prav prispevek klasičnih liberalcev k uveljavljanju sodobnega koncepta človekovih pravic in svoboščin je neizbrisen, še posebej pri uveljavljanju svobode govora, svobode tiska, osebne svobode, pravico do zasebne lastnine vključno s pravice do svobodnega razpolaganja z osebnimi sposobnostmi in delom, pravico do združevanja itd. Klasični liberalni koncept svobode je običajno izpostavljen kritiki zaradi tega, ker ne tematizira družbene neenakosti; ne le med različnimi družbenimi sloji - fundamentalna neenakost statusov, ki jo vzdržuje celo država - ampak celo med spoloma. Ko se je evropski liberalizem strankarsko konstituiral, je bil zanj značilen egalitarizem. V začetku ga je označeval odpor proti staremu režimu, nato pa odpor proti rekatolizaciji javnega življenja (Beyme 1985, 23).

Klasična liberalna koncepcija je za razliko od modernega harmoničnejša, saj s "konservatorstvom" nekonvencionalnih običajev in navad vnaša v socialno življenje višjo raven sožitja članov skupnosti; tudi s pomočjo svojstvene invencije religije. Zato se včasih celo zdi, da je klasičnim liberalcem pomembnejša skupnost kot pa posameznik. Naravni moralni red, iz katerega izhajajo tudi človekove pravice in svoboščine in nenazadje tudi zakonodaja, združujejo posameznike v bolj ali manj tradicionalno umevano skupnost.

Modernejša, liberalno demokratična paradigma pravzaprav izvira iz spoznanj, da so čisti trg, popolna svobodna konkurenca, minimalna politična država, omejena participacija državljana ter ideal civilne družbe kot edinega "carstva" svobode v precejšnji meri preteklosti. V javnem življenju vstopa v ospredje urejena država z vse večjo intervenirajočo intenco, organiziranim trgom in poleg posameznika - kot subjekta klasične liberalistične ekonomije in politike - vstopajo v javno življenje organizirane družbene in politične skupine. Ideal absolutno svobodnega posameznika v Lockovem pomenu ("prostost od ovir in nasilja drugih") ali Roberta Frosta, da le "dobre ograje delajo dobre sosede" (V: Brenkert 1991, 65) je vstopil v ozadje toliko, kolikor je bilo to premalo produktivno za ohranitev liberalnega temelja: tržne ekonomije in politike tudi za ceno, da se neposredni učinki trga zmanjšajo. Klasični princip racionalnosti (trg) postopoma dopolnjuje nov, ki temelji na institucionalizaciji družbenega in političnega dogovarjanja.

Nastop liberalizma na Slovenskem

Liberalizem je na Slovenskem trčil skupaj s socializmom (socialdemokracijo) in katolicizmom. V tem smislu je delil usodo liberalizma v srednjeevropskem političnem prostoru.

Ideološki trki pred sto in več leti so bili utemeljeni na solidno osmišljenih političnih koncepcijah. 19. stoletje v Evropi in na naših tleh predstavlja čas rojevanja velikih in med seboj tekmujočih socialnih in političnih gibanj z značilnimi projekcijami družbene organizacije. Bolj ko se je družba gospodarsko razvijala, institu-

cionalno strukturirala, politično modernizirala in socialno razslojevala, bolj so se značilno razmejevale posamezne socialne in politične koncepcije. Slovenske dežele so se gospodarsko in socialno intenzivno razvijale: hitra rast industrijske proizvodnje, gradnja prometne infrastrukture, postopoma se je "moderniziralo" tudi družbeno in politično življenje. Prevladovalo je spoznanje, da je čisti stanovski red anahronizem in da država potrebuje moderne reforme, ki bi postavile temelje za nastanek moderne civilne družbe. Morda ni naključje, da se je tudi slovenska civilna družba začela hitreje razvijati tisti hip, ko sta se država in Cerkev strukturno razlepili. Vse to je dalo spodbudo novo nastalim socialnim in političnim opcijam, ki so na družbena in politična vprašanja odgovarjala vsaka s svojimi družbenimi koncepti: z (re)katolizacijo, socializacijo ali pospešeno liberalizacijo.

Skica klasične slovenske politične in ideološke diferenciacije

Politična in ideološka diferenciacija je v 2. polovici 19. stoletja na Slovenskem vzpodbudila intenzivno soočenje, spopad med temi tremi, takrat še nekompatibilnimi idejnimi krogi. Začel se je neustavljivi "spopad za človeške duše" ki ga je demokratizacija javnega življenja le še pospeševala in kjer se marsikdaj ni izbiralo sredstev (Mahničev razločevalni pristop: "aut-aut"). Začetki "ločevanja duhov" oz. diferenciacije politične zavesti izvirajo iz zgodnjih kulturniških delitev na staroslovence in mladoslovence. Praviloma so se prvi prelevili v katoliške konser-

vativce, drugi pa v liberalce. Podobna kulturno-politična ločnica je nastala tudi na Nemškem. Po taborskem gibanju, ki je predstavljalo prvi višek slovenske politične sloge, so se leta 1872 sprli na občnem zboru Slovenske matice, kjer so liberalci propadli s svojim kandidatom. Naslednje leto se obe struji že nista mogli več sporazumeti o skupnem kandidatu na državnoborskih volitvah in sta nastopili ločeno. A so 1874 formalno obnovili zavezništvo, ki pa je bilo kratkotrajno. Stritar je totalen spopad leta 1873 opisal takole: /Izpoved mojo čujte: Jaz svobodi /Iz srca vdan sem, - mirno poslušajte! /V politiki poštenje mene vodi/ Temo sovražim, - kamen pobirajte! /Za mir govorim in spravo med narodi; /S l o v e n e c l i b e r a l e n s e m - metajte! /

Ideološke in politične napetosti so se stopnjevale v času državnoborskih volitev 1873 - to je vmesno obdobje od taborskega pa do klubskega slogaštva - ko sta obe politični usmeritvi nastopili ločeno z značilnimi političnimi gesli: konservativci z geslom "vse za vero, dom, cesarja", liberalci pa z geslom "vse za narod, omiko in napredek" (Prunk 1992, 95). Že ti dve gesli nesporno dokazujeta, da sta bili v 70. letih solidno zasnovani dve politiki, ki sta ju pomagala ustvarjati še oba dnevnika - katoliški Slovenec, ki si je ob rojstvu dal nalogo, da bo obujal slogaštvo (na "starih pravicah") in liberalni Slovenski narod. Formalno slogaštvo je bilo po 1874. letu le začasno premirje, ki je prikrivalo realno obstoječe razlike, čeprav ni mogoče zanikati resnične potrebe po skupnem nastopu slovenskih političnih sil, še posebej, ker so se edino tako lahko uspešno zoperstavili pritisku Nemcev. V 70. letih je bilo v ta namen dejavno politično društvo Slovenija, v katerem sta delovala simbola zgodnjega konservativizma in liberalizma, Bleiweis in Jurčič. Zadali so si nalogo, da se slovenski narod gospodarsko, kulturno in politično enotno spojme z Nemci na Slovenskem, ki so posebej potujčevali v času vlade liberalcev, ki je bila nenemškemu narodu manj naklonjena kot kasnejša konservativna Taaffejeva.

Z objavo satirične utopije Indije Koromandije dr. Antona Mahniča v Rimskem katoliku ob 100 letnici francoske revolucije se je ideološka diferenciacija na Slovenskem še zaostila². Dokončno politično obeležje pa je dobila v ustanovitvi Katoliškega političnega društva leta 1890. Mahnič, začetnik ideološkega eksk-

² Čeprav bi lahko trdili, da je bila prvotna politična diferenciacija na Slovenskem ideološka, saj je potekala po različnih kulturno-vrednostnih cepitvenih linijah, pa pri tem odnos do narodnega vprašanja vendarle ni bil nepomemben. Kot predstavnik katoliškega univerzalizma je Mahnič zavračal narodno načelo. Zapisal je, da je to imaginaren pojem, in da je "realen le posameznik" in da se "duh absolutne narodnosti" nagiba v veleizdajstvo. Tavčar je v imenu narodne stranke "bojevit" zavrnil Mahniča in sklenil, da "s tako stranko ni nikakega kompromisa" (V: Prunk 1992, 107). Danes je morda presenetljivo, da so zgodnji slovenski liberalci svoj politični program gradili na narodni ideji, oziroma na "narodnem fanatizmu" kot jim je to očital Mahnič (glej Slovenski narod 1888, 20. januar) in odporu katoliškemu kozmopolitizmu, ki ga je predstavljal Mahnič, ki je na Goriškem nasprotoval narodnemu izrekanju.

luzivizma na Slovenskem, je v Indiji Koromandiji zasmehoval moderne ideje, kot so svoboda, enakost in bratstvo.³

Mahnič, ki je v Rimskem Katoliku in v Soči nadaljeval boj proti svobodomiselnosti, se je v Domoljubu pridružil tudi Andrej Kalan. Liberalci so vračali z Brusom, satiričnim listom, ki ga je ustanovil socialist Ivan Železnikar. V liberalnih vrstah sta bila v ospredju tega spopada Ivan Tavčar in Josip Stritar. Bila sta deležna nenehnih zbadljivih literarnih kritik Mahniča in njegovega kroga.

Tem prvim oblikam ideološkega pluralizma je kmalu sledil še politični, ki je prihajal na plan na občinskih dopolnilnih volitvah v ljubljanski mestni zbor leta 1890. V tretjem razredu je zmagal katoliški tabor, v prvem in drugem pa liberalni. Poseben pečat "kurijskim" volitvam sta dajala Andrej Kalan in Ivan Tavčar v drugi kuriji. Včasih so poskušali prevelike napetosti tudi blažiti. Tavčar je v Slovenskem narodu 3. maja 1890 zapisal: "Mi smo vsi v resnici konservativni, ali je nekaj ljudi, ki brez "klerikalcev" in "liberalcev" živeti ne morejo". Da bi poskušal ugasniti spore je bilo prepozno in nerealno pričakovanje. Zato pa je zanimiva označba, da so vsi skupaj konservativci, kar tudi drži. Takratni liberalci oz. svobodomisleci so bili navzlic imenu narodna napredna stranka, ki so si jo nadeli kasneje, konservativni. Zagovarjali so ideje, ki so značilne za klasične liberalce, npr. red, skupnost, narod ter klasične svoboščine in in druga liberalna načela. Zazrtost v tradicije in v vse, kar je nasprotovalo naprednemu, je bila tudi glavna lastnost Mahničeve politične misli.

Leta 1891 je izšla Tavčarjeva povest "4000". Času primerna povest iz prihodnjih dob. Po vzorih dr. Ničmaha napisal Nevesekdo", ki pomeni vrhunec zgodnjega ideološkega spoprijema na Slovenskem. Zgodba ironično prikazuje "božji raj na zemlji" leta 4000, organiziran po takratnih katoliških političnih načelih. Cankar je zapisal, da je bil to slovar slovenskega malomeščanskega liberalizma, ki naj bi obsegal le dvoje besed: svobodo in narodnost! Slovenski narod je to delo (28. decembra 1891) označil za najznamenitejši proizvod te vrste, Mahnič pa za najpodlejši pamflet, na židovskih vseučiliščih vzgojenih slovenskih liberalcev: "Liberalizem je do zdaj vselej obrodil državni absolutizem in militarizem - gospostvo palice in surove sile; ta absolutizem je smrt vsakemu prostemu razvoju naravnih človekovih moči, smrt prostih ved in umetnij" (V: Boršnik 1955, 344). Na samem začetku stoletja se je konflikt tako razbesnel, da so tudi liberalci pred Slovence postavili dve izključujoči možnosti: živeti v svobodi ali pod zakrivljeno palico rimskega nasilja! Katoliška stran je nato ustanovila celo "Obrambno društvo", ki je imelo namen braniti verne Slovence pred napadi liberalnih časnikov. V ta namen so izdali celo dve knjižici: Naši liberalci (1902) in Slovenski liberalizem v pravi luči (1913). V teh in drugih delih so slovenskemu javnemu mnenju posredovali svoje videnje načel, in večina le teh se vrti okoli vprašanja svobode.

³ Zgodba pripoveduje, kako je županov sin Tonek, navdahnjen s tujimi modernimi nazori, hotel v domači skupnosti spremeniti stari patriarhalni red in vpeljati novi, modernejši. Pri tem se je moral Tonek odpovedati "stari pameti", to je tradicionalnim navadam, kulturi in običajem. V Komandiji postavijo temeljni kamen svobodi in ukinejo star red (preženejo kralja) ter uvedejo popolno enakost, ki jo predstavi sarkastično: majhne nategujejo, velike stiskajo. Z idejo, da bi v Komandiji odpravili privatno lastništvo in popolnoma socializirali življenje, je verjetno vključil tudi prve ideje socialističnih "svobodomislecev". Skratka, vse v Komandiji poteka "na komando". Ljudje se sčasoma uprejo, zadevo pa reši Tonkov oče, ki ponovno prevzame oblast in uvede stari, tradicionalni red (V: Boršnik 1955, 333-334).

Problem klasičnega slovenskega liberalizma je v tem, da ni nikoli poskušal konsistentno in celovito koncipirati svoje politične filozofije. V svojem zgodnjem obdobju pa vse do konca 19. stoletja je bil nosilec narodne ideje, glasnik svobodomiselnosti, gospodarskega in kulturnega napredka, idejno pod vplivom avstrijsko-nemškega liberalnega gibanja, doma pa ujet v okvire slogaške politike, ki so jo narekovali katoliški politični krogi. Liberalni politični koncept je nastal iz kulturniškega, ki so ga predstavljali mladoslovenci. Ti so se z uveljavitvijo svojega časopisa Slovenski narod vse bolj uveljavljali kot politični dejavnik.

V obdobju slogaštva - ki ga je najprej zaznamovalo taborsko gibanje - so jih katoliški konservativci v 70. letih utišali in odrinili na obrobje javnega življenja. To je bilo po eni strani presenetljivo glede na relativen političnih uspeh na državnozborskih volitvah 1873 (dobili so en mandat več kot klerikalci, vendar zaradi ločenih nastopov Slovenci skupaj dva manj). Takrat so nastopili z značilnim naprednim geslom "vse za narod, omiko in napredek" (Prunk 1992, 95).

Nekaj posebnosti klasičnega liberalnega obrazca

Na prelomu stoletja postopnega širjenja liberalnih načel in politike na Slovenskem kljub velikim prizadevanjem nasprotnikov ni bilo mogoče več zajezi, še posebej ne, ker so imeli vse večjo podporo med izobraženci in mladimi, še posebej v urbanih naseljih. Čeprav so liberalci postavili "omiko" za volilno geslo na svojem prvem neodvisnem nastopu na volitvah (1873), to s kulturo dialoga ni imelo kaj prida zveze.⁴ K oblikovanju javnega mnenja so pristopili temeljito in vsestransko. Poleg dnevnika Slovenski narod so izdajali Slovenki dom, Sokolski vestnik, kasneje tudi Domovino ipd. Podobno kot socialisti in katoličani so se tudi liberalci mednarodno povezovali. Med drugim so leta 1908 ustanovili organizacijo Svobodna misel kot del mednarodne liberalne zveze, ki si je zadala cilj liberalizirati slovensko družbo. Predstavniki Cerkve na Slovenskem so jo ostro napadali, saj naj bi bila del mednarodne masonske združbe.

Svojo filozofijo so utemeljevali na posamezniku - državljanu. Fran Novak je bistvo liberalnega političnega koncepta pojasnil kar v enem stavku: "Bistvo demokracije leži v enakoveljnosti in enakopravnosti vseh državljanov v vseh panogah javnega in zasebnega življenja...izvor prave, demokratične samouprave naroda je splošna, enaka, tajna in direktna volilna pravica s proporcom v vse zakonodajne, avtonomne, strokovne in javne zastope ter poroto" (Domovina, 1.2.1918). Bolj kot ideologija in vrednote so liberalno politiko uravnavali pragmatični interesi in potrebe. Ko so pred volitvami nekoč povprašali ljubljanskega župana Ivana Hribarja kje ima program, je ta nonšalantno odgovoril: Program, to sem jaz sam! O tem je Cankar kasneje napisal kritično črtico: Sta že dva, in smešil liberalni pristop

⁴ Znan je Cankarjev odnos do liberalizma. Še preden je vstopil v socialdemokracijo, je zapisal, da se liberalci bore s sencami, da njihov program ne sloni na potrebah naroda, da so "nevarni pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev...V tej stranki, kateri edini program obstoji v razkrinkavanju furovskih kuharic, je izključena vsa svoboda, vsaka individualnost, pač pa grasi v nji surova nevednost po prosti volji" (Cankar 1970, 66-67).

k politiki (več o tem v: Zver 1996, 29-39). Po 1. svetovni vojni pa so - kar je paradoksalno - nasprotovali uvedbi splošne in enake volilne pravice, ker so ocenili, da bi jih oddaljila od oblasti, kar je bilo nepojmljivo in neprimerljivo z drugimi evropskimi strankami. Ko je v Domovini (12. 4. 1918) Fran Novak zapisal, da je konec "prevlade posameznih stanov, konec nadoblasti posameznih narodov - državni temeljni zakoni zagamčujejo enakopravnost narodov vsem *svobodnim državljanom*" (podčrtal M.Z.), je hotel poudariti prepričanje, da je izid prve svetovne vojne prinesel zmago liberalizma, da sta nasprotna politična koncepta, ki nista utemeljena s svobodnim posameznikom - državljanom, poražena. To pričakovanje je bilo napačno. Prva svetovna vojna je prinesla še neko spoznanje, ki so ga kasneje neliberalni politiki in misleci smiselno uporabili. Čas vojne je prinesel povsem jasne korporativne pojave, kot izraz potreb po pragmatični in učinkoviti organizaciji države. Izkušnjo torej, ki se je kasneje prelevila v alternativo sistemu, ki je "temeljel na državljanu" - parlamentarni demokraciji.

Novak pa je v Domovini zapisal še eno misel, ki je ključna za razumevanje metamorfoze liberalnega odnosa do slovenskega naroda, ki se je začela že na prelomu stoletja, ko so prepustili narodno iniciativo konservativni stranki. "Kakor je pred 50 leti s silo bruhnila na dan zavest, da smo Kranjci, Štajerci, Korošci in Primorci en narod Slovencev, s tako in še večjo silo stopa na dan danes zavest, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi po krvi en narod Jugoslovancev, za katere je nastopila zgodovinska doba ujedinjenja in svobode. Izginejo naj popolnoma umetne zgodovinske meje, pade naj stena, ki umetno loči tostransko državno polovico od onostranske. Na jugu monarhije naj vzraste močna jugoslovanska država" (Domovina, 1. 2. 1918). Poslej so liberalci vstrajali na individualističnih stališčih, pa ne zato, ker bi si iz načelnih razlogov želeli maksimalizirati obseg človekove svobode (kot nam nazorno dokazuje paradoks v zvezi z njihovim nasprotovanjem demokratični volilni pravici v začetku 20. let), marveč zaradi tega, ker so pričakovali, da zaradi verskih, etničnih, gospodarskih, političnih in kulturnih razlik lahko nova jugoslovanska država - in njihova oblast - temelji edinole na državljanu. Vse druge posebnosti pa je treba zabrisati ("le s centralistično organizacijo podremo provincializem"). Slovenski liberalci so vnesli dvom o sposobnosti preživetja slovenskega naroda ne le na gospodarskem in političnem polju, ampak celo v kulturi, kjer so, kot npr. dr. Ilešič, predvideli zlitje slovenskega jezika s srbsko-hrvaškim. To držo dobro ponazarja govor dr. Gregorja Žerjava na zboru Jugoslovanske demokratske stranke leta 1924 v Ljubljani: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udeleževati v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovansko celoto, združiti vse usvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen".⁵ V občutku lastne nemoči so iskali podporo izven slovenskega naroda. In jo našli pri velikosrbih.

Razvoj liberalne paradigme na Slovenskem je zato nelinearen in nekonsistenten, zaradi česar jo je težko klasificirati ali periodizirati. V zgodnjem obdobju, vse

⁵ Juretu Perovšku se je omenjen citat pri opredeljevanju profila slovenskega liberalizma zdel tako značilen, da ga je ponatisnil celo na platnici svojega dela *Liberalizem in vprašanje slovenstva* (1992).

tja do preloma stoletja so bili torej nosilci narodne ideje, ki so jo kasneje zamenjali za jugoslovansko nacionalistično.⁶ Pri NNS so slovenskemu narodu "začasno" priznavali "kulturno" subjektiviteto (jugoslovanskemu le politično), medtem ko ga pri JDS in Orjuni niso. Vsi pa so bili izrecno za "nacionalno enotnost" in "enotni narodni zavesti". (Perovšek 1991, 69). Jugoslovanska identiteta jim je pomenila kvalitativno višjo kot pa slovenska. Najbolj skrajna je bila v teh zahtevah Orjuna, ki si je zastavila cilj graditve "enotnega rasnacionalnega tipa jugoslovanske nacije". Poleg unitarizma so se zavzemali za "najširšo lokalno samoupravo".⁷

Novi liberalizem v 30. letih

V tridesetih letih se tudi znotraj liberalizma oblikuje alternativa, ki je restavrirala star liberalni odnos do naroda. "Stari" liberalci, kot npr. Oton Župančič, ki so bili jugoslovanarji⁸ so s svojimi načeli vse bolj odvrčali mlade liberalce. Vidmarjeva knjižica Kulturni problemi slovenstva je poglobila krizo v Ljubljanskem zvonu, ki ga je zapustila skupina mladih kulturnih ustvarjalcev, saj ni sprejemala jugoslovanske unitarne ureditve. Sledil je razkol. Svoje videnje položaja so mladoliberalci izrazili v brošuri Kriza Ljubljanskega zvona, ki dejansko pomeni politični program demokratičnega liberalizma v 30. letih: "Slovenstvo nam je del vrojene narave in zato samo po sebi umljivo, nujno, nenadomestljivo. Kdor se ga dotika, se dotika naših duhovnih osnov in naše bitnosti, brez katerih nam ni življenja. Brez vere v obstoj naroda ni mogoče solidno delo za narodovo kulturo. Zanikanje slovenstva in tudi mlačnost nasproti njemu ne moreta biti v nobeni obliki in v nobenih okoliščinah znak svobodomiselnosti, marveč samo izraz neprebuženosti in malodušja. V velikem spopadu socialnoekonomskih sil današnjih dni

⁶ Še preden pride v liberalnem taboru v 30. letih do večjega idejnega razcepa, ki seveda ni moglo imeti večjih političnih konsekvenc, je prišlo v začetku 20. let do razcepa na "starine", ki so obnovili staro Narodno napredno stranko (NNS) in ohranili Slovenski narod, in na "mladine", ki so ostali neločljiv del jugoslovanskih liberalcev (Jugoslovanske demokratske stranke, JDS) s svojim glasilom Jutrom. Poleg teh dveh strank je bila v Sloveniji še dejavna Orjuna, jugoslovanska nacionalistična organizacija.

⁷ Poleg omenjenih liberalnih skupin so se za unitarno državo zavzemali še socialisti, samostojna kmetijska stranka, ki so jo pomagali ustanoviti liberalci, ter manj pomembna Narodno-ljudska stranka dr. Ivana Šušteršiča.

⁸ Gre zlasti za krog Otona Župančiča in Ljubljanskega zvona, ki je slovensko narodno stališče zamenjal za jugoslovansko "nacionalno". Tako Vidmar kot Župančič sta spoštovala slovensko kulturo in jezik. Ena od razlik je prihajala do izraza glede "forme" jezikovnega izražanja. Župančičevo "imanentno" slovenstvo je bilo utemeljeno na predpostavki, da je bistvo jezika v kodi, v logični strukturi misli oz. povedi in da zaradi tega denotacija ni pomembna v izražanju jezika in kulture. Svojo stališče je dokazoval na Primeru Luisa Adamiča, ki je pisal v angleščini, pa je kljub temu po Župančiču ostal velik Slovenec. Župančiču je v polemikah z mladimi pomagal tudi Adamič, ki je vse, kar ni svetovljansko, označil za "provincializem", "podeželskost" in "introvertnost". (Sodobnost, 1/1933, s. 34). Več v: Prunk (1992, 257) in (Zver 1996a, 101).

⁹ Pojem novega liberalizma uporabljamo tudi v tem kontekstu kot sinonim za liberalno demokracijo. Zanj sicer ni značilno poudarjanje narodne ideje, nasprotno, v tem smislu je imel Adamič celo prav; ko je mladim očital, da so v bistvu konservativci. Mladi so bili bolj sprejemljivi za druga moderna politična načela: participativnost, socialnost, medsebojno pogojenost svobode naroda in posameznika ipd.

bomo stali na strani tistih, ki se bore za pravičnejšo in bolj harmonično ureditev sveta..." (V: Prunk 1992, 259). Vidmar, ki se je čutil privrženec liberalnega kroga, je bil vznemirjen zaradi sovražnega odnosa liberalcev do slovenstva in naroda. Zanj je narodnost "osnova vsake bodoče preureditve sveta" (1932, 8). S svojim načelnim stališčem v 30. letih je oživil ideje zgodnjih slovenskih liberalcev (Levstika, Stritarja, Jurčiča, pa v nekem smislu tudi Bleiweisa), ki so znali spojiti svobodomiselne ideje z narodnim načelom.

Nova liberalna usmeritev, ki je iskala zgodovinski kompromis in izhod iz permanentnega liberalnega in katoliškega soočanja, je tudi jasno vzpostavila svoje razmerje do njiju. V *Sobodnosti*, kjer so največ objavljali, so zavračali katoliški korporativizem.

O katolicizmu kot politični doktrini je pisal tudi Jurčec (1934). Ugotavljal je, da korporativizem ni moderna družbena oblika in da ni prav, da katoliška cerkev vzpostavlja svojo lastno vizijo družbene ureditve, zaradi česar naj bi ljudje razumeli katolicizem kot politični program in ne kot vero.

Razmerje med liberalizmom in demokracijo je pojasnjeval tudi Lojze Ude (1934). Spraševal se je, o kateri krizi demokracije in liberalizma lahko govorimo in vzpostavil razliko med duhovnim oz. svobodoljubnim (ki je "natura in zdrava reakcija posameznega človeka, naroda in sloja v narodu proti zatiranju in izkoriščanju") in gospodarskim ter političnim liberalizmom.

Glede prvega meni, da je za "človekovo življenje nenadomestljiv, je socialen v najboljšem pomenu te besede...izhaja iz večnih, bitnih lastnosti človeške narave" (1934, 28). "Tudi kolektivistični liberalizem, svobodoljublje nesvobodnih, zatiranih narodov in ljudskih plasti v narodu, je nekaj večno zdravega". Ude torej duhovni liberalizem razume kot odpor proti tiraniji oziroma odsotnost izkoriščanja in zatiranja. Povsem nekaj drugega je za Udega gospodarski liberalizem, ki je utemeljen z naukom, da je gospodarsko delovanje vsakega človeka njegova zasebna stvar in da naj država ne posega vanj. Ta liberalizem je socialno škodljiv" (ibid, 1934, 28) in predlaga Roosveltovega zgled.

V času vzpona korporativizmov, ki so ogrožali klasično demokracijo, je branil parlamentarizem: "Običajno pa se razumeva pod pojmom demokracija parlamentarna demokracija zahodnoevropskega tipa s splošno, enako in tajno volilno pravico, ter z njenimi temeljnimi, človeškimi in državljanskimi svoboščinami: s svobodo vesti, mišljenja in verovanja, s svobodo govorjene in pisane besede, kritike, s svobodo propagande in svobodo združevanja na katerikoli idejni osnovi" (1934, 29). Za Udega so *kriterij svobode in demokracije temeljne človekove pravice in svoboščine*. Gospodarstvo pa naj bi bilo socialneje usmerjeno. Ude je torej sledil svetovnim trendom in premiku liberalne doktrine - zlasti ameriške - k večanju regulativne vloge države v gospodarstvu in sociali. V tem času, ko se je rodila liberalna demokracija, in sinhrono z njo država blaginje, se je tudi liberalizem v nekem smislu socializiral; Roosevelt-Keynesovi formuli so na Slovenskem sledili mlado-liberalci.

Stanko Leben se je razpisal o participativni demokraciji: "Svoboda, pravica soodločanja in možnost osebne iniciative vsakega posameznika iz katerekoli plasti človeške družbe so osnove, tudi danes še polnoveljavne poteze demokratiz-

ma...Vzdigniti najširše ljudske plasti in jih kot odločilnega činitelja uvesti v proces izenačevanja, ki se je pričel s propadom fevdalno urejene družbe" (1933, 242). Bistvo demokracije je zanj v tem, da se posamezniku ustvarijo možnosti za zadovoljevanje kulturnih in gmotnih potreb.

Kljub nastopu mladih liberalcev, ki so v 30. letih poživili idejno in politično sceno na Slovenskem, se liberalizem ni mogel izvleči iz globoke krize. Fran Zwitter, ki je sam pripadal svobodomiselnemu liberalnemu krogu, je v Sodobnosti leta 1935 zapisal: "Slovenski liberalizem ne končuje danes v viharjih in prevratih kot nositelj velikih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznosti duha in v cinični borbi za golo korist" (V: Prunk 1995, 140).

Liberalizem se v slovenskem političnem življenju nikoli ni uveljavil kot prevladujoča politična drža, je pa odločilno sooblikoval slovensko politično zgodovino in sedanost.

LITERATURA

- Arendt, Hannah. 1997. "Svoboda in politika". V: Bibič Adolf, (ur.). Kaj je politika? Ljubljana. Znanstveno in publicistično središče.
- Beyme, Klaus. 1985. *Political Parties in Western Democracies*. Trowbridge.
- Boršnik, Marja. 1954. "Opombe". V: Ivan Tavčar, zbrano delo. Četrta knjiga. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Cankar, Ivan. 1970. Zbrana dela. 26. zvezek. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Gantar, Godina Irena. 1987. T.G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895-1914). Ljubljana. Slovenska matica Ljubljana.
- Grafenauer, Niko (ur.). 1993. Slovenci in prihodnost. Ljubljana. Nova revija, št. 134/135.
- Jurčec, Ruda. 1934. "Realizem v slovenski politiki". V: Sodobnost. II/1934.
- Koš, Janko. 1996. Duhovna zgodovina Slovencev. Ljubljana. Slovenska matica.
- Leben, Stanko. 1933. "Demokracija in elita". V: Sodobnost, I/1933.
- Lukšič, Igor. 1994. Liberalizem versus korporativizem. Ljubljana. Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič, Igor. 1995. "Liberal Traditions on Slovene Territory. First steps of liberalisation". V: Gerlich Peter, Glass Krzyztof, Serloth Barbara (Hg.). *Im Zeichen der liberalen Erneuerung. Liberalen Strömungen und antiliberalen Traditionen Mitteleuropas*.
- Melik, Vasilij. 1982. "Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje". V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXII/1982.
- Ogris, Albin. 1926. *Politične stranke*. (sz.t.). Ljubljana.
- Perovšek, Jurij. 1991. "Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923". V: Zgodovinski časopis 45/1.
- Perovšek, Jurij. 1996. Liberalizem in vprašanje slovenstva. Ljubljana. Modrijan.
- Pirc, Jožko. 1986. Aleš Ušeničnik in njegov čas. Ljubljana. Družina.
- Prepeluh, Albin. 1938. Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana. Univerzitetna tiskarna J. Blasnika nasl., d.d.
- Prunk, Janko. 1992. Slovenski narodni vzpon. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 1995. "Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanj v kraljevini Jugoslaviji". Ljubljana. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V: Slovenci in država (ur. Bogo Grafenauer).

- Rizman, Rudi. 1992. Sodobni liberalizem. Zbornik. Krt. Ljubljana.
- Sruk, Vladimir. 1988. "Prologomena k človekovim pravicam in svoboščinam". V: Jambrek Peter, ur. Vartvo človekovih pravic. Ljubljana. Mladinska knjiga.
- Zver, Milan. 1996. Sto let socialdemokracije. Ljubljana. Veda.
- Zver, Milan. 1998. Avtonomizem in Slovenci. Doktorska disertacija. FDV.

BOJ ZA SREDINO

Liberalne tradicije na Slovenskem

Povzetek. Za začetek liberalnih tradicij na Slovenskem avtorja navajata protestantsko gibanje. Zaradi pomanjkanja močne urbane populacije so bile družbene razmere za klasične liberalne ideje zelo neugodne. Na Slovenskem so bile liberalne tradicije vedno daleč od klasičnih konceptov liberalizma. Svoboda se je večinoma vezala na narodno telo, ne pa na posameznika. Liberalizem se je zato ukvarjal s problemom narodove svobode in graditve naroda in nacije, ne pa s problemom osebne svobode. Na ravni teorije ni nobenega pomembnejšega teoretika niti knjige. Slovenski liberalizem je stežka čistil svojo identiteto, tako da je pod pritiskom političnega katolicizma, socializma in boja za graditev nacije v dnevno-politični praksi končeval v narodnem liberalizmu, izvemši obdobje prve Jugoslavije, paktirajoč vedno s trenutno prevladujočo držo dobe.

Ključni pojmi: liberalizem, protestantizem, liberalne stranke, Liberalna demokracija Slovenije

Doktrina liberalizma je osredinjena na idejo svobode. V tem širokem smislu lahko k liberalizmu pripišemo vse v svobodo usmerjene ideje in gibanja. S tako označitvijo liberalne doktrine je možno operirati predvsem ob liberalnem prebijanju spon fevdalizma in monarhije ter katoliške cerkve. Tedaj se je oblikoval tudi temeljni besednjak in pojmovni aparat te doktrine, iz katerega se še do danes ni uspela izkopati, kljub številnim poskusom. Liberalizem se je v dvajsetem stoletju prelevil iz doktrine upora v doktrino dominacije in dominantno doktrino sodobnega sveta.

Narod, ki ni razvil močnih mest, ni razvil izrazitejšega meščanskega upora zoper plemstvo in ni v globino in širino razvijal miselnega sveta za takšen upor. Pa vendarle tudi na Slovenskem beležimo nekatere liberalne tradicije, ki so sooblikovale politiko in pripomogle k razvoju slovenske nacije in nazadnje k ustanovitvi liberalnodemokratske države.

¹ Dr. Igor Lukšič, izr. profesor na Fakulteti za družbene vede; Jernej Pikalo, novi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

Prvi koraki liberalizacije

Na Slovenskem je bila zibelka liberalizma, tako kot drugod po osrednji in severni Evropi², reformacija - prvo veliko osvobodilno gibanje na pragu moderne. Z zahtevo po neposrednem stiku vernika z božjo besedo, je povzdignila jezik in miselni svet posameznika v obredni jezik. Naravni posameznik je dobil vstopnico za udeležbo na javni sceni. Golo verovanje je dopolnilo racionalno premlevanje: vsak sam naj v svojem miru prebira biblijo in se prepriča. Vsak sam je kompetenten, da se na tej osnovi tudi odloči. Reformacija je ustvarila svobodo mišljenja tudi skozi svobodno izbiro vere. Osvobajanje posameznika se je dogajalo hkrati z oblikovanjem prvih nacionalnih potez slovenstva: prva knjiga, slovnica, literatura, prevodi in standardizacija jezika, pa tudi prve ljudske šole in nenazadnje poimenovanje nastajajoče narodne skupnosti.

Čas reformacije je bil čas kulturnega, nacionalnega, političnega in gospodarskega preporoda ljudi na Slovenskem. Kmečki upori so postali zvezda vodnica za vse nadaljnje upore proti izkoriščanju, podrejanju in okupaciji dežele.

Toda preporodu je sledila kruta reakcija vladajoče politike na čelu s katoliško cerkvijo. Cerkev ni samo pregnala ali potolkla vseh reformatorjev, pač pa je izkoreninila tudi vsa nekatoliška združenja in gibanja. Zažgala je skoraj vse reformatorske knjige. Vsi, ki niso bili pripravljeni sprejeti katoliške vere, so bili izgnani. Učinek protireformacije je zarezal globoko in močno v telo nastajajočega naroda: veliko število intelektualcev in plemstva je moralo oditi v izgnanstvo. Obdobje osvobajanja je bilo za stoletja ustavljeno, liberalizacija pa za lep čas odrinjeno v pozabo.

Ko je bila reformacija popolnoma uničena, je katoliška cerkev v letih 1650 do 1700 organizirala lov na čarovnice³, da bi s tem okrepila proces katolizacije na Slovenskem. V tem času je bilo veliko ljudi zažganih na grmadi ali usmrčenih na kakšen drugačen način.

V sočasni Evropi se je oblikovala toleranca kot koncept preživetja in sobivanja verskih razlik, vendar zgolj na temelju krščanstva. Ideja tolerance je konstitutivna za nastanek moderne, laične države, ki zahteva od vseh prebivalcev na določenem ozemlju, da se pokoravajo zakonu in posvetni oblasti ne glede na versko pripadnost, cerkvam pa odvzema pravico vmešavanja v politiko in pravico do oboroževanja in hujskanja proti drugim cerkvam in religijam. Izostanek tega izkustva in na njem utemeljene regulacije svobode posameznikove izbire, je slovenski življenjski v kasnejši zgodovini večkratno preplačal s krvjo.

Razmerje političnih sil na Slovenskem je bilo po obračunu z reformacijo dolgo monolitno. Slovenski narod ni nikoli imel lastne aristokracije (tistih nekaj aristokratov je bilo izgnanih za časa protireformacije), njegova buržoazija pa je bila

² O tem glej zlasti v zbornikih *Razprav Liberale Tradizionen in Polen* (1994), *Liberalismus und Katholizismus Heute* (1995) in *Im Zeichen der liberalen Erneuerung* (1996). Razvoj dogodkov na Slovenskem je zelo podoben zlasti razvoju dogodkov na Poljskem, Češkem in v Avstriji.

³ V letih 1650 do 1700 je bilo usmrčenih vsaj 282 ljudi, zgodovinarji pa pripominjajo, da je številka verjetno vsaj dvakrat višja, medtem ko je bilo v letih 1425 do 1650 usmrčenih le 71 ljudi (Grafenauer 1979, 311).

šibka in medla. Sloja, ki naj bi predstavljal skupno voljo in interes države, ni bilo. Pripadniki malega naroda so bili podaniki države samo v vlogah davkoplačevalcev ali vojakov. Država je bila od Slovencev zelo oddaljena, še bolj pa od njihovih src. Prostor združevanja in skupnih zadev je zato postala katoliška cerkev. Dolgo časa, od začetka 17. stoletja pa do konca 19. stoletja, je bila katoliška cerkev za Slovence edina javna institucija in ta položaj je Cerkev branila z vsemi možnimi sredstvi. Slovenskemu narodu je bil dolgo namenjen položaj naroda kmetov⁴ in katolikov. V slovenski skupnosti je obstajala samo zavest o pravih, pristnih ljudeh, s praviimi, resničnimi interesi in obveznostmi do skupnosti. Brez države in tržnega sistema ter s popolno nadoblastjo katoliške cerkve ni bilo mogoče vzpostaviti abstraktnega prostora moderne (liberalne) politike z abstraktnim meščanstvom ter liberalno enakostjo in osebno svobodo.

Družbena osnova za liberalne ideje je bila na Slovenskem zato zelo ozka in šibka. Toda kljub temu so bili prebivalci slovenskih pokrajin v stiku z liberalizmom vse od konca 18. stoletja pa do začetka 19. stoletja v času Ilirskih provinc (1809-1813)⁵. Pod Napoleonom so bili Slovenci tudi prvič v moderni zgodovini združeni pod enotno upravo. Po koncu te dobe so Slovence še enkrat razdelili v šest provinc. Liberalne ideje so bile posredovane skozi dunajske, graške ali tržaške časopise. Leta 1848 je večina poslancev slovenske narodnosti v parlamentu na Dunaju podpirala liberalne ideje, toda zgolj v povezavi z zvestobo kroni in dinastiji. Liberalizem tedanje dobe se je vezal predvsem na osvoboditev naroda. Po zmagi reakcije leta 1848, se liberalne ideje javno niso pojavljale do začetka šestdesetih let 19. stoletja. Uvedba obrtne svobode decembra leta 1859 je končala sistem podeljevanja privilegijev in tovarniških dovoljenj podedovan še iz časa cehov in začel se je razcvet industrije in obrti na Slovenskem⁶. Začelo se je obdobje ekonomskega liberalizma, ki je pospešeno rahljalo miselno in socialno strukturo na Slovenskem.

Zlata doba slovenskega liberalizma

Po uvedbi dualizma, t.j. z vzpostavitvijo Avstro-Ogrske monarhije leta 1867, so bile okoliščine za razvoj liberalnih idej in politike še ugodnejše.⁷ Parlament je sprejel nekaj liberalnih zakonov: o združevanju, o demonstracijah, o verskih odnosih, o odnosih med šolo in cerkvijo in o reformaciji konkordata. Zaradi takih liberalnih idej se je katoliška cerkev počutila močno napadena. Izpraznjeni prostor je omogočil razcvet liberalizma. Slovenski liberalizem je pognal kali pod vplivom ugodne klime na Dunaju. To je bilo tudi obdobje skoraj popolne "obrtne svobode", ki je trajala do leta 1883. "V tem času se je močno razvila tovarniška pro-

⁴ Samo kmetje so bili v veliki večini vedno na strani katoliške cerkve, tudi za časa reformacije.

⁵ Napoleonova okupacija je odpravila tlačanstvo, uveljavila francoski jezik v šolah ter uvedla francoske liberalne zakone skupaj z enakostjo državljanov.

⁶ Podrobneje o razvoju gospodarstva v tem obdobju glej v Fišer (1997) in Kresal (1998).

⁷ Leta 1870 je vlada odstopila od konkordata in tako končala boje med konservativci in liberalci v korist slednjih.

izvodnja. Delo s stroji je prekosilo ročno delo, parni pogon pa ročnega in vodnega. Pokazale so se vse dobre strani liberalizma, pa tudi slabe. Tovarniška konkurenca je uničevala obrt, število delavstva se je večalo in vedno očitneje se je kazalo njegovo neomejeno izkoriščanje." (Kresal 1998, 22)

Glede na vladajočo percepcijo tega obdobja v Sloveniji, je bila polarizacija na klerikalce* in liberalce glavna poteza slovenske politične zgodovine druge polovice 19. ter prve polovice 20. stoletja. Klerikalna stran je bila vedno močnejša in zaradi tega dominantna. Izraz liberalizem je bil uporabljan v pejorativnem pomenu. Pravzaprav so se sami liberalci zelo pogosto sramovali imena "liberal". Gledano v celoti, liberalci niso bili predstavniki liberalnih idej, ampak so bili predvsem predstavniki slovenske buržoazije kot družbenega sloja. Za svoje samopomenovanje so namesto liberalov raje uporabljali oznake naprednjaki in narodno-napredna stranka. (Melik 1982, 19)

Slovenski politiki so se po češkem vzoru razlikovali kot staroslovenci in mladostlovenci. Mladostlovenci, liberalno usmerjeni intelektualci, so 1868. leta ustanovili časopis z imenom "Slovenski narod". S klerikalci niso šli na nož, temveč so se zavzemali za kompromis z njimi. Mladostlovenci so bili prisiljeni na volitvah prevzeti nekatere klerikalne slogane zaradi močnega političnega vpliva cerkve in katolicizma na volivce na Slovenskem. Staroslovenci pa so se zavzemali za krepitev katolicizma in vpliva cerkve na javno življenje. Mladostlovenci so zastopali program Združene Slovenije ter ostro nastopali proti klerikalcem in Nemcem. Na volitvah 1873. leta je bilo izvoljenih osem slovenskih poslancev: štirje liberalci, trije klerikalci in en provladni poslanec. Liberalci niso dobili nobenega poslanca v mestih. (Gestrin, Melik 1979, 504)

S časopisom Slovenski narod je slovenski liberalizem dobil trdno hegemonsko osnovo. Bil je center slovenskega intelektualnega življenja, kjer so objavljali najbolj znani slovenski pisatelji, pesniki in politiki (Lončar 1921, 17). Leta 1873 je postal prvi slovenski dnevnik. V tem času je slovenski liberalizem dosegel svoj vrhunec: liberalci so organizirali taborsko gibanje, to je nacionalistično gibanje s programom, ki je temeljilo na Združeni Sloveniji in demokratičnem samozavedanju. Za nekaj let je liberalni tabor vzpostavil hegemonsko pozicijo v slovenski politiki. Kasneje v letih 1876 do 1890, je bilo liberalno gibanje sicer močno, toda moralo je deliti vodilno vlogo s klerikalci (Melik 1982, 21).

"Soča" je bil drugi časopis mladostlovencev, ustanovljen leta 1871. Za protitež so staroslovenci leta 1873 ustanovili časopis "Slovenec", ki je zagovarjal katoliške vrednote in politiko. Glavni vodja slovenskih katolikov konec devetdesetih let, Anton Mahnič, je izdal časopis "Rimski katolik" (1888-1896), v katerem je kritiziral uradno politiko slovenskih politikov, ki jo je imenoval "katoliški liberalizem." (Lončar 1921, 26).

Duhovniki in laiki so se borili na isti strani, ko je šlo za vprašanje slovenskega jezika kot šolskega jezika ter kot enakopravnega jezika nemškemu v javnem življenju in upravi. Liberalci so "od te sloge pričakovali rešitev slovenskega naroda, zato so ji z velikim samozatajevanjem žrtvovali svoje prepričanje" (Furlani 1912,

* Politični katolicizem je bil poimenovan klerikalizem, njegovi protagonisti pa klerikalci.

75). Rezultat takšne politike je bil: "Neuspeh se podi za neuspehom, poraz za porazom." Namesto "o gospodarskih koristih in narodnih pravicah se govori na volilnih shodih in zborovanjih o "pozitivnemu krščanstvu", kakor bi imel parlament ali deželni zbor edino in izključivo ta namen pečati se z bogoslovskimi vprašanji in braniti moč in oblast katoliškega duhovstva. Na prižnicah in v spovednicah, kjer bi se moralo govoriti o verskih rečeh, se drže politični govori in izvršuje politična inkvizicija" (Furlani 1912, 76).

Nekateri ocenjujejo, da se je "slovenski liberalizem pokazal kot breznačelen, oportunističen in strahopeten" (Melik, Gestrin 1979, 504). V resnici je bil prešibak in brez prave družbene baze.⁹ Boj za Združeno Slovenijo je predstavljal glavni cilj slovenskih liberalcev, za kar so bili prisiljeni sodelovati celo z doktrinarnim sovražnikom. Ta doba slovenskega liberalizma bo ostala zapisana kot doba slogaštva in kriptoliberalizma.¹⁰

V tistem času je liberalizem spravilo v slabo luč tudi dejstvo, da so zanj bili Nemci. Takrat je bilo zelo težko biti Slovenec in liberelec obenem, kajti glavna črta ločnica je potekala po osi slovenstvo-nemštvo, pa tudi hegemonija katoliške cerkve med slovenskimi ljudmi je ostajala zelo močna. Liberalni tabor je sodeloval z nemškimi konservativci, ker so tedanji liberalci verjeli, da bodo konservativci zaščitili porajajočo se slovensko buržoazijo. Glavni protagonist takšne politike je bil poslanec liberalcev Fran Šuklje, ki se ga je prijel vzdevek "fanatični oportunist". V osemdesetih letih 19. stoletja so liberalce, zaradi zmerne politike glede nacionalnega vprašanja, imenovali tudi elastiki¹¹. Kot opozicija takšni politiki in takšnim politikom, se je pojavilo radikalno krilo mladih liberalcev pod vodstvom Ivana Tavčarja¹² in Ivana Hribarja. Notranji boji pa so se vendarle pomirili, kadarkoli je obstajala nevarnost, da bo izvoljen neslovenski poslanec.

Zlasti z Ivanom Hribarjem se je liberalizem zavzemal za krepitev središč slovenskega kapitala, slovenske trgovine, bank in posojilnic. Hribar se je zavzel tudi za uvedbo splošne volilne pravice, čemur je večina v liberalnem taboru nasprotovala. Splošna volilna pravica je bila v prid socialdemokratom in katolikom, nikakor pa ne liberalcem, a je bila kljubv temu uvedena leta 1907.

⁹ Na Slovenskem so liberalci prihajali iz vrst bogatih ljudi tako na podeželju kot v mestih. Bogataši so bili vodilni možje stranke, a ideje stranke jih niso zanimale. Ker so predstavljali večino liberalnega tabora, so spremenili liberalno stranko v nekaj, od česar nihče ni imel koristi. Ostali člani so se stranki pridružili na osnovi prepričanja. Večina jih je bila intelektualcev, največ med njimi je bilo učiteljev. Konec 19. stoletja je bilo razmerje med slovenskim in tujim kapitalom (večinoma nemškim) ena proti deset v korist tujega.

¹⁰ Liberalci so kritizirali Cerkev in duhovščino samo v medsebojnih pismih, ne pa tudi v javnem življenju, kjer so sodelovali s klerikalci.

¹¹ Janko Kersnik je v svojem govoru po slovenski zmagi v deželnem zboru v zvezi s sporom o razveljavitvi mandatov nekaterih poslancev iz vrst veleposestnikov izrazil prepričanje, da "je treba tu nekaj mladostne elastičnosti, da se pokorimo težavnemu položaju, da bode mogoče tudi kaj dobrega storiti slabim tradicijam nasproti. Treba je nastopiti pot, ki vodi uspešnemu delovanju." (po Gestrin, Melik 1979, 514)

¹² Tavčar je 1885. leta zapisal eno osnovnih stališč narodnega radikalizma: "Slovenec in Slovan sme v politiki počenjati to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja." (po Gestrin, Melik 1979, 514)

Prikrivajoči se liberalizem je udrihal tudi po "hudih nasledkih židovsko-liberalnega gospodarstva" (Hribar, po Perovšek 1997, 11) in zavračal "sleparstvo judovskega lažiliberlizma" ter obljubljal, da bodo liberalci "čuvali krščanski značaj našega naroda". (Hribar, po Perovšek 1997, 15) Ob upoštevanju krščanstva kot ene temeljnih določnic slovenskega človeka, so hkrati z dna duše obsojali "zlorabo Najsvetejšega in cerkve za politično agitacijo" (Hribar, po Perovšek 1997, 15) Boj za svobodomiselnost je bil za liberalce vseskozi tudi boj zoper cerkveno nadoblast.

V Pragi je bila konec 19. stoletja ustanovljena organizacija in revija slovenskih intelektualcev "Svobodna misel", katere cilji so bili boj proti klerikalizmu, proti hierarhiji vseh konfesij, "kajti vse to so ovire v kulturnem razvoju in zatiralci napredka dobrobiti ljudi" (Melik 1982, 19). Njihov slogan je bil "iz Rima - iz Cerkve" (Melik 1982, 19). Takšna vrsta radikalne svobodomiselnosti je bila na Slovenskem redka ter omejena na zgolj malo ljudi.

Krilo mladih liberalnih študentov je bilo zelo radikalno na Dunaju, Gradcu in Pragi. Zahtevali so bolj odločno narodno politiko pod sloganom: "Iz naroda za narod." Toda ko so se vrnili v Slovenijo, so se stopili z večino v liberalnem bloku.

Na volitvah 1895. leta so liberalci zmagali v mestih, medtem ko so bili na vasi popolnoma poraženi ter niso dobili niti enega samega poslanca. Pritiski za odpravo pridevnika "liberalen" (še posebej na vasi), ki je simboliziral protikrščanstvo, protikatolištvo, protiverstvo in zato ne ljudsko držo, so se v tem času še okrepili. Liberalni tabor je bil zato prisiljen delovati v dveh krilih: urbanem in ruralnem.

V devetdesetih letih 19. stoletja je s postopno širitvijo volilne pravice demokracija postala politično vprašanje. Na politično prizorišče sta stopila socialna demokracija in krščanski socializem. Zaveznštvo med liberalci in klerikalci je bilo na Slovenskem v tem času preklicano. Oba tabora sta ustanovila nove časopise, kot sta npr. katoliški "Domoljub" in liberalni "Rodoljub". Leta 1892 je bilo formalno ustanovljeno "Katoliško politično združenje" (1905 se je preimenovalo v Slovensko ljudsko stranko). Liberalci so si 1894. leta nadeli imeli "Narodna stranka", pozneje pa so se preimenovali v "Narodno napredno stranko". Družbena baza Narodno napredne stranke je bila slovenska liberalna buržoazija, liberalna inteligenca, učitelji, na vaseh pa tudi gruntarji. Glavni cilj stranke je bila narodna avtonomija. Podpirala je katoliški kulturni program.

Leta 1906 je bila ustanovljena Narodna stranka za deželo Štajersko. Furlani (1912, 77) piše, da je bil program stranke "napreden, ne radikalen in za vsako ceno napreden, kakor bi bil morda program nemških in francoskih radikalcev, temveč v smislu štajerskih Slovencev napreden". Naprednost je, po njegovem mnenju, zelo relativna stvar. Za slovenske liberalce je naprednost že vse, kar "spodbuja poedinca in celokupnost k večji pridnosti in vztrajnosti, kar množi njegovo izdatnost in uspešnost v delu, vse, kar dviga na višjo moralno stopinjo, kar blaži njegovo dušo, krepi njegovo voljo, jekleni njegov značaj, skratka, da je napredno vse, kar dela iz poedinca boljšega človeka, skrbnejšega očeta, zvestejšega moža, ljubeznivejšega brata, vernejšega prijatelja, prijaznejšega soseda, zavednejšega in požrtvovalnejšega rodoljuba in veljavnejšega državljana" (Furlani 1912, 77).

Ivan Hribar, eden od vodilnih liberalcev, v svojih spominih (1932, 21) piše, da so politični boji med liberalci in klerikalci pogosto potekali za oslovo senco.

Hribar meni, da je boj izzvala avstrijska vlada, da bi oslabil enoten nastop slovenske politike. V strankarski politiki je prevladovalo navdušenje za narodnostno stvar na eni in ljubosumnost med voditelji na drugi strani. Krek in Šušteršič, voditelja klerikalcev, sta na primer povzdigovala slogan: "Bolje nemški kot slovenski liberallec" (Hribar 1932, 26).

Liberalni tabor je deloval proti novemu delavskemu gibanju in poklicnim združenjem, to je sindikatom. To je bil tudi najpomembnejši razlog za ponovno paktiranje s katoliško stranko ter z nemškimi političnimi strankami. Socialdemokrat Ivan Cankar je zato zapisal: "Svobodomiselne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, ni š Liberalna stranka je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjevš živi od zlagano idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je tema, kakor bi rekel Levstik." (po Gestrin, Melik 1979, 569)

Liberalna stranka je podpirala avtonomijo Slovencev pod avstrijsko krono podobno kot klerikalci. Liberalci so kljub temu videli predvsem dobrobiti slovenskega kapitala, če bi se slovenske dežele povezale s Hrvati in Srbi. Nekateri liberalci (Hribar), ki so bili panslavistično usmerjeni, so proti glavnemu toku močno podpirali novo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Med liberalnimi tradicijami velja omeniti masarikovstvo in njihovo revijo "Naši zapiski". Njihovi glavni cilji so bili boj proti klerikalizmu in marksizmu, zavzemali pa so se za demokracijo, kulturni razvoj ter za boljši družbeni in ekonomski položaj ljudi. Masarikovci niso bili klasični liberalci, saj so bili v marsičem zelo blizu socialdemokraciji. Njihov vpliv je preživel v Sokolu.

Slovenski liberalizem v prvi Jugoslaviji

Leta 1919 je bila ustanovljena liberalna Jugoslovanska demokratična stranka (JDS), ki so se ji pridružili tudi slovenski liberalci. Strankina družbena baza v Sloveniji so bili mladi in posvetna inteligenca. Njen program je bil zasnovan na idejah svobode misli, enakopravnosti med vsemi stališči in družbenimi razredi, osebnosti svobodi in gospodarstvu ter ločitvi cerkve od države. Novi elementi so bili enakopravnost žensk in elementi socialne politike. Stranka je poudarjala jugoslovansko enotnost na kulturni ravni in centralistično ureditev države. JDS je podpirala unitarno državo in je nasprotovala federalizmu. Nasprotovala je pravici do samoodločbe, češ da je bila konsumirana že ob združitvi. Predlagala je dvodomenost: v drugem domu parlamenta bi sedeli predstavniki gospodarstva. Najbolj radikalna je bila z zahtevo po agrarni reformi. Liberalci so skušali v Sloveniji omejiti vpliv katoliškega tabora z uvedbo enotnega programa šole za vso državo. Poudarjali so "pomen razvoja industrije in temu naklonjene zakonodaje, zlasti priljubljena tema pa jim je bilo prizadevanje za zaščito državnega uradništva in nameščencev." (Prunk 1982, 122)

Od 38 možnih slovenskih poslancev je JDS dobila le tri, toda zmagala je na državnem nivoju z 92 poslanci. (Najmočnejša v Sloveniji je bila klerikalna stranka s 14 poslanci.) Večina članov je podpirala program JDS do konca prve Jugoslavije, ker so verjeli, da so lahko v Sloveniji močni le skozi močno osrednjo vlado v

Beogradu. Srčika narodnega programa, ki so ga še posebej poudarjali v tridesetih letih, je bila ideologija jugoslovanskega nacionalizma proti nacionalizmom posameznih narodov v Jugoslaviji. Če bi bila Slovenija avtonomna, bi imeli klerikalci absolutno večino. To je bil razlog, da so bili liberalci proti avtonomiji Slovenije. Poudarjali so projugoslovanko usmerjenost nasproti proavstrijski, ki so jo pripisovali katoliški ljudski stranki. Le redki med njimi so bili proti unitarizmu in centralizmu, vendar so se pokoravali strankini večini. Ob razcepu JDS leta 1924 so se slovenski liberalci pridružili Pribičevičevi Samostojni demokratski stranki, ki je na volitvah leta 1927 dobila 58% vseh liiberalnih glasov, kar je bilo še vedno le petina v primerjavi s konservativno katoliško SLS. (Prunk 1997, 70) Z uvedbo diktature leta 1929, je bila stranka razpuščena, leta 1933 pa so slovenski liberalci skupaj z delom kmetijcev pristopili k režimski Jugoslovanski nacionalni stranki, ki je obstajala do konca prve Jugoslavije in v ilegali še pod okupacijo. (Prunk 1997, 70)

Blizu liberalizmu je bila tudi Samostojna kmečka stranka, ki so jo "klerikalci dejansko upravičeno imeli za liberalno ekspozituro na podeželju" (Prunk 1982, 119). Da bi poudarila svojo nacionalno usmerjenost, se je leta 1925 preimenovala v Slovensko kmetijsko stranko.

Tretja stranka, ki je pripadala liberalnemu bloku, je bila Narodna socialistična stranka, ki je bila v prvi polovici dvajsetih let najostrejši kritik unitarizma Jugoslovanske demokratske stranke.

V prvi Jugoslaviji je politično sfero v Sloveniji bolj ali manj obvladovala katoliška Ljudska stranka. Socialistično gibanje je bilo pod velikim pritiskom, njegov najbolj radikalni del, Komunistična partija, pa je bila od leta 1921 prepovedana. Liberalci so podpirali Beograd ter bili zato šibki v Sloveniji navkljub dejstvu, da so bili dolgo druga najmočnejša stranka. Nekateri liberalni politiki so sodelovali v najbolj unitaristični jugoslovanski vladi (1918-1921, 1924) in še posebej po letu 1929, ko je nastopila doba kraljeve diktature. Prunk (1982, 124) poroča, da so slovenski liberalci podpirali unitaristični režim oktroirane ustave do te mere, da so punktacije klerikalcev razglasili za separatistične. Postavili so program nove Jugoslovanske nacionalne stranke, ki je trdila, da Slovenci, Hrvati in Srbi tvorijo enoten jugoslovanski narod. Hkrati so se zavzeli za državno zaščito minimuma kmečke posesti in podporo združništvu. Gospodarske korporacije in sindikati se lahko ustanavljajo pod pogojem, da jih država usmerja v konstruktivni socialni mir.

Unitarizem je bil tudi glavni razlog za odcepitev bolj nacionalistično usmerjenih kril in skupin. Prunk (1982, 125-27) poroča, da je bilo teh skupin več, med najpomembnejše pa uvršča:

1. narodno demokratično skupino okoli lista Slovenija,
2. skupino kulturnih delavcev, ki je izstopila iz Ljubljanskega zvona in ustanovila revijo Sodobnost, s čimer je liberalna stranka izgubila intelektualni potencial in se zato od tedaj utapljala v pragmatizmu,
3. slovenske mačkovece, ki so v Sloveniji poskušali oblikovati Mačku podoben kmečko demokrtičen, protiklerikalni avtonomističen program,
4. zvezo društev kmečkih fantov in deklet,
5. in sokolsko gibanje, ki je bilo kot športno in politično gibanje na liberalni strani, še posebej, ker je bilo proti klerikalizmu. Sokoli so poudarjali svobodno dejavnost

kot osnovo za pravilno izobrazbo mladih, svobodo pobude in liberalno organizacijo. Poudarjali so tudi narodno zavednost in naprednost.

Liberalna mladina je 1935. leta ustanovila novo revijo z naslovom *Naša misel*, katere glavna tema je bila poudarjanje "jugoslovanskega naroda" in zoperstavljanje nacionalni avtonomiji Slovenije. Tudi v vrstah liberalnih študentov je prišlo do obsodbe unitarizma in šestojanuarske diktature, obsodbe liberalne stranke in do ustanovitve samostojnih klubov.

Razkroj osrednje liberalne stranke je še posebej pospešila izguba oblasti. Stranko je zapustilo tudi veliko volivcev, ki so jo podpirali, dokler je bila na oblasti. Zwitter (1935, 304) kot liberalec in zgodovinar je tedaj zapisal: "Slovenski liberalizem ne končuje danes v viharjih in prevratih, kot nositelj velikih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznoti duha in v cinični borbi za golo korist."

Liberalni unitarizem ni priznaval slovenske narodne volje po nacionalni emancipaciji ter narodni, kulturni, državnopravni in politični uveljavitvi. Slovencem je bil tujek, ki z njihovimi temeljnimi narodnimi interesi ni imel nič skupnega. (Perovšek 1996, 276)

Pod tem vtisom je nastal tudi članek Frana Zwittera (1939, 412), v katerem ugotavlja, da so bili mali narodi v 19. stoletju pastorki liberalizma. Prepričan je bil, "da bodočnost slovenskega naroda ni vezana na bodočnost evropskega liberalizma."

Pred začetkom druge svetovne vojne v Sloveniji je liberalni tabor razpadel na več delov zaradi naslednjih dilem: demokracija ali fašizem, parlamentarizem ali diktatorstvo, komunizem in delavsko gibanje ali pregon, narodno vprašanje in federalizem. (Melik 1982, 23)

Liberalizem za časa socializma

Med drugo svetovno vojno je liberalizem kot avtonomna formacija v Sloveniji praktično zamrl. Pomembnejši del liberalnih strank se je v začetku vojne vključil v Slovensko zavezo, del pa se je približal OF. Do končnega preloma je prišlo po prekinitvi stikov med partizani in Mihajlovičem¹⁵, ko se je del liberalcev odločil za partizane, del pa je kot protikomunistično usmerjen stopil na stran okupatorja ali pa ohranil nevtralnost čakajoč na rešitev z zahoda. Tisti liberalci, ki so vstopili v Osvobodilno fronto, so postali člani Komunistične partije (KP) ali pa so jih potisnili na rob. Toda tudi v KP so imeli liberalci viden vpliv, zaradi česar je CK KPJ pogosto kritiziral slovensko vodstvo, da "se utaplja v malomeščanstvu in legalizmu" (Nečak 1992, 167). Do končne rešitve liberalnega vprašanja je prišlo leta 1947 z Nagodetovim procesom, kjer je bila skupina liberalcev, ki je bila proti vodilni vlogi KP v Osvobodilni fronti in je zato delovala izven OF, obsojena za zločin proti človeštvu.

¹⁵ Skupina *Stara pravda*, ki je bila del OF, se je po napadu Mihajloviča na partizane v Srbiji odločila za podporo Mihajloviču. Zato so jo januarja leta 1942 izključili iz OF. Z njeno izključitvijo, je bil iz OF izključen unitaristični jugoslovanski element, hkrati pa tudi sicer oslabljen liberalni element. (Prunk 1992, 320)

V povojni slovenski zgodovini liberalizem zaznamuje obdobje srede šestdesetih in srede sedemdesetih let. Liberalne ideje so se razvijale v kulturniških krogih organiziranih okrog posameznih revij. V šestdesetih letih so bile najbolj vplivne *Perspektive*, revija, ki je veljala za opozicijsko. V tem času so se znotraj politične platforme Zveze komunistov tudi zgodile pomembne strukturne spremembe. Centralistična velikosrbska frakcija je bila poražena in reformno usmerjena frakcija je začela z ambicioznim procesom demokratizacije: liberalizacijo gospodarstva, decentralizacijo, procesom nadgradnje konfederalnih razmerij med republikami v Jugoslaviji, pluralizmom v krovni organizaciji SZDL in ZK, delegatskim sistemom itd. Glavni politični credo slovenskega liberalizma je bilo stališče, da notranja kritika lahko spremeni strukturo sistema. Najbolj radikalna zahteva je predvidevala reorganizacijo SZDL na osnovi načel, ki so vladala v Osvobodilni fronti, in možnost vključevanja različnih mnenjskih skupin, ki bi pripravile neodvisne programe in imele pravico kritizirati uradno politiko. Temeljni princip nove federalne ureditve naj bi bila po njihovem konceptu nacionalna (republiška) suverenost, na osnovi katere bi se določile pristojnosti federacije. Glede tega ni bilo razlik med konservativnimi in liberalnimi frakcijami v Sloveniji. Glavne razlike so bile predvsem v taktiki in metodah.

Osrednja osebnost slovenskega liberalizma je bil Stane Kavčič, predsednik slovenske vlade od 1967. do 1972. leta. Teoretsko jedro slovenskega liberalizma je bilo zbrano v krogu revije *Teorija in praksa*, toda liberalne skupine so obstajale tudi znotraj vlade, skupščine, Zveze komunistov, še posebej v Ljubljani, in na Univerzi, v množičnih medijih in med ekonomisti, ki so bili naklonjeni reformam.

Nasprotja so bila premočna in mednarodne razmere preveč nenaklonjene¹¹, da bi liberalizem v Sloveniji lahko vzdržal. Kljub njegovemu političnemu porazu in politični likvidaciji njegovih glavnih akterjev, so bile nekatere njegove ideje vključene v ustavo iz leta 1974. Naj omenimo predvsem konfederalni status republik in pokrajin ter decentralizacijo in večjo avtonomijo podjetij. Poleg tega pa je liberalizem prispeval h "krepitvi slovenske (samo)zavesti in afirmaciji slovenske državnosti" (Repe 1992, 261).

Samoupravljanja in družbene lastnine te vrste liberalizem ni nikoli postavljал pod vprašaj, je pa s svojimi idejami in pobudami načenjal njuno legitimnost.

Tudi osemdeseta leta so slovensko politiko okužila z liberalizmom, ki je nastal kot "naddeterminirajoči dejavnik spremembe" (Štrajn 1995, 47), kar pomeni, da je treba spremembe v socialističnih državah razumeti kot rezultat liberalnih vrednot kot so osebna svoboda, človekove pravice in javno delovanje.

V Sloveniji ne bi mogli vzpostaviti političnega sistema liberalne demokracije, če ne bi bilo že prej liberalizacije socializma in razvoja demokratične tradicije. Štrajn poudarja, da je bila reformna frakcija Zveze komunistov obtožena liberalizma, študentsko gibanje v poznih šestdesetih pa anarholiberalizma. Liberalizem je bil takrat omejen na idejo svobodnega trga, ekonomskega pragmatizma in pluralizacijo politike. Štrajn trdi, da liberalizem v Sloveniji pridobiva na moči vse od

¹¹ Sovjetska zasedba Češkoslovaške 1968. leta je pomenila prvi val nenaklonjenosti, ki je okreplil centralistično usmerjene skupine v Jugoslaviji.

polovice šestdesetih let. Konec sedemdesetih let so nekateri elementi liberalizma preživeli celo v ideologiji "pluralizma samoupravnih interesov" Edvarda Kardelja.

V času socializma je bil "spontani liberalizem" negativni refleks vladajoče ideologije, z osamosvojitvijo pa bi se liberalizem lahko ohranil in okreplil samo kot "politično organizirani zavestni liberalizem" (Štrajn 1995, 53).

Samostojna država – liberalne stranke

V procesu demokratizacije konec osemdesetih let so se nekatera politična gibanja in organizacije hotele postaviti na vse bolj izpraznjeno pozicijo centra, s katere je sestopala ZK.⁴⁵ To potezo je najprej povlekla Zveza socialistične mladine Slovenije, ki se je imela za vmesno stranko med Zvezo komunistov in DEMOS. Na začetku nobena od strank ni prevzela imena liberalna stranka, ker je bil liberalizem v Sloveniji nepopularen zaradi nenačelnosti, centralizma v prvi Jugoslaviji in propadlih projektov v drugi Jugoslaviji. Anketa Slovensko javno mnenje kaže, da je liberalizmu leta 1991 pripisovalo zelo negativen in negativen značaj 47,5% anketirancev, leta 1998 pa samo še 20,8, zelo pozitiven in pozitiven pomen leta 1991 5,7% anketirancev, leta 1998 pa kar 23,7. (Toš 1998, 16)

Vladajoča barva je bila tedaj nacionalizem, glavno politično vprašanje pa osamosvojitve Slovenije. Ko pa so si novonastale zveze že nadele raznorazna imena, se je tudi Mladinska organizacija zavedla, da s starim imenom ne more v novonastali strankarski prostor. Liberalizem je bilo edino veliko doktrinarno ime, ki še ni bilo zasedeno. Slovenska obrtniška stranka, ki je bila ustanovljena leta 1989, je brez razprave prevzela to ime in se registrirala kot Liberalna stranka. V tem času je o prevzemu tega imena intenzivno razpravljala tudi ZSMS, vendar je prvenstvo zamudila, in tako je bila prisiljena nadeti si drugo ime, Liberalno demokratska stranka.

Ne glede na samopoimenovanje lahko trdimo, da je bila prva v vrsti liberalnih strank na novodobni politični sceni Slovenska demokratična zveza, ki se je v uvodnem nagovoru predsednika Izvršnega odbora Dimitrija Rupla opredelila kot "stranka družbene sredine", "stranka podjetnikov, vendar (je) tudi stranka delavcev in uslužbencev". Pripadniki stranke so se razglasili tudi za svobodnjake. "Po našem prepričanju mora biti politika glede verskih in ideoloških vprašanj neopredeljena. Ravno v tem je njeno svobodnjaštvo. Če se včasih imenujemo svobodnjaki, s tem mislimo na to temeljno svobodno demokratično usmeritev." Demokracija po njihovi predstavi ne potrebuje pridevnikov. "Edini pridevnik, ki ga s ponosom priznavamo, je slovenski. Mi smo slovenski demokrati." V skici za povzetek programa pa je stranka zapisala, da si kot osrednja slovenska nacionalna stranka "prizadeva za utrditev srednjega bloka slovenske politike" (SDZ 1990, 11), ki jo po njihovi predstavi tvori DEMOS. Stranka je ob nacionalni usmeritvi posebej poudarila odprtost za vse državljane Slovenije. SDZ se je zavzela za "nacionalno odgovorno podjetništvo" proti "podjetniškemu liberalizmu, ki bi si dovoljeval vse, kar večja profit". (SDZ 1990, 11)

⁴⁵ V razmerah hegemonije liberalizma (v obliki liberalne demokracije, tržne ekonomije in človekovih pravic) na svetovni ravni, pomeni center liberalizem.

Slovenska demokratična zveza se je razcepila na nacionalistično-katoliški del in posvetni del oktobra 1991. leta. Prvi del, Narodno demokratska stranka, je po volitvah 1992. leta postal del Slovenskih krščanskih demokratov. Drugi del pa se je razdelil še na dva dela. Večji del stranke se je združil z Liberalno demokratsko stranko, manjšina pa je ustanovila novo stranko z imenom Demokrati Slovenije. Želijo biti sredinska¹⁶ stranka s sloganom "Sredina za prihodnost". Zanimivo je, da nočejo sodelovati - kot so zapisali v svojem programu - s tistimi, ki "zagovarjajo čisti ekonomski liberalizem ali kakršnokoli vrsto ekstremizma, nacionalizma itd." Glede na program spadajo Demokrati Slovenije med socialne liberalce.

Druga je Liberalna stranka, katere jedro tvorijo obrtniki. Njena najbolj liberalna poteza je hayekovsko zagrizeni, teoretsko sicer nereflektirani, antikomunizem. 1990. leta se je stranka očistila elementov starega režima in je po mnenju voditeljev sedaj res prava demokratična stranka. Na volitvah leta 1990 je bila stranka članica koalicije DEMOS in je dobila štiri od 240 mest v Skupščini, imela pa je tudi dva ministra v prvi vladi. Na volitvah 1992. leta je dosegla samo 1,5%, kar pa ni bilo dovolj za vstop v parlament.

Liberalna stranka izhaja iz "zgodovinske dediščine slovenskih liberalcev, ki so svoja hotenja izrazili v geslu svoboda, napredek in omika. (Liberalna Stranka 1995, 3). Med štirinajstimi točkami njihovih ciljev velja še posebej omeniti: skrb za narod; skrb za slovenske nacionalne manjšine v sosednjih državah; skrb za jezik; povezave s Slovenci po vsem svetu; dajanje prednosti domačemu kapitalu; zemlja ne sme biti na voljo nedržavljanom Republike Slovenije in na koncu s tiskanimi črkami: "Skrbeli bomo za ohranitev slovenske avtonomije!"

Med njihove priljubljene cilje¹⁷ spadajo:

- uveljavljanje zasebne lastnine kot pogoja in jamstva gospodarske samostojnosti človeka,
- vzpodbujanje človekove ustvarjalnosti in njegove skupne koristi,
- skrb za človekovo dostojanstvo in svobodo,
- onemogočanje prodaje zemlje tujcem,
- dosledna obramba parlamentarne demokracije.

V praktičnih dejanjih poslancev je bila stranka zelo dejaven proizvajalec komunistične prikazni v njihovem tako imenovanem boju proti komunizmu. Po padcu predsednika stranke s položaja župana Kranja na volitvah leta 1998, stranka nima več vidnega vpliva v slovenski politiki.

Tretja in najmočnejša je že omenjena Zveza socialistične mladine, kasneje ZSMS-Liberalna stranka, ki se je preimenovala v Liberalno demokratsko stranko na kongresu 1990. leta. Stranka je opredelila liberalizem kot "v osnovi skeptično držo, ki jo preveva nezaupanje do vseh velikih projektov, pa naj se jim reče Socializem, Nacija ali Demokracija" (Manifest liberalizma 1990, 9) Pravijo, da se liberalizem ne pusti ujeti patetiki "velikih dejanj", ampak se raje ukvarja s podrobnostmi, ki ostajajo napol prezrte. So za demokracijo, kajti demokracija je edini projekt, ki ve za

¹⁶ Demokratska stranka Slovenije - Demokrati Slovenije - je "ideološko neopredeljena politična stranka centra" (1. člen Statuta DS).

¹⁷ Ti cilji so napisani na zadnji strani knjižice, ki vsebuje kratek program in statut stranke. Isti cilji so zapisani tudi na strankinem koledarju.

svojo mejo. Nekateri pomembni poudarki v tedanjem programu so: "Za nas je pomembna svoboda tukaj in zdaj. Ne zanima nas svoboda vseh. Zavzemamo se za svobodo vsakogar." "Svoboda je za nas svoboda izbire: svoboda izbire v vsakodnevem življenju, svoboda izbire na področju gospodarstva in svoboda izbire v politiki." "Svoboda je za nas svoboda tistega, ki je drugačen." "Liberalizem je zelen ali pa ga ni." (Manifest liberalizma 1990, 9-10) Civilna družba mora imeti nadzor nad državo. Suverenost je, tako v Manifestu liberalizma, deljena med državo in civilno družbo: civilna družba je vir suverenosti in država je njen izvajalec. Le v primeru, če so suvereni tudi državljanke in državljani, lahko govorimo o demokratični državi. V tem času se je stranka zavzemala za popolno demilitarizacijo Slovenije in je bila za to, da obrambno politiko nadomesti mirovna politika. Podobno kot ostalim liberalcem jim je bil cilj tržno gospodarstvo, pravna in socialna država ter materialno in duhovno bogata družba (Manifest liberalizma 1990, 12). Zavzemali so se za socialno politiko kot korektiv tržnega gospodarstva. Bili so proti centralizaciji in za regionalizacijo Slovenije ter za dvodomni parlament.

Po volitvah 1990. leta, ko je stranka dobila največje število poslancev, je ostala v opoziciji s še dvema bivšima družbenopolitičnima organizacijama - s socialisti in Stranko demokratične prenovе. Leta 1992 je bil za predsednika druge slovenske vlade izvoljen Janez Drnovšek, človek z velikim političnim kapitalom. Na volitvah leta 1992 je zmagala, postavila mandatarja in sestavila koalicijo. Po prevzemu oblasti je stranka izgubila svoj mladostniški obraz in postopno postala stranka novega srednjega razreda, z velikim vplivom na poslovneže in mlade intelektualce. 1994. leta so se Liberalno demokratska stranka, Socialistična stranka, Demokratska stranka in Zeleni združili v Liberalno demokracijo Slovenije. Nastala je največja politična grupacija na Slovenskem, ki je na liberalizem cepila nacionalno noto demokratov in socialni čut socialistov, iz časov ZSMS pa ohranila odprtost za ideje nove političnosti. Leta 1995 je bila sprejeta v Liberalno internacionalo, njen predsednik pa je postal podpredsednik te organizacije. Stranka je zmagala tudi na volitvah leta 1996 in ponovno sooblikovala vlado. Na kongresu v začetku leta 1998 je stranka razglasila pragmatično politiko kot stalnico svojega delovanja, hkrati pa se je ustrašila samozadostnosti in možnosti, da bi se je volivci enostavno naveličali. Predsednik stranke je pragmatizem označil kot politiko vladajoče stranke, ki išče zmerne, sredinske poti v interesu večine volivcev. V glavnem ideološkem nagonu je Slavoj Žižek opozoril, da stopamo v svet, v katerem "klasične liberalne rešitve odpovedo", zato se je zavzel za novo politizacijo, primerno zdajšnjemu času.

Skupina intelektualcev, ki je podpirala politične ideje mladinske organizacije, je ustanovila "Debatni klub 89", ki je organiziral javne razprave o teoretičnih vprašanjih političnih sprememb. Leta 1992 se je ta skupina preimenovala v Liberalno akademijo in postala organizacija intelektualcev z zelo različnih področij, predvsem družbenih in humanističnih ved, ki simpatizirajo z liberalnimi idejami.

Ta intelektualni krog je že v začetku devetdesetih let začel polniti vrzel na področju liberalne literature v slovenskem jeziku. Za akademsko rabo je leta 1990 izšel kompendij tekstov najbolj znanih liberalcev dvajsetega stoletja (Rizman 1992). Ne preseneča, da so liberalci začeli svojo prevajalsko pot s prevajanjem

Hayeka. V začetku devetdesetih sta bili prevedeni dve deli, ki ostro kritizirata socializem kot pot v hlapčevstvo in zagovarjata čisti liberalizem kot najustreznejši princip za urejanje družbenih razmerij. Mladinska organizacija je javnosti hotela pokazati, da je liberalizem nekaj, kar se radikalno razlikuje od socializma. Sledil je zbornik odlomkov teoretikov liberalizma z naslovom *Nekaj tem o liberalizmu* (1995). Šele potem so prišli na vrsto klasiki liberalizma kot na primer Millov esej *O svobodi* in nato še Tocquevillova *Demokracija v Ameriki*.

Glavne poteze razgrajevanja socialističnega sistema, med drugim proces denacionalizacije in privatizacije, so se napajale pri doktrini liberalizma. Prav tako je besni antikomunizem, zlasti v vrstah novih podjetnikov, rasel na liberalnih spodbudah. Praksa, ki je peljala v nezaposlenost, zmanjševanje gradnje stanovanj, klestenje socialne države, krepitev valute, zmanjševanje inflacije za vsako ceno ipd. se je navdihovala pri idejah liberalizma. Zato so se pojavile ocene, da so bila devetdeseta v Sloveniji obdobje liberalizma osemnajstega stoletja; drugi verjamejo, da je šlo za popoln posnetek neoliberalizma. Vsekakor je liberalizem v več dimenzijah močno zaznamoval proces tranzicije in konsolidacije demokracije na Slovenskem. Liberalna doktrina je bila tudi osnova za temeljne poteze slovenske ustave, ki je bila sprejeta decembra leta 1991. Njene glavne liberalne poteze so: človekove pravice in temeljne svoboščine, delitev oblasti, ločitev cerkve od države, svobodni trg in svobodna konkurenca in neposredna odgovornost vsakega poslanca ljudstvu.

Sredina devetdesetih je bilo obdobje izteka neoliberalne in neokonservativne revolucije, ki se je v svetu začela ob koncu sedemdesetih let in se zaključila z nastopom Clintona, Blaira, Oljke v Italiji in Socialistov v Franciji. Nenazadnje, ob koncu leta 1998 je celo veliki fan liberalizma Georg Soros liberalizmu napovedal konec. Devetdeseta so bila tako obdobje največjega razcveta liberalizma na Slovenskem. Liberalizem je bil v resnici na sredini. Ko pa mu od vsega ostane samo še boj zoper "totalitarni fundamentalizem"¹⁸, lahko razberemo, da se je idejno izčrpal in s tem izgubil svežino in mobilizacijski naboj.

Zaključek

Za začetek liberalne tradicije na Slovenskem velja protestantsko gibanje s Primožem Trubarjem, prvim slovenskim piscem, na čelu. Po kruti in brutalni rekatolizaciji v 17. stoletju, je te vrste liberalizem postal obroben vse do druge polovice 19. stoletja. Politično življenje, s tem pa tudi liberalne ideje, je bilo organizirano med slovenskimi študenti na Dunaju in potem razširjeno v večja urbana središča dežele kot so bila Ljubljana, Trst, Gradec, Gorica, Maribor. Zaradi pomanjkanja močne urbane populacije, sloja slovenskega meščanstva ter zaradi ogromne kmečke populacije, so bili družbene razmere za klasične liberalne ideje zelo neugodne. Po drugi strani pa Slovenija ni imela svoje lastne države niti kulturne

¹⁸ Slavoj Žižek (1998, 28), kot ideolog liberalne opcije, piše, "da se sodobni liberalizem nemara bolj kot katerakoli drža zaveda zagat, ki jih vsebuje pojem in praksa svobode: zaveda se ostrih samoomejitvev, ki jih nalaga svoboda, predvsem pa se zaveda lažne osvoboditve, ki jo ponuja totalitarni fundamentalizem."

avtonomije vse do začetka 20. stoletja. Zaradi tega so bile politične sile prisiljene poudarjati enotnost, nacionalizem in komunitarizem.

Liberalna politična opcija je bila najmočnejša v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ter v letih, ko je Ljubljani županoval Ivan Hribar (1896-1910). V prvi Jugoslaviji je bila Liberalna stranka centralistično, probeograjsko naravnana, kar je pomenilo, da je bila brez pravega vpliva na politično življenje v Sloveniji.

Za časa socializma je bil liberalizem persona non grata. Toda če pogledamo natančneje, vidimo, da je bil do določene mere dopuščan. Najmočnejše liberalno gibanje med kulturno elito je bilo Perspektivovstvo iz sredine šestdesetih let, na politični ravni pa je cvetela pomlad narodov v Jugoslaviji v sedemdesetih letih s Stanetom Kavčičem kot njenim voditeljem v Sloveniji.

V drugi polovici osemdesetih let so reformno krilo Zveze komunistov, nova družbena gibanja in mladinska organizacija začeli z liberalizmom: zagovarjali so svobodni trg, zasebno lastnino, človekove pravice, neposredne volitve, ločitev Zveze komunistov od države, ločitev vojske od države, pluralistične sindikate, pluralizem interesov in strankarski pluralizem. V procesu nastajanja strank so se pojavile tri liberalne stranke: Liberalna demokracija Slovenije, ki je bila kot rezultat demokratizacije osemdesetih let sestavljena iz mladinske organizacije, zelenih, demokratov in socialistov; Liberalna stranka (prej Slovenska obrtniška stranka), katere osnova je združenje obrtnikov; in Demokratska stranka, ki je bila brez prave družbene baze. Na kontinuumu od leve do desne bi lahko LDS in DS uvrstili bolj levo, LS pa skrajno desno.

Na Slovenskem liberalizem do začetka devetdesetih let 20. stoletja nikoli ni bil hegemonna doktrina ali ideologija, najprej zaradi nadvlade korporativizma na čelu s katoliško cerkvijo, nato pa socialističnega gibanja v obdobju 1945-1990. Toda kljub temu je igral pomembno vlogo v slovenski politiki, še posebej v drugi polovici 19. stoletja in v procesu demokratizacije v času socializma v šestdesetih in osemdesetih letih.

K močnim liberalnim tradicijam na Slovenskem lahko prištevamo:

- reformacijo kot predhodnika;
- (narodni) liberalizem mladoslovencev;
- kmečko-nacionalni liberalizem;
- (narodni) liberalizem Narodne (napredne) stranke;
- projugoslovanski liberalizem Jugoslovanske demokratične stranke
- narodno-socialistični liberalizem šestdesetih;
- narodni liberalizem Slovenske demokratične zveze;
- obrtno-nacionalistični liberalizem Liberalne stranke;
- moderni vladno-pragmatični liberalizem Liberalne demokracije Slovenije;
- moderni socialni liberalizem Demokratske stranke.

Slovenski liberalizem je le težka čistil svojo identiteto, tako da je pod pritiskom boja za graditev nacije, političnega katolicizma in socializma v dnevno-politični praksi končeval v narodno (bolj ali manj) socialnem liberalizmu, paktirajoč vedno s trenutno prevladujočo hegemonsko držo dobe.

Liberalne tradicije na Slovenskem so bile vedno daleč od klasičnih konceptov liberalizma. Svoboda se je večinoma vezala na narodno telo, ne pa na posamezni-

ka. Liberalizem na Slovenskem se je ukvarjal s problemom graditve naroda in nacije, ne pa s problemom osebne svobode. Na ravni teorije ni liberalizem prinesel nobenega pomembnejšega teoretika niti knjige. Vedno je bil bolj ali manj prisiljen v pragmatično politiko, kar je pomenilo, da se je moral na doktrinarni ravni vedno truditi prehiteti ali prevzeti stališča bolj razvitih doktrin katolicizma in socializma.

LITERATURA

- Cvirn, Janez. 1988. Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Demokrati Slovenije. 1995. Program. Sredina za prihodnost. Ljubljana.
- Doering, Detmar (ur.). 1995. Nekaj tem o liberalizmu. Ljubljana: Friederich Nauman Stiftung in Liberalna akademija.
- Drnovšek, Janez. 1994. Nelagodje v liberalizmu. *Revija 4000*, št. 1, str. 12.
- Fišer, Jasna. 1997. Razvoj ljubljanskega gospodarstva v letih od 1860 do 1918. V T. Čepič in J. Rebolj, *Homo sum ...* Ivan Hribar in njegova Ljubljana, str. 115-124. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.
- Fleck, Hans Georg in Ryszard Kolodziejczyk (ur.). 1994. *Liberales Traditionen in Polen*. Varšava: Wydawnictwo Dig.
- Fleck, Hans Georg (ur.). 1995. *Liberalismus und Katholizismus Heute*. Varšava: Wydawnictwo Dig.
- Furlani, Ljudevit. 1912. O najvažnejših političnih in socialnih strankah in strujah ali kratak uvod v praktično politiko. Celje: Ljudska vezica, Vekoslav Spindler.
- Gerlich, Peter, K. Glass, B. Serloth (ur.). 1996. *Im Zeichen der liberalen Erneuerung*. Dunaj, Poznan: Humaniora.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. 1979. Zgodovina Slovencev od 1809-1917. V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Godina Gantar, Irena. 1987. Masaryk in masarikovstvo pri Slovencih. Ljubljana: Slovenska matica.
- Grafenauer, Bogo. 1979. Protireformacija in zmaga deželne kneze. Obnovitev fevdalnega reda in posledice. V: Zgodovina Slovencev. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kardelj, Edvard. 1957. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. 2. izd. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kresal, France. 1998. Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Liberalna stranka. 1995. Statut in program. Ljubljana: Liberalna stranka.
- Lončar, Dragotin. 1921. Politično življenje Slovencev. Ljubljana.
- Lukšič, Igor. 1996. Political Culture in Slovenia. V Plasser in Pribersky (ured.), *Political Culture in East Central Europe*, str. 91-104. Aldershot, Brookfield: Avebury.
- Liberalno demokratska stranka. 1990. Manifest Liberalizma. V: M. Šetinc (ur.), *Liberalno demokratska stranka, Program in statut*, 14. kongres ZSMS-Liberalne stranke oz. Liberalno demokratske stranke v Zagorju 10. novembra 1990, str. 9-13. Ljubljana: Liberalno demokratska stranka.
- Melik, Vasilij. 1972. Razcep med staroslovenci in mladoslovenci. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo.
- Melik, Vasilij. 1982. Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, Ljubljana.

- Nečak, Dušan. 1992. Liberalizem. Enciklopedija Slovenije, str. 167. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Perovšek, Jurij. 1996. Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana: Modrijan.
- Perovšek, Jurij. 1997. Duhovni in idejnopolični oris Ivana Hribarja. V T. Čepič in J. Rebolj, Homo sum ... Ivan Hribar in njegova Ljubljana, str. 9-28. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.
- Program Liberalne demokracije Slovenije. 1998. 4000, kongresna številka, str. 16-32. Ljubljana: Liberalna demokracija Slovenije.
- Prunk, Janko. 1982. Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1-2.
- Prunk, Janko. 1992. Slovenski narodni vzpon. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prunk, Janko. 1997. Liberalni tabor med Ljubljano in Zagrebom. V: Slovenska trideseta leta. Simpozij leta 1995. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Repe, Božo. 1990. Obračun s Perspektivami. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Repe, Božo. 1992. "Liberalizem" v Sloveniji. Borec, št. 9-10, Ljubljana.
- Rizman, Rudi (ur.) 1992. Sodobni liberalizem. Ljubljana: KRT.
- SDZ. 1990. Programska brošura. SDZ: Ljubljana.
- Štrajn, Darko. 1994. O liberalni akademiji. Revija 4000, št. 2, str. 13.
- Štrajn, Darko. 1995. Liberalizem kot element družbene spremembe. V: Darko Štrajn (ur.), Meje demokracije. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Toš, Niko in sodelavci. 1998. Ob 30.letnici raziskovanja slovenskega javnega mnjenja. SJM98/2. Podatkovna knjiga. Ljubljana: FIDV, CRJMMK.
- Zver, Milan. 1998. Avtonomizem pri Slovencih. Doktorska disertacija, FIDV.
- Zwitter, Fran. 1939. Po slovenstvu. Sodobnost, let. 7, str. 407-412.
- Zwitter, Fran. 1935. Bankrot slovenskega liberalizma. Sodobnost, let. III, št. 7-8.
- Žižek, Slavoj. 1994. Govor dr. Slavoj Žižka, sprejet na kongresu kot del programskih izhodišč. Revija 4000, št. 1, str. 9.
- Žižek, Slavoj. 1994. Liberalizem in Slovenci. 4000, št. 2, str. 5.
- Žižek, Slavoj. 1998. Nemir prihodnosti. 4000, kongresna številka, str. 11-13.
- Žižek, Slavoj. 1999. Fundamentalizem osvobaja! Delo, Sobotna priloga, Ljubljana.

Združenje evropskih univerz

PET NAČINOV DO IZBOLJŠANJA FINANCIRANJA UNIVERZE¹

Dve konferenci v letu 1995, ki sta bili posvečeni temi financiranja univerze, sta bili povod, da se je komisija Združenja evropskih univerz (Association of European Universities - CRE) 15. maja v Aarhusu odločila oblikovati več delovnih skupin, od katerih je ena proučevala problem financiranja univerz. Njen cilj je bil seznaniti rektorje, direktorje in administracijo z različnimi viri financiranja univerze, skupaj z njihovimi prednostmi in pomanjkljivostmi, da bi jim tako pomagali analizirati situacijo in oblikovati politiko na njihovi univerzi.

Uprava (komisije pri CRE - op. prev.) je ustanovila delovno skupino s profesorjem Pierrom Ducreyem kot sklicateljem in povabila tri eksperte, da bi zasnovali priporočila: Francoisa Thys - Clementa, Mortona Ballinga in Luca Webra. Prof. Weber je bil zadolžen za oblikovanje besedila in za vzdrževanje stikov z delovno skupino. Prvi osnutek besedila je skupina obravnavala maja 1996 v Santiagu de Compostela. Drugi osnutek, ki je povzemal pripombe na prvega, je bil med poletjem poslan v posvetovanje 80 članom CRE. Ta dokončna različica je približek proučevanih odgovorov delovne skupine iz začetka oktobra v Olomoucu.

Cilji in omejitve

Namen tega dokumenta je seznaniti rektorje, direktorje in administracijo s preprosto predstavitvijo različnih virov financiranja univerz, skupaj z njihovimi prednostmi in pomanjkljivostmi, in s tem pomagati analizirati situacijo na njihovi lastni univerzi, upoštevajoč različne smeri ukrepanja.

Avtorji se zavedajo, da velika raznolikost znotraj univerzitetnega sveta (sveta univerze) omejuje praktičen domet njihovih analiz in predlogov. Vendar pa niso nič manj prepričani, da lahko boljše poznavanje načel in možnosti pomaga univerzam v njihovih zahtevah po izvirni rešitvi, prilagojeni lokalnim pogojem.

To vodilo se osredotoča na dohodkovno stran univerzitetnega proračuna. Jasno je (seveda), da univerze lahko sprostijo osnovna sredstva za financiranje novih projektov z boljšim izkoriščanjem obstoječih virov.

Besedilo je razdeljeno na dva dela. Prvi del jedrnato orisuje sedanji kontekst financiranja univerz in podaja povzetek osnovnih ekonomskih pravil, drugi pa opisuje pet poti, ki naj jih vodilni na univerzi (uprava univerze - university authorities) preiščejo kot prednostno nalogo, da bi si pridobili novo ali dodatno financiranje.

¹ "Five ways to improve University Funding"/"Cinq pistes pour améliorer le financement des universités"; Združenje evropskih univerz (Association of European Universities (CRE)); februar, 1997

Kontekst oblikovanja univerzitetnih skladov

Od začetka 90. let se je velika večina evropskih univerz soočila s kruto realnostjo dveh nasprotujočih si trendov, porast pričakovanih storitev univerz in stagnacijo ali celo nazadovanje velikosti finančnih virov, ki so jim na razpolago. Ne da bi se spuščali v podrobnosti lahko rečemo, da rast zahtev lahko pripišemo naslednjim vzrokom: porast obsega (števila) mladih ljudi, ki želijo na univerzo, potreba po razvoju podiplomskega izobraževanja ali vseživljenjskega učenja, ki bi zadovoljilo zahteve trga delovne sile, potreba po ponudbi novih študijskih smeri kot tudi po razvoju vseživljenjskega učenja, potreba po upoštevanju razvoja znanosti. *Pojavlja se tudi obveza, da se obnovi naraščajoče sofisticirano znanstveno opremo, saj postaja zastarela ali pa ne zadošča varnostnim in okoljskim standardom.* Investicije v raziskovalne laboratorije, knjižnice, informacijsko tehnologijo in administracijo so temeljne, da bi le s tem zagotovili kvaliteto višjih izobraževalnih institucij.

Do porasta finančnih pritiskov prihaja zaradi zunanjih in notranjih vzrokov. Kar zadeva zunanje vzroke to pomeni, da se univerze ne morejo izogniti posledicam globalizacije in stopnjevanja kompetitivnega vzdušja, ki jo le - ta ustvarja (globalizacija - op.prev.). Za univerze kot zasebna podjetja ali državne entitete je težje pridobiti finančne vire, ker je v drugih dejavnostih tekmovalnost hujša, zato vsi (podjetja, državna telesa in davkoplačevalci) strožje nadzorujejo stroške. V nekaterih deželah (countries) so univerze prizadete zaradi naraščajoče tendence, da bi odločevalci (decision - makers), zlasti javnih oblasti, jedrnato oblikovali cilje na škodo univerzitetnega poučevanja in temeljnega raziskovanja.

Kar zadeva notranje vzroke, so univerze izpostavljene naraščanju (naraščajočim) pritiskom na njihovo unitarno (centralističen, enoten) proizvodnjo stroškov zaradi vsaj štirih razlogov:

- ker njihove usluge pretežno temeljijo na delu (labour)
- ker njihov management človeškega kapitala ni ravno fleksibilen
- ker se soočajo z naraščajočo tekmovalnostjo iz zasebnega sektorja, ki neusmiljeno išče nadarjene specialiste;
- ker pogosto niso dovolj investirale v tehnične metode raziskovanja ali v realizacijo stroškov, čeprav stroški računalniškega hardware-a upadajo.

Obstaja ničkoliko razlogov, da verjamemo, da se bo takšna situacija nadaljevala še naslednjih nekaj let. Zato si morajo univerze same zastaviti nekaj težkih vprašanj. Kar zadeva stroškovno plat, se morajo hitreje in bolje prilagoditi pričakovanjem družbe, bolj selekcionirati svoje storitve, deliti naloge z drugimi univerzami ali institucijami višješolskega izobraževanja, povečati učinkovitost s katero proizvajajo svoje storitve (services, usluge) in, končno, izboljšati transparentnost svojih izobraževalnih in raziskovalnih dejavnosti. To pomeni, da so se prisiljene prestrukturirati in izboljšati svoj management. Najti morajo tudi dodatne ali nove vire financiranja.

Čeprav je lahko ena od začetnih reakcij razočaranje ali pomanjkanje poguma, se zdi vredno izkoristiti priložnost tega prelomnega časa, ki nudi nove izzive, da bi

se okrepilo to, kar univerze prispevajo v družbo in sliko, ki jo projicirajo. To je tem bolj relevantno, če upoštevamo ključna poročila vplivnih teles, ki prepričljivo oživljajo velik pomen izobrazbe, vključujoč višjo izobrazbo, ki jo ima ta za družbo².

Ekonomski temelji financiranja univerz

Medtem ko problem financiranja univerz posega mnogo dlje od področja ekonomije, nam pa lahko ekonomska teorija pomaga zastavljati pravilna vprašanja in oblikovati pravilne strategije. Ekonomija nam pomaga prepoznati pet pomembnih tematik³.

a) Empirične raziskave so pokazale, da je trošenje za izobraževanje investicija (v človeški kapital), dobičkonosna tako za posameznika kot za družbo; nekateri so mnenja, da je vlaganje v človeški kapital celo bolj dobičkonosno kot vlaganje v fizični kapital. Ko faktor produktivnosti narašča, poraba za izobraževanje prispeva h gospodarski rasti in razvoju.

b) Potrebno je potegniti ločnico med uslugami univerze, ki se neposredno prilagajajo posamezniku (ekonomisti govorijo o zasebnih ali deljivih dobrinah), in med tistimi, ki se vežejo na skupnost (kolektivne ali nedeljive dobrine). Temeljna raziskava ali uporabniška raziskava, ki je manjšega obsega, se lahko ukvarja s kolektivnimi dobrinami, medtem ko je vseživljenjsko učenje pretežno zasebna dobrina. Temeljno in specializirano učenje ima status zasebne in kolektivne dobrine. Ne samo, da gre neposredno v dobro vsakega študenta, ampak tudi drugih državljanov, ki imajo posredno korist od dela, ki ga opravijo študentje. Z drugimi besedami, študij nekaterih proizvede zunanje koristi za druge, odtod status kolektivne dobrine.

c) Politika univerze ne more temeljiti na edinem kriteriju ekonomske učinkovitosti. Ravno tako mora skrbeti za enakovreden pristop k višjemu izobraževanju, ne glede na finančni status družine. Vsakomur, ki je sposoben študirati na univerzi, mora biti to omogočeno, prejeti mora tudi pozitivne spodbude, neupoštevajoč finančno situacijo. Slednje je najpomembnejše za to, da se lahko ekonomska učinkovitost in socialna pravičnost v primeru izobraževanja ustrezno prepletata. Nenazadnje, cilj o enakih možnostih gre onstran pristojnosti univerz in bolj zadeva državo.

d) Z operacionalnega stališča se zdi, da lahko poučevanje in kontinuirano izobraževanje, pa tudi mnoge raziskovalne dejavnosti, oskrbujejo tako javne kot zasebne ustanove. V prvem primeru prihaja večina finančnih sredstev s strani javne oblasti; kakorkoli že, ustanova lahko tudi obdavči šolnine ali prodaja svoje usluge. Lahko je celo tako, če se je država odločila financirati študenta neposredno namesto posredno subvencionirati ustanovo (model jamstvenega izobraževanja), da predstavljajo prispevki za šolnine večino virov ustanove. Nasprotno pa zasebne ustanove pogosto prejemajo osnovno podporo od državnih entitet, še

² Evropska Komisija, "White book on education and training: teaching and learning: towards the learning society" (Bruselj 1995), in poročilo Mednarodne komisije o izobraževanju za 21. stoletje, ki ji je pri UNESCO predsedoval Jacques Delors: "Education, the treasure within" Odile Jacob, Paris, oktober, 1996

³ glej še posebej F. Thys-Clement, "The crisis of university financing", akti CRE št. 106/1995 (govor na 44. dvoletni konferenci CRE v Aarhusu, 17.05. 1995)

zlasti zato, ker si slednje prizadevajo zreducirati dostopne finančne prepreke. Ustanove prav tako pridobijo iz neposrednih subvencij, ko študentje prejmejo študijsko podporo, štipendijo ali državno posojilo. Zato je očitno, da lahko ustanove, ki ne pridejo pod nadzorstvo države, pravno ali administrativno pridobijo državne vire, ustanove pod državnim nadzorstvom pa lahko v večini držav pridobivajo iz privatnega financiranja. Pri vprašanju financiranja univerz je priporočljivo - zaradi nejasnosti - govoriti o javnem ali zasebnem financiranju v nasprotju z javnimi ali zasebnimi ustanovami. Z drugimi besedami, bolje je poudariti javni ali zasebni izvor finančnega fonda kot pa status (javni ali zasebni) institucije.

e) Mehanizem cene je najboljši doslej poznani sistem za alokacijo nezadostnih virov. Ima pozitiven vpliv na ponudbo in povpraševanje po univerzitetnih uslugah. - Na ponudbeni strani ima prodaja uslug dve prednosti: posamezniki so tako bolj pozorni na kvaliteto uslug, ki jih prejema in za katere plačujejo (nekvalitetne univerze so v nevarnosti, da izgubijo nekatere svoje stranke in odtod svoje finančne vire), obenem pa pomaga preprečevati prekomerno ponudbo - vir potratnosti, saj povečuje stroškovno odprtost univerzitetnih uslug. Celo delni premik proti neposrednemu financiranju s strani študentov bi bolj okrepil ta učinek kot pa posredno financiranje univerze.

- Na strani povpraševanja so mladi ljudje praviloma spodbujeni k bolj previdnemu tehtanju svojih odločitev za nadaljevanje študija z danega področja. Ker se lahko študij vsakega posameznika primerja z investicijo (v človeški kapital), mora biti le - ta (študij - op. prev.) dobičkonosen v pomenu dodatnih zaslužkov, za katere lahko posameznik pričakuje, da jih bo pridobil.

Pet načinov do izboljšanja financiranja univerze

Načeloma lahko obravnavamo mnoge vire dodatnega ali novega financiranja. Delovna skupina (pri komisiji Združenja evropskih univerz - op. prev.) je mnenja, da lahko večina univerz prouči pet različnih poti do izboljšanja njihove finančne situacije. Treba je reči, da bodo nekatere poti vrednejše truda kot druge, odvisno od specifičnega konteksta vsake univerze. Od vsake univerze je pač odvisno, da najde najboljšo možno kombinacijo in aktivno sledi tem smernicam. Kot je že bilo nakazano v ciljih in omejitvah tega vodiča, morajo univerze spoznati - in v skladu s tem tudi delovati - da jim boljši management omogoča sprostitve osnovnih dodatnih fondov za soočenje z zunanjimi pritiski, z naraščajočimi stroški in jim celo omogoči financirati nove prioritetne projekte. Vodje univerz se morajo osredotočiti predvsem na naslednje:

- Za cilj si postaviti nudenje svojih uslug bolj v funkciji povpraševanja in jih definirati v dolgoročni perspektivi, prav tako pa tudi ohraniti svojo vlogo v prenašanju znanja in iskanju resnice; diverzificirati svoje usluge, da bi izpolnile pričakovanja novih ciljnih skupin na področju podiplomskega praktičnega učenja, nadaljevanju visokošolskega izobraževanja in raziskavah na nivoju visokošolskega izvajanja.

- Poskušati povečati svojo akademsko in menedžersko avtonomijo nasproti nadzornim organom in tako univerzi omogočiti, da se bo počutila odgovornejšo družbi in bo bolje uporabljala finančne vire, ki so ji na voljo; to odgovornost naj popolnoma izpolni z ocenjevanjem in revizijo postopkov.
- Boriti se za boljši področni management z bolj intenzivno uporabo zgradb in opreme in z razdeljevanjem finančnih virov.
- Investirati v nove tehnologije za raziskovalne in zlasti poučevalne namene, prav tako kot zmanjšati stroške ob izboljšanju kvalitete.
- Vpeljati večjo fleksibilnost v upravljanje s človeškimi viri, da bi bile sposobne prilagajati se hitrim spremembam.
- Spodbujati podjetniško miselnost tako, da bi bil vsak član osebja motiviran za iskanje dodatnih virov.
- Razviti mreže z ostalimi univerzami, da bi izboljšale kvaliteto poučevanja in zagotovile boljšo delitev dela, ki bi temeljila na posameznih močeh sosednjih višješolskih ustanov.
- Izboljšati strukturo univerze in procese odločanja, da bi ustanova lahko prešla od tradicionalnega in reaktivnega managementa k proaktivnemu modelu.

1. smernica delovanja: Poudariti nujnost razvoja višješolskega izobraževanja in raziskovanja

Univerze morajo biti globoko prepričane v izjemno pomembno socialno vlogo, ki jo igrajo pri prenosu znanja in akumuliranju novih znanj ter pri kritični analizi družbe. Boriti bi se morale za večji delež BDP namenjenega izobraževanju. Vendar pa morajo tudi prepričljivo pokazati, da se prilagajajo svojemu spreminjajočemu se okolju, da bi izpolnile svoje poslanstvo.

Zagotovljeni morajo biti trije varnosti ukrepi:

- Splošni karakter ne sme odsevati le obrambo že pridobljenih pozicij. Nasprotno, univerze kot celoten akademski svet morajo javno objaviti, da so nekatere kritike, naslovljene nanje, upravičene. Prav tako morajo dajati vtis, da jih bodo radikalne spremembe v ekonomskem svetu obšle. Še posebej morajo svojo politiko oblikovati transparentno z jasnim opisovanjem restrukturiranja ukrepov, ki so jih sprejele, da bi povečale notranjo in zunanjo učinkovitost, poleg tega pa tudi vsako spremembo, ki jo povzročijo ali se soočajo z njo. Prostovoljno morajo zahtevati ocenjevanje njihovega dela in struktur organov, neodvisno od njihovih nadzornih teles. Izpolnjujoč ta zahtevo, lahko univerze poudarijo, da njihova izobraževalna politika ne bo obrodila sadov, če bodo sredstva, ki so jim na razpolago, stagnirala ali upadala, medtem ko bo potrebno število uslug in študentov naraščalo.
- To dejanje lobiranja javnega mnenja in vlade mora biti usklajeno med vsemi univerzami v državi, skupaj z njihovo krovno organizacijo, in morajo neprestano potekati. Poslanstvo in potrebe univerze so malo znane v širši javnosti, zato je potrebno neprestano pojasnjevanje. Res je, lažje je biti dinamičen v dolgoročni kampanji kot reagirati na posamezne dogodke.
- Posebno pozornost je potrebno posvečati posrednikom informacij. Publikacije, ki jih izdajajo univerze, imajo nezadosten vpliv, ker so zunaj bližnjih krogov, ki so tako ali tako že prepričani, malo brane. Zato se je potrebno osredotočiti na mno-

žične medije, vsi deli univerze pa morajo občutiti, da jih ta potreba po transparentnosti zadeva.

2. smernica delovanja: Spremeniti način predstavitve finančnih zahtevkov finančnim oblastem

Kot politični organ se finančno telo ukvarja s politično "dobičkonostnostjo" svojih odločitev. Na visoko medijsko orientiranem področju, ki zahteva hitre politične rezultate, je lahko dolgoročna usmeritev, ki jo zahteva višje in visokošolsko izobraževanje in raziskovanje, deprivilegirana v primerjavi z ostalimi projekti, ki so na kratek rok politično bolj "dobičkonosni".

Ta smernica delovanja je oblikovana tako, da bi povečala interes med uslužbenci, ki predstavljajo finančno oblast (ministri, člani parlamenta in aktivni v civilni sferi) za težave, s katerimi se sooča univerza, in za politiko, ki jo le - ta namerava izvajati, da bi težave rešila in s tem bolje izpolnjevala potrebe skupnosti. Osrednji cilj je spodbuditi finančno oblast, da bi se - iz običajnega razloga - počutila popolnoma odgovorno.

Vsa bistrroumnost rektorja se izkaže v sposobnosti, da finančno oblast prepriča o primernosti izbrane politike ter opiše njene možne finančne posledice, medtem ko skuša ohraniti najvišjo možno stopnjo neodvisnosti ob izvajanju takšne politike. Ker je politična oblast pogosto v skušnjavi, da bi natančno preverjala porabo dodatnih sredstev, ki so na voljo univerzi, se mora rektor truditi, da bi jo (politično oblast - op. prev.) prepričal, da sistem decentraliziranega managementa ponuja očitne prednosti v motivaciji uslužbencev in prilagodljivosti. Večja transparentnost ne implicira nujno tudi manjše avtonomije za institucijo. Ravno nasprotno, univerze ne morejo ohraniti ali pridobiti resnične avtonomije, če javnosti niso zmožne in pripravljene priskrbeti informacij.

S praktičnega stališča proračunskih tehnik je potrebno ubežati navadi, da so univerzitetni proračun in njegovi pododdelki oblikovani brez tesnejših povezav z zahtevami in programi, ampak glede na trenutno situacijo tistega, ki skrbi za financiranje, in na temelju obstoječega ravnovesja moči. Prav tako je priporočljivo, da bi zagotovili nujno potrebno fleksibilnost managementa, izogibati se tematsko določenim proračunom, ki po navadi prehajajo od ene teme do druge skozi eno finančno leto ali iz leta v leto. Ljudje so spoznali, da je nadzor javne porabe, ki ga izvaja parlament, v veliki meri le navidezen, saj so proračuni in računi predstavljeni bolj v luči skladnosti z izračuni in političnimi merili kot pa s politiko javnosti in javnim mnenjem. Še več, obilica podrobnosti skrije celotno sliko.

Namesto tega je bolj zaželeno podeliti vsoto za "združene" stroške, ki prekrije vse izdatke, ki si jih je zadala univerza, in preveriti dosežke nasproti zadanim ciljem. Podpora v blokkih omogoči ustanovam podeljevanje olajšav, počutijo se tudi bolj odgovorne in se lahko osredotočijo na politično razpravo o resničnih zadevah, o ciljih politike in njenih sredstvih. Nenazadnje, da bi se izognili temu, da bi se finančna ustanova ne počutila neodgovorna do osebja, bi bilo morda pametno označiti del podpore za plače, drugega pa za ostale stroške.

Model "združenih" stroškov pomeni, da je torej vodstvo univerze tisto, ki mora oblikovati nezaželjene odločitve, notranje strukture odločanja pa mu morajo to

omogočiti. Še več, če zakon nagrajuje univerzitetno - managersko in akademsko avtonomijo, lahko drugi legalni regulativni in organizacijski postopki, opazni na področjih državnega managementa, statusov osebja, dohodkovnih lestvic ali dostopa na univerzo, omejijo to managersko avtonomijo.

Nedvomno obstaja več različnih poti do ustvarjanja transparentnosti v insitucionalni politiki in njenih sredstvih izvajanja. Ena možnost je začrtati strateški načrt vsake štiri ali pet let, ki opisuje kontekst razvoja in dešifriranja ciljev, področij, ki se razvijajo in zožujejo ali so celo potiskana v ozadje, in ki opisuje sredstva, potrebna za dosego teh ciljev.

Strateški načrt je idealen instrument za razkritje srednje in dolgoročne vizije univerzitetnega vodstva, vendar je njegovo elaboriranje načeloma enostranski akt, izvirajoč iz univerze.

Četudi je lahko uporabljen kot orodje v pogajanju z vlado, obstaja tveganje, da bodo finančne oblasti poskusile ne narediti dolgotrajne obveze ali pa celo ne bodo pristojne za njeno oblikovanje ali ohranjanje. Ključ leži v odkritju načina pritiskov na vlado in/ ali večino, ki je pooblaščen za sprejemanje izvedbe načrta.

Ena možnost je v načrtovanju formalne ali neformalne pogodbe med univerzo (ali verigo univerz) in vlado. Pogajanja dajo univerzi možnost predstavitve svojih problemov in rešitev zanje in nadzornim oblastem, da izrazijo svoje pripombe in želje. To pregledovanje razlik lahko nadzorne oblasti samo spodbudi k občutku odgovornosti za obdobje, ki se izteka preko proračunskega leta. Kakorkoli že, rešitev nosi tveganje večjega vmešavanja nadzornih teles.

Upoštevač dejstvo, da je željeni cilj vzpostaviti pritisk na finančne oblasti, bi se lahko kdo spraševal, ali ne bi bilo bolje in predvsem preprosteje, če bi financiranje univerze utemeljili na potrebah in predstavitvenih merilih; kot na primer število študentov ali diplomantov oziroma sposobnost študentov/ učiteljev. Četudi so ti kriteriji v nekaterih državah upoštevani, bodo strokovnjaki neradi zagovarjali njihovo široko uporabnost:

- Univerzitetno financiranje podreja omejenemu številu meril, ki - ko so že ustaljena in uporabljana - ne predstavljajo celotne vrste aktivnosti ustanove, zato je tvegano, da se univerza zaplete v taktike, predvsem usmerjene na uporabljana merila (na primer, razvijati politiko rasti v smislu števila študentov na škodo kvaliete ali drugih uslug), še posebej če se izkažejo kot prednosti za ustanovo, ko uporabljeni kazalci naraščajo, sistem pa se lahko obrne proti univerzi, ko ti (kazalci - op. prev.) padajo.

- Kakorkoli že, uporaba dobro premišljenih kazalcev se lahko izkaže kot relevantna, če predstavljajo samo eno stran tistih finančnih kriterijev, ki ustanovam pomagajo razumeti njihovo situacijo in se pogajati z nadzornimi oblastmi. Uporaba izmerljivih kazalcev ima lahko tudi stabilizacijski učinek na financiranje, čeprav so lahko - kot vsi mehanizmi - modificirani z odločitvijo oblasti, če njih izvajanje ni več zaželeno.

3. smernica delovanja: *Iskati finančno podporo pri javnih telesih na drugi ravni*
Neposreden interes državnih entitet, bolj kot osrednjih finančnih organov je razviti eno ali več univerz, lociranih na njihovih ozemljih; zato morajo biti pripravljene na finančni prispevek.

Opazovati je mogoče različne situacije, ki so odvisne od politične organizacije dežele. Še posebej je potrebno razlikovati med centraliziranimi državami, kjer je visoko šolstvo v pristojnosti "centralne" države, in federativnimi, kjer visoko šolstvo spada med pristojnosti regionalnih oblasti. V obeh primerih se druga stran države nujno ne odloča proti; ravno nasprotno, te vplivne visokošolske ustanove so njihov neposredni interes, zato je oblast pripravljena zagotoviti nadomestno finančno podporo. Da bi izboljšale kvaliteto, so v Franciji določene regionalne skupnosti pripravljene pomagati financirati univerze, ki se nahajajo na njihovem območju, nadomeščajoč finance, namenjene državi. Nasprotno pa v federalistični državi kot je Švica, je le - ta (Konfederacija) tista, in ne univerzitetni kantoni, ki pomagajo financirati osem kantonskih univerz, v posameznih primerih pač do dogovorjene stopnje.

Površen pregled situacije v drugih evropskih deželah in na evropskem kontinentu kaže, da glavni potencial v tem smislu ostaja nedotaknjen. Pojavijo se lahko tri vrste situacij:

Države z nacionalno politiko za visoko šolstvo

Univerze morajo regionalnim in lokalnim oblastem pokazati, kako dragoceno je zanje, če imajo dobro univerzo na njihovem ozemlju. Mnoge študije, ki analizirajo posredne in neposredne stroške in olajšave, in so povezane z vodenjem ene ali več univerz na določenem področju, kažejo posebej na naslednje prednosti:

- Mladim ljudem iz regije omogočajo študij, medtem ko pritegujejo tudi študente iz ostalih regij, ki se lahko po končanem študiju vključijo v delo podjetij.
- Ustvarjajo središče sposobnosti in znanja, ki so, če so primerno uporabljeni, pridobitev za lokalno gospodarstvo in kulturno življenje v regiji. Prisotnost univerze lahko naredi regijo privlačnejšo za raziskave industrijskega kapitala.
- Za regijo so pedagoški delavci in drugi zaposleni na univerzi na splošno dobri potrošniki in celo dobri davkoplačevalci.

Države z decentralizirano izobraževalno politiko (federativne države)

Situacija je v tem primeru precej drugačna. Financiranje s strani države je opravičeno na dva načina:

- Najprej, izobraževalne aktivnosti v "Lander", kantonih ali provincah so pridobitev za celotno državo. Dva osrednja dejavnika, ki jih je treba poudariti, sta vrednost temeljnega raziskovanja, katerega rezultati prispevajo v dobro celotne populacije in sprejemanje tujih študentov, kar je del nacionalne politike. Zato morajo univerze prepričati federalno vlado, da se bodo, če jih ne uspe subvencionirati, akademske usluge spustile pod zaželeni nivo, kar tudi nikakor ni v interesu regij.
- Drugič, države morajo upoštevati dejstvo, da napor na področju visokega šolstva niso enakomerni; opozoriti je potrebno na nevarnost, da bi nekatere regije omejile pristopnost na univerzo za prebivalce iz drugih regij. To opravičuje obliko-

vanje sistema izenačevanja, ali na ravni federalne države (vertikalno izenačevanje) ali med regijami (horizontalno izenačevanje).

Evropska celina

Univerze, ki so locirane v Evropski zvezi (EU) in znotraj Evropskega gospodarskega področja (European Economic Area - EEA), se morajo zavedati možnosti za pridobivanje finančnih sredstev za raziskovanje in poučevanje skozi programe EU. V zadnjih nekaj letih je večina evropskih univerz financirala del svojih mednarodnih študentskih izmenjav skozi program ERASMUS, pričakujejo pa lahko tudi pridobitev podpore iz programa SOCRATES. Programi EU financirajo skupni razvoj kurikulumov kot tudi medfakultetne izmenjave. Kar zadeva raziskovalne aktivnosti, obstajajo programi na področju informacijskih tehnologij, energije ali na primer, okolja. Rektor evropske univerze si ne sme dovoliti, da bi ignoriral/a takšne možnosti financiranja. Zdi se, da zlasti univerze Srednje in Vzhodne Evrope resnično potrebujejo financiranje skozi tovrstne programe.

4. smernica delovanja: Od študentov zahtevati realen finančni prispevek

Pobiranje prispevkov je potencialni vir prihodkov, ki jih ne sme zanemariti nobena univerza, še zlasti potem, ko smo videli, da je to prednost v okviru alokacije virov. Kakorkoli že, splošno znano je, da se vsaj v Evropi, od mladih študentov v primeru rednega šolanja pričakuje le skromen delež univerzitetnih stroškov in to iz vsaj štirih razlogov:

- Akademsko delo študentov je koristno za celotno skupnost, zato ne bi bilo primerno, da bi študente silili k plačevanju celotnih stroškov izobraževanja.
- Del univerzitetnih stroškov izhaja iz raziskovalnih dejavnosti, ki imajo vse značilnosti kolektivne dobrine (pridobitev, izhajajočih iz teh dejavnosti, ni mogoče identificirati in zahtevati, da se jih neposredno plačuje).
- Evropske države kot celota ne bodo dovolile, da bi bili stroški študija ovira za študente iz manj bogatih sredin (skrb za zagotovitev enakih možnosti).
- Korist univerzitetnega študija je neizmerljiva izključno v okviru ekonomske dobičkonosnosti, potrebno je upoštevati tudi kulturne prispevke k družbi.

Da bi se lahko soočili s to temo, je potrebno ugotoviti, ali so univerze v večini finančno podprte s strani države ali ne.

Primer univerz, ki jih v večji meri financira država

V okviru alokacije virov, izpostavljanje finančne situacije opravičuje zmerne prispevke študentov v obliki šolnin. Kakorkoli že, odstotek je težko določiti, saj bo le - ta odvisen od zgornjih omejitev ter zgodovinskega in političnega konteksta vsake države in univerze.

Prav tako je mogoče poskrbeti za razlike, ki so odvisne od poteka študija, vendar morajo ostati minimalne, da se ne bi tako kaznovalo dražjih področij, kot na primer naravoslovne znanosti, ki med študenti niso prav zelo priljubljene. Da bi univerzam pomagali izkoristiti prednost multikulturalnosti študentske populacije, taiste šolnine ne smejo biti odvisne od izvora študenta (tematika zgoraj omenjenega sistema izenačevanja).

Empirične raziskave kažejo, da minimalne šolnine skoraj ne odvrnejo študentov glede na željo do študija ter predvsem, da morajo biti stroški, ki so vsajeni v nagrade, katerim se mora študent odreči, skriti, medtem ko je študij proporcionalno veliko obsežnejši.

Ob tem se je potrebno izogibati vsaj trem pastem:

- Univerze, ki temeljijo na tej politiki, si morajo prizadevati od finančnih oblasti pridobiti primerna zagotovila, da le-te ne bodo ukinile novih prihodkov z zmanjševanjem financiranja iz državnega proračuna. V resnici je takšna zagotovila težko dobiti.

- Univerze se morajo vzdržati usklajevanja svojih šolnin enostransko, da bi se s tem izognile migracijskim gibanjem in jih tako omejevale samo s finančnim vidikom. Uvedba ali zvišanje šolnin mora biti usklajena z ostalimi sosednjimi univerzami. Nekakšna tekmovalnost med ustanovami v smislu šolnin ni nujno slaba.

- Vsekakor pa je potrebno poskrbeti, da bi se vsem ljudem, sposobnim univerzitenega študija, omogočilo višje/visokošolsko izobraževanje ne glede na njihovo socialno ozadje. Vsakršno povišanje šolnin vključuje tudi zvišanje finančne podpore, naj bodo to nagrade, štipendije ali posojila. Ker je finančna pomoč za študente po navadi podeljevana s strani drugih državnih služb ali dobrodelnih ustanov, je izredno pomembna usklajena politika med vsemi stranmi.

Dve pripombi v tem okviru:

- Nobenega razloga ni, da bi morala vse študijske olajšave podeljevati država v obliki neposrednih podpor. Ker je korelacija med ravniyo učenja in povračilom pozitivna, obstajajo veljavni temelji za podeljevanje vsaj nekaj pomoči v obliki vračljivih posojil, pri čemer je zagotovljeno, da postopki vračanja niso preveč zapleteni.

- Ker so študijske olajšave večinoma financirane s strani državnih entitet, so načeloma namenjene predvsem domačim študentom. Organe podeljevanja podpor je zato potrebno prepričati, da je pomoč namenjena študentom, kjerkoli že študirajo. Tudi univerze morajo poskušati zagotoviti podporo ali posojila tudi drugim študentom. Kljub temu pa je potrebno vedeti, da bo na te stroške socialne politike delno vplivala višina šolnin.

Šolnine so še posebej občutljiva zadeva, saj želja po njihovi uvedbi ali zviševanju vključuje tudi vprašanje socialnih ukrepov, ki so bili uvedeni v povojnem obdobju. Navkljub nevarnosti konfliktov in nasprotovanjem morajo univerze ta temeljna vprašanja odpirati. Univerza si mora vzeti čas za pogovore s študenti in jim razložiti, da so spremembe nujne in jih obenem prepričati, da so ti ukrepi v resnici v njihovem interesu (če je alternativa znižanje kvalitete in/ali omejen vstop na univerzo).

Od državnega financiranja neodvisne univerze

Situacija je na univerzah, ki niso odvisne od državnega financiranja, drugačna, saj morajo večino svojih stroškov pokriti brez pomoči države. Zato v Evropi takšne ustanove težijo k omejitvi svojih dejavnosti na tista področja, kjer je povpraševanje veliko in kjer ne opravljajo veliko ali pa sploh nič temeljnega raziskovanja. Še več, zelo malo pozornosti namenijo možnostim vstopa na univerzo. Tako je tudi

enoten strošek za študentovo izobraževanje v načelu nižji kot v primeru univerzalnih, državnih univerz; to jim omogoča, da jim ni potrebno uvajati pretirano visokih šolnin, kar sicer nujno deluje odbijajoče.

Te univerze se lahko problema financiranja lotijo z dveh gledišč:

- Lahko si prizadevajo povečati vpis z boljšo prilagojenostjo povpraševanju in si tako povečati dohodke ali pa zmanjšati stroške za izobraževanje študentov.
- Lahko se trudijo povečati subvencije in pridobiti neposredno pomoč od podjetij ter celo od države. In to zadnje nas vodi neposredno k 5. smernici delovanja.

5. smernica delovanja: Pridobiti zasebni sektor in druge tretje interesne stranke

Vse univerze, še posebej pa tiste, ki jih večinoma financira država, se morajo precej truditi, da bi pridobile zasebni sektor in ostale tretje stranke, ki so zainteresirane za njihove dejavnosti. V resnici so lahko podjetja, fundacije, podiplomski študentje in celo javnost viri dobrodošli dodatnih finančnih prispevkov. V kompleksnem kontekstu univerzitetnega financiranja, ki je še v veljavi v Evropi, se lahko ta peta smernica delovanja izkaže kot najplodnejša, kot dodatek delu, ki ga je potrebno izvesti v internem univerzitetnem managementu.

S strani univerzitetnega vodstva mora bit sprejet bolj "podjetniški" pristop, ki naj ga vodstvo prenese na ostalo osebje. Financiranje iz zasebnega sektorja ali ostalih tretjih strank, je možno pridobiti na tri načine: neposredna pomoč brez omejitev, prodaja uslug in razvoj esprit de corps med študenti.

1. Neposredna pomoč brez omejitev

Univerze se morajo truditi pridobiti neposredno pomoč brez omejitev (vsaj formalno) od podjetij ali od posameznikov v obliki donacij ali posojil z nizkimi obrestmi. Zato naj se trudijo razviti svojo infrastrukturo (stavbe in oprema) ali razširiti svoje poučevanje, na primer osnivanje kateder, ki jih financirajo zasebna podjetja (pogoj, ki ga je potrebno postaviti podjetnikom je, da bodo učitelji izbrani na podlagi univerzitetnih internih pravil).

Univerze bi lahko prav tako težile k ustvarjanju dobro podprtih fundacij, ki bi podpirale različne univerzitetne dejavnosti. To bi bil način ohranjanja podpore podjetij ali posameznikov, ki ne bi bili v položaju dajanja neposredne pomoči državni ustanovi in tistih, ki želijo sodelovati pri izbiri projektov v prihodnje. Za uspešno izvajanje te strategije je nujno potrebna organizirana kampanja za iskanje finančne podpore (ang. fund-raising), osredotočena na natančno določeno javnost, in ji predstaviti vabljive projekte. Prav tako je potreben profesionalen fondacijski management (ang. fund management).

2. Prodaja uslug

Univerze lahko ponudijo razvijanje izdelkov ali instrumentov v okviru uporabnih raziskovalnih pogodb, izvajanje sofisticiranih analiz ali pripravljanje specializiranih ekspertiz. V tem primeru univerze porabljajo tako materialne kot človeške vire. Finančni interes bo zato odvisen od cene, po kateri lahko prodajajo svoje usluge in od učinkovitosti svojega lastnega dela. Vendar moramo ostati realisti: raziskovalne pogodbe ne prinašajo mnogo denarja. Vseeno pa je tako možno pri-

dobiti novo opremo, bolje izkoristiti obstoječo opremo in financirati dodatne raziskovalce, s tem pa povečati potencial celote. Provizija vseživljenjskega učenja na zahtevo podjetij ali organizacij spada pod isti naslov.

Določeni deli univerze so tradicionalno bolj primerni za tovrstno prodajo uslug. Vendar pa je celotno univerzitetno vodstvo vedno bolj del vsega tega. V nekaterih primerih, kot je kontinuirano izobraževanje, je to preprosto rezultat potrebe po večji koordinaciji in harmonizaciji prakse. Sodelovanje managementa pa je postalo tudi nujno za dinamično politiko prodaje akademskih produktov. Takšna politika lahko vključuje najemnine za učilnice, dvorane in opremo, če jih univerza poseduje. Univerze pa lahko za skupnost ustvarijo celo prave servisne družbe. Največje število primerov dobičkonosnih komercialnih dejavnosti, ki bogatijo univerze, so iz Združenih držav ali iz Japonske: razvoj in proizvodnja sofisticiranih instrumentov, kemičnih elementov, bioloških virusnih kolonij ali pa produktov učenja na daljavo, management bolnišnic, oblikovanje znanstvenih parkov. Včasih univerza sodeluje v proizvodnji skupnih dobrin in uslug kot je na primer produkcija električne napeljave ali hotelski management.

3. Razvoj esprit de corps

Končno lahko univerze poskusijo razviti l'esprit de corps ustanove z bolj sistematičnim izrabljanjem svojih človeških virov in potencialov. Ameriške ustanove zaposlujejo študente na osnovi polovičnega delovnega časa, kar prihrani nekaj denarja, obenem pa utrdi občutek skupinske pripadnosti. Vendar pa je najpomembnejši vidik ohraniti vezi z diplomanti, ki bi lahko prenašali pozitivno predstavo o ustanovi, obenem pa bi lahko prispevali finančna sredstva, s katerimi bi lahko vzpostavili nek fond ali izpeljali določen projekt.

Omejitve financiranja z zasebnimi ali tretjimi strankami

Potreba po večji finančni podpori zasebnega sektorja ali drugih strank ni brez tveganja. Tveganje, ki bi mu bili lahko izpostavljeni, je izguba neodvisnosti ali vsaj prevelik zunanji vpliv na poučevanje in raziskovanje. Sicer pa tveganje verjetno ni nič večje kot je lahko pritisk političnih krogov na univerze, če so le - te pod državnim nadzorom. Tega ne moremo spregledati ali zmanjšati že zaradi kvalitete in ugleda ustanove, ki sta dolgoročno gledano v nevarnosti.

Uspešnost nekaterih evropskih univerz v iskanju finančnih sredstev ali prodaji uslug je tudi v tem, da jih je relativno malo. Trg in donatorje je mogoče zelo hitro popolnoma zadovoljiti, če vse več in več ustanov razvija takšno prakso. Če lahko donator pridobi tudi zaradi davčnih olajšav, potem je tudi donatorje veliko lažje najti. Poglavitna ovira pri iskanju finančnih sredstev in podjetniških dejavnosti pa je v tem, da takšne prakse za Evropo niso tradicionalne. Seveda se tudi na tem področju vse spreminja in razlike v pristopih so že lahko vidne v državah kot je na primer Anglija. Vendar bo preteklo še kar nekaj časa, preden bodo tako univerze kot javnost sprejele to idejo in priznale, da financiranje visokega šolstva in raziskovanja ni ekskluzivna odgovornost države.

Zaključek

Vse možnosti dodatnega ali novega financiranja, ki so bile opisane, so primerne. Namen tega dokumenta je dati univerzitetnim vodstvom - rektorjem, direktorjem, prorektorjem, predstojnikom in administraciji - preprosto vodilo za analiziranje situacije v njihovi ustanovi in za proučevanje nadaljnjih možnih poti delovanja.

Iskanje dodatnih finančnih virov kar kliče po potrpežljivosti, vztrajnosti in odločnosti, če ne celo pogumu. Z drugimi besedami, to je kontinuiran trud zaznati potencialne partnerje, jim vse razložiti ter jih obenem prepričati. Ne smemo pa pozabiti, da se vse organizacije, brez izjeme, borijo za izvajanje preveč obsežne naloge s precej premalo sredstvi. Zato ne preseneča, da samo tiste, ki se temu popolnoma posvetijo, lahko pridejo do ugodnih rezultatov. Vloga rektorja je pri spreminjanju truda v uspeh nedvomno odločilna.

Prevedla: Jelena Aleksić

Marko KERŠEVAN

D. Pollack, I. Borowik, W. Jagodzinski (ur.)
**Religiöser Wandel in den
 Postkommunistischen Ländern Ost- und
 Mitteleuropas,**
 Ergon, Verlag dr. H.-J. Dietrich, Würzburg
 1998

Obsežno, 588 strani obsegajoče delo, z nemško dolgoveznim in natančnim naslovom "Religiozna sprememba v postkomunističnih deželah vzhodne in srednje Evrope" in obsežno bibliografijo je - kot upravičeno z zadovoljstvom ugotavljajo uredniki - trenutno najizčrpnjše in najobsežnejše delo s to tematiko na svetovnem knjižnem trgu. Uredniška trojka, na čelu z (vzhodno) nemškim sociologom kulture Detlefom Pollackom z Evropske univerze Viadrina v Frankfurtu na Odr, priča o severnonemško-poljski navezi pri spoprijemu s problematiko postkomunističnih dežel oziroma njihove religijske situacije. Poleg Pollacka sta urednika še Wolfgang Jagodzinski z univerze v Kölnu in Irena Borowik z univerze v Krakowu; Krakow se je v zadnjem desetletju uspešno uveljavil kot vzhodni center za koordinacijo sociološkega raziskovanja na tem področju. Druga taka uspešna raziskovalna naveza na tem področju je, kot je poznano, avstrijsko-madžarska s Paulom Zulehnerjem s pastoralnega inštituta dunajske univerze in znanim madžarskim raziskovalcem Miklósom Tomko. Slovenski raziskovalci so se preko Centra za raziskovanje javnega mnenja in Nika Toša neposredno vključili v obe navezi. O tem priča tudi obravnavano delo. Že zaradi svoje velikosti in lege, Ljubljana in s tem Slovenija pač težko računa na položaj, ki ga imata v tem primeru univerzi v Krakowu ali Budimpešti, še posebej, ker ostaja siceršnje nekdanje jugoslovansko področje za tovrstne raziskave v veliki meri zaprto oziroma ne vključeno vanje.

Knjiga vsebuje poleg obsežne sintetične uvodne študije Detlefa Pollacka, tudi pet primerjalnih študij in dvanajst oziroma trinajst predstavitev posameznih dežel (le Rusiji sta posvečeni dve, ena od ruskega in ena od ameriškega avtorja). Primerjalne študije govorijo o religioznosti in cerkvenosti v vzhodni

in zahodni Evropi po letu 1990 (Gerd Pickel), o religiji in nacionalizmu (Wilfried Spohn), o razmerju med nacionalnimi cerkvami in manjšinskimi religijami v postkomunističnih državah (Eileen Barker), o vprašanju deinstucionalizacije religije v Nemčiji in na Poljskem (Jagodzinski) ter o verovanju v posmrtno življenje (M. Terwey).

K prikazu posameznih dežel so bili povabljeni avtorji iz obravnavanih dežel (nekdanje Vzhodne Nemčije, Poljske, Češke, Madžarske, Romunije, Bolgarije, Slovenije, Hrvaške, Estonije, Latvije, Ukrajine in Rusije - v tem zaporedju). Slovenske razmere je predstavil pisec tega prikaza.

Tako primerjalne kot posamezne analize se opirajo na raziskovalno gradivo empiričnih mednarodnih raziskav (WVS, ISSP) in na domače raziskave, na zgodovinske in zgodovinsko sociološke študije, zaradi aktualnosti in akutnosti dogajanja pa povzemajo tudi potek parlamentarnih, političnih in publicističnih razprav in njihovih začasnih ali trajnejših rezultatov po posameznih deželah. Zaradi številčnosti razprav in obsežnosti zbornika seveda tu ni mogoč za izčrpnjši prikaz; še posebej, ker je eden od temeljnih sklepov, ki izhaja iz uvida v zbornik, da je dogajanje še v teku in da so prehitre in posplošene ocene preveč tvegane.

Če bi se tvegali kakšno splošno ugotovitev - kot to stori tudi avtor uvodne študije - je gotovo lahko ta, da empirično gradivo ne kaže na enoznačne in bistvene razlike ali celo nasprotja med podobami religijske scene na Zahodu in na Vzhodu (nekdanjih komunističnih državah). Razlike niso tako enosmerne in tako velike, da jih ne bi, vsaj v posameznih primerih, presegle razlike med posameznimi deželami znotraj Zahoda ali znotraj Vzhoda; pri razlikah gre bolj za posledico različne stopnje, oziroma faze sprememb ali razvoja, za delovanje posameznih skupin dejavnikov, ki se le delno prekrivajo z nekdanjo politično vzhodno - zahodno ločnico (razlike v cerkvenih tradicijah, v monopolnem ali pluralističnem položaju posameznih cerkva ipd.) pa seveda za posledice specifičnih zgodovinskih poti posameznih družb in krajevnih cerkva v bližnji ali bolj oddaljeni preteklosti. To se pokaže tudi pri eni od sicer splošno ugo-

taavljanih posledic komunistično-socialističnega obdobja: da je sistemska marginalizacija in zatiranje religioznih in cerkvenih dejavnosti privedla k zmanjšanju kazalcev navzočnosti religioznosti v individualni in skupinski zavesti ljudi v teh deželah. V posameznih okoljih in obdobjih učinki namreč vendarle niso bili taki, celo nasprotni, vsekakor pa so razlike med posameznimi deželami znotraj te sicer ugotavljane skupne tendence velike, včasih večje kot so sicer razlike v dogajanju tega ali primerljivega drugega obdobja med sedanjimi zahodnoevropskimi deželami. Tovrstne razlike, ki jih sicer poznamo v grobem tudi že iz naše literature (glej Smrke, Politika in religija, Ljubljana 1997, Flere-Kerševan, Religija v sodobnih družbah, Ljubljana 1996) so spodbudile Pollacka, da je v zadnjih stavkih svoje uvodne študije zapisal: Religije in cerkve niso le odvisne, ampak tudi neodvisne spremenljivke, in ker/če je temu tako, je (in bo) religijska situacija neke dežele odvisna tudi od korakov, ki so jih (ali jih bodo) podvzele konkretne verske skupnosti oziroma cerkve v preteklosti.

Ena od skupnih značilnosti - čeprav z različno intenziteto - obravnavanih dežel v tem obdobju je tudi politična konfliktnost v zvezi s položajem in vloga cerkva oziroma religij po letu 1990. Seznam spornih tem je poznan in enak takorekoč v vseh deželah:

- pravni položaj cerkve in drugih verskih skupnosti
- manjša ali večja stopnja ločenosti cerkve od države in v zvezi s tem vprašanje posebnega statusa tradicionalnih cerkva v primerjavi z manjšinskimi, starejšimi ali novejšimi verskimi skupnostmi,
- vračanje nacionaliziranega cerkvenega premoženja,
- uvajanje verskega pouka v šole,
- vloga cerkve kot politično-moralne avtoritete v družbi.

Ob opaznem dejstvu, da je antiklerikalni odpor najmočnejši v dveh deželah z najmočnejšo vlogo cerkve (kot sta Poljska ali Madžarska), je zanimivo hipotezo razvil Willfried Spohn v svoji uvodni študiji. Pravzaprav je samo specificiral že poznano hipotezo Davida Martina. Po Spohnu je v deželah z monopolno religijsko katoliško tradicijo

(pa tudi v deželah z monopolno pravoslavno tradicijo, ne pa v deželah s protestantsko monopolno ali pluralistično tradicijo) ob oblikovanju modernih nacionalnih držav prihajalo do neizogibnega konflikta med nosilci take državnosti in katoliško cerkvijo; država in njene ustanove so se morale osvoboditi tutorstva katoliške cerkve in diferencirati posamezna svoja področja od cerkveno religijskega, obenem pa so bile tudi same nagnjene k poseganju na cerkveno področje. Oboje je povzročalo medsebojne konflikte. Od tod tudi poznani spori v preteklem stoletju in v prvi polovici tega stoletja v Franciji, Bismarckov Kulturkampf v Nemčiji, konflikti med italijansko državo in cerkvijo, pa konflikti v Španiji, Belgiji in drugod. Pri večnacionalnih državah se je ta proces in spopad s svojimi posledicami (sekularizacija) dogajal praviloma le v centru oziroma znotraj vodilnega/vladajočega "državotvornega" naroda oziroma nacije (med Nemci v Avstriji, Madžari, delno Čehi, Turki, Rusi, Srbi). Pri perifernih narodih brez lastne državnosti (Slovenci, Slovaki, Hrvati, Litvanci, Ukrajinci, tudi Poljaki), ki so bili žrtve nacionalnih držav dominantnih narodov in njihovih politik, do take diferenciacije in sekularizacije nacionalnega in političnega ni prišlo; nasprotno, prav v tem obdobju se je okrepila samoohranljiva zveza med narodnim, cerkveno religioznim in političnim, oziroma se sploh na novo vzpostavila; "narodna cerkev" je postala hrbenica politike takih narodov brez lastne države. Novo nastale nacionalne države, po razpadu multi etničnih imperijev, so praviloma šele zdaj pred isto nalogo in istimi konflikti kot so bile nastajajoče nacionalne države centrov oziroma dominantnih narodov v preteklosti, pred nalogo, da izvedejo sekularizacijo in diferenciacijo nacionalnega in političnega od cerkveno religioznega. Proces take dejanske sekularizacije, ki ne ostaja le na papirju oziroma v ustavi, je zaradi predhodno ustvarjenih tesnih vezi še toliko težji, posebej še, ker so novo nastale države praviloma neizkušene, mnoge tudi majhne in hkrati soočene z izkušeno in mednarodno organizirano veliko cerkveno organizacijo. Prav zato pa je tak proces danes v teh družbah toliko bolj potreben in po razpadu nekda-

njih velikih multi etničnih držav tudi možen. Avtor skratka napoveduje tudi v vzhodni Evropi krepitev sekularizacijskih procesov in s tem tudi krepitev posvetnih temeljev in sestavin oblikovanja nacionalnih identitet. Hipoteza bi v grobem gotovo veljala tudi za Slovenijo, toda spet ne moremo mimo specifičnih zgodovinskih poti: ali ni v Sloveniji prišlo že v preteklosti do zadostne diferenciacije (sekularizacije) nacionalnega in katoliškega, nacionalne politike in cerkve? Sedanja konfliktnost med državo in katoliško cerkvijo torej ne bi bila dejansko funkcionalna nujnost, ampak posledica anahronističnih prizadevanj cerkve, da v novih razmerah povrne tisto, kar bi sicer ravno v novih razmerah izgubila (če se to ne bi zgodilo že prej). Ali ne gre po drugi strani tudi za recidive pregretega antiklerikalnega spopada in obrambo "presežkov" izkupička ene, antiklerikalne strani v tem spopadu v preteklosti?

Kako je Slovenija sicer navzoča v publikaciji? Ob vseh težavah s promocijo Slovenije v mednarodnem prostoru ni odveč podčrtati, da je navsezadnje nesamoumeven dosežek že to, da je Slovenija v publikaciji sploh navzoča s posebnim sestavkom, ker take pozornosti niso deležne na primer Slovaška, Litva, Belorusija, Moldavija niti ni v publikaciji, razen Hrvaške, drugih dežel oziroma držav s področja nekdanje Jugoslavije.

Slovensko gradivo in podatki so izdatno uporabljeni tudi v uvodni in v vseh primerjalnih študijah. Največkrat so uporabljeni kot ilustracija osnovnih splošnih sprememb; slovenski podatki praviloma govorijo o srednji poziciji Slovenije med nekdanjo Vzhodno Nemčijo, Češko, tudi Madžarsko in na drugi strani Poljsko, Litvo, tudi Slovaško; včasih služijo tudi za prikaz bližine dogajanja v nekaterih deželah politične vzhodne Evrope, dogajanju v nekaterih deželah Zahoda.

Navzočnost slovenskih podatkov v publikaciji je seveda rezultat dosedanjega sodelovanja slovenskih raziskovalcev v mednarodnih projektih in bilateralnih raziskavah,

zlasti s strani Centra za raziskovanje javnega mnenja.

V večini ključnih tem je Slovenija obravnavana v okviru srednje Evrope oziroma skupaj z drugimi srednje evropskimi deželami. Pri nekaterih temah, ne slučajno ob temi nacionalizma, pa je uvrščena bolj jugovzhodno. Žal je tak tudi siceršnji razpored prikazov posameznih dežel. Največkrat je ob temi nacionalizma in religije prikazana enostavno v paru s Hrvaško, kot primer zgodovinske sprege katolicizma in nacionalizma perifernih narodov. Prav pri uveljavljanju bolj diferencirane slike slovenskih razmer čaka slovenske raziskovalce še veliko dela, še bolj pa seveda tiste, ki sporočila takih raziskav uveljavljajo v mednarodnem prostoru. Upati je, da bo tudi prispevek v tej publikaciji k temu pripomogel.

Verjetno bi bil v publikaciji, ki bi nastala kot rezultat že omenjene južnejše raziskovalne naveze (Dunaj-Budimpešta), slovenski položaj prikazan bolj diferencirano. Gotovo pa je tudi v tej publikaciji in njenih primerjalnih razpravah deležen več pozornosti kot v drugih dosedanjih delih o religijski situaciji vzhodne in srednje Evrope; v njih pogled največkrat sploh ni segel do Slovenije (in nekdanje Jugoslavije), temveč se je omejeval na vzhodno Evropo v blokovskem pomenu besede, kolikor ni ostal le zožen na trikot Poljska, Madžarska, Češka in seveda Sovjetsko zvezo z Rusijo, pa tudi sicer je bila iz Pariza, Londona ali Združenih držav Amerike za večino publikacij navzočnost ali celo specifičnost Slovenije znotraj nekdanje Jugoslavije, ali zunaj nje, nerazberljiva.

Koliko se slovenska slika vključuje v splošno podobo dogajanja v srednji in vzhodni Evropi "komunistične proveniencije", koliko pa ne, je daljša zgodba; nekaj o tem je povedanega oziroma nakazanega zgoraj. Kar zadeva samo sociološko raziskovanje religije v Sloveniji pa je obravnavana publikacija spodbuden primer interesa, možnosti in dosežkov mednarodnega vključevanja in sodelovanja.

Susan E. Scarrow

Parties and their Members: Organizing for Victory in Britain and Germany

Oxford University Press, 1996, 277 strani

Člani političnih strank predstavljajo, poleg parlamentarnega in centralnega dela, enega izmed treh delov strank. Model stranke z množičnim članstvom (množična stranka) je bila najpomembnejša oblika politične organizacije, ki je prevladovala do 20. stoletja. Ta oblika politične organizacije se, zlasti v času pomembnejše vloge televizije in financiranja strank s strani države, postavlja pod vprašaj. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih, ko v večini evropskih držav število članov v strankah upada, se pojavljajo razprave o (ne)pomembnosti članstva za stranke. Tako je bilo članstvo v času množičnih strank zelo pomembno, predvsem kot strankin bazen finančnih, kadrovskih, organizacijskih, mobilizacijskih in legitimizacijskih virov. S časom, ko so stranke začele pridobivati te vire iz sfere države in komunikacijske tehnologije (zlasti televizije), naj bi članstvo, po mnenju večine politologov, postalo marginalizirano, nepotrebno in celo ignorirano. S to trditvijo se ne strinjajo vsi. Med nasprotniki takega mišljenja je tudi Susan E. Scarrow. Meni namreč, da vodstva strank še vedno pozitivno vrednotijo svoje članstvo. Še vedno pozitivno vrednotenje članstva naj bi pojasnilo paradoks, ko ima vedno manjše (številčno) in manj pomembno (z vidika zagotavljanja virov) članstvo, točneje posamezen navaden član, vedno večjo vlogo v strankah. Tako na področju oblikovanja politik, izbiranja kandidatov za volitve kot tudi pri izbiranju predsednikov strank. Spremembe odnosov med strankami in njenimi člani kažejo, da se vodstva strank zavedajo pomembnosti članstva, pa čeprav zaradi drugačnih razlogov kot v preteklosti. Istočasno so lahko reforme odnosov med strankami in člani indikator težnje k povečani stopnji notranje demokracije, do katere je bil, že od začetka stoletja, zelo skeptičen Robert Michels. Le-ta je razvil tudi znamenito tezo o železnem zakonu oligarhije v organizacijah.

Z odnosom vodstev strank do svojih članov v Veliki Britaniji in Nemčiji se v knjigi *Parties and their Members: Organizing for Victory in Britain and Germany*, ki je razdeljena v osem poglavij, ukvarja tudi Susan E. Scarrow.

V prvem poglavju avtorica pojasnjuje upad števila članov strank z dvema glavnima procesoma v zadnjih treh desetletjih. To sta procesa hitrih socialnih in tehnoloških sprememb, ki sta prispevala k zatonu razredno orientiranega vključevanja volilcev v stranke in akta voljenja predvsem na razredni osnovi. To je posledično vplivalo na (ne)uspešnost starih metod mobilizacije in pridobivanja članstva. Upad članstva pa ne le odseva, ampak tudi prispeva k naraščajočemu nezadovoljstvu volilcev s politično elito in strankarskim sistemom v celoti. Tako so se stranke soočile z zmanjšano stopnjo interesa in mobilizacije volilcev za vključevanje v stranke, na drugi strani pa se niso uspele takoj prilagoditi novemu položaju. Bolj verjetna je celo razlaga, da stranke na začetku spremenjenega položaja, ki je bil posledica socialnega in tehnološkega razvoja, niso več videle dovolj dobrih razlogov za investiranje v čim uspešnejše ohranjanje in pridobivanje njihovih članov. Stranke so namreč skozi celotno zgodovino svojega razvoja tehtale med stroški in koristmi včlanjevanja volilcev v stranke (t.i. stran povpraševanja). Zaradi omenjenih sprememb v zadnjih treh desetletjih lahko dodamo še spremembe v izračunih na drugi strani, na strani potencialnih volilcev (t.i. ponudbena stran). Članstvo v strankah je z vidika potencialnih članov vedno manj privlačno zaradi manjše možnosti strank, da članom ponudijo družabno življenje, izobraževanje in možnost privilegiranega dostopa do višjih strankarskih in javnih položajev. Vse to so množične stranke v preteklosti namreč lahko ponudile.

Tradicionalno je članstvo v strankah videno kot strošek predvsem na dveh področjih. Člani so obravnavani kot deli strank, nagnjeni k podpori politik, ki vodijo k zmanjševanju števila glasov na volitvah. Lahko bi celo rekli, da so člani tisti deli strank, ki so ideološko in programsko najbolj ekstremni in najmanj voljni sklepati praktične kompromise. To strankam otežuje pridobivanje vo-

lilne podpore, saj volilci, splošno gledano, niso nagnjeni k podpiranju neodzivnih in neprilagodljivih strank. Drugi primer se nanaša na stroške, ki jih zahteva pridobivanje in tudi obdržanje članov. Sem sodijo še časovni in materialni stroški za vodenje evidence članstva, organiziranje lokalnih in nacionalnih srečanj, sestankov in pošiljanje informacij. Vsi ti stroški bi bili lahko, po mnenju vodstev strank, uporabljeni za obveščanje širše javnosti in s tem pridobivanje širšega kroga volilcev.

Med koristmi, ki jih imajo stranke od svojega članstva in niso medsebojno izključujoča se pa so: *legitimizacijske koristi* (kot statistika visoke stopnje članstva v posameznih strankah, kar jim daje videz večje legitimnosti v družbi ali koristi, ki jih imajo stranke s tem, ko statistično prikažejo, da imajo znotraj svojega članstva reprezentirano npr. etnično manjšino, kar jim pomaga pri pridobivanju volilnih glasov tega segmenta volilne populacije), *neposredne volilne koristi* (članstvo kot del volilnega telesa, ki redno hodi na volitve in lahko v določenih trenutkih prispeva k boljšemu položaju svoje stranke), *člani kot dnevni mobilizatorji*, zlasti preko vsakodnevnih stikov in pogovorov z ostalimi prebivalci manjših lokalnih skupnosti, *finančne koristi* (v obliki članarin in prispevkov strankam), *člani kot delovna sila* v času volilnih kampanj in med njimi, *člani kot povezava med vodstvi strank in bazami na terenu* (to omogoča vodstvu strank, da preko članov kot kanalom komunikacije, sliši mnenja ljudi in temu primerno lahko priredi tudi poudarke v volilnih kampanjah), *člani kot vir novih idej in vir kandidatov za volitve* (lokalne in nacionalne) in položaj novih volilnih politikov strank.

Pri tem je potrebno upoštevati, da imajo različne stranke različne strategije in razloge ocenjevanja koristnosti članstva. Poleg tega se ocene koristnosti članstva skozi čas spreminjajo. Z različnimi zgodovinskimi razlogi in časovnimi spremembami odnosa strank do svojih članov se avtorica ukvarja v naslednjih treh poglavjih, ko so pod drobnogledom štiri stranke; angleški konservativci in laburisti ter nemški krščanski in socialni demokrati.

Nemški stranki imata različne izvore in sta se po II. svetovni vojni tudi različno razvijali in obnašali. Socialdemokratska stranka je bila tipična množična stranka, ki je vedno težila k čim večjemu številu članov. V času po II. svetovni vojni je zato izvedla kar nekaj nacionalnih kampanj za pridobivanje članstva. To ji je omogočilo, da je dolgo časa obdržala relativno stabilno število članov. Po letu 1990 tradicionalne kampanje zaradi spremenjenega okolja niso več prinašale uspeha, zato so morali socialdemokrati članstvo v stranki narediti bolj privlačno. To je pomenilo, da so morali članom ponuditi nove privilegije in nove možnosti sodelovanja pri oblikovanju najpomembnejših odločitev. Ena najradikalnejših so bile članske volitve predsednika stranke leta 1993. Po drugi strani je krščanskodemokratska stranka dolgo časa slovela kot stranka z majhnim številom članstva, ki je bilo za nameček še pasivno. Sredi 60-ih let pa so stranko okoliščine (strankarski zakoni, ki so strankam zapovedali večjo stopnjo notranje demokracije pri selekciji kandidatov za volitve in predsednika stranke ter izguba statusa vladne stranke, ki je zahtevala okrepitev položaja na terenu) prisilile k večjim akcijam za pridobivanje članstva (v desetletju 1970-80 jih je nacionalna organizacija sponzorirala kar 23). Poleg tega so v stranki izboljšali še komunikacije med stranko in člani, kar je pripomoglo k porastu števila članov. Vendar tudi za to stranko velja, da so 70. leta pomenila le začasno okrepanje, saj je bila (kot socialdemokrati) že na začetku 90. let "slabšega zdravja" kot desetletje prej. In dejstvo je, da sta obe stranki, ne glede na kampanje za pridobivanje članstva in večje privilegije, ki sta jih podelili članom, soočeni z upadanjem svojega članstva.

Angleški laburisti so v pogledu članstva kategorija zase, saj so potrebovali kar dve desetletji, da so leta 1918 priznali individualno članstvo, kar je posledica samega nastanka laburistične stranke. Prevladujoče posredno članstvo (preko sindikatov) je za stranko pomenilo, da imajo prevladujoč vpliv na oblikovanje odločitev v stranki sindikati - se pravi ne posamezni člani, ampak posebna skupina članov. Konec 80. let so v stranki začeli reforme na tem področju. Po

hudih notranjih razpravah je stranka začela poudarjati individualno članstvo, izvedla nekaj kampanj za izpolnitev tega cilja in odvzela prevladujoč vpliv sindikatov. Tako je pridobila možnost podelitve tega vpliva posameznim članom. Konservativna stranka je prav gotovo med vsemi štirimi preučevanimi najbolj nesistematična glede definicije članstva in podatkov o članstvu. Tradicionalno je ta stranka stavila na manjše število bogatih posameznikov, ki so jo v veliki meri pomagali financirati. Ščasoma se je prilagodila trendu oblikovanja množičnih strank in kampanjam za včlanjevanje volilcev v stranko, vendar je organizirala predvsem kampanje na lokalnem nivoju. Na začetku 90. let je vodstvo stranke poudarilo, da so člansko močne lokalne organizacije pomembne tudi v času računalnikov, neposredne pošte in televizije, ker se preko njih najučinkoviteje doseže volilce in z njimi ostane v stiku. Take izjave se niso ujele s skromnimi naporji, vloženimi v revitalizacijo in organizacijsko reformo stranke, poleg tega pa ni prišlo niti do notranjih razprav o privilegijah in strukturi članstva (kot v primeru laburistov).

Kot smo videli iz tega kratkega prikaza, so bila vodstva strank v vseh štirih primerih pripravljena plačati določeno ceno za preoblikovanje odnosa med strankami in individualnimi člani. Tako so v vseh izvedli akcije za pridobivanje članstva in za ojačanje vezi med strankami in člani. Zaradi odločitve za pridobivanje članstva in usmeritve k ohranjanju članstva so bila vodstva treh strank (izjema so angleški konservativci) pripravljena svojim članom povečati možnosti participacije pri oblikovanju politik in selekciji kandidatov ter s tem narediti članstvo v strankah bolj privlačno. Zgodovino sprejemanja takih odločitev in notranjih konfliktov zaradi tega, je avtorica natančno razdelala. Tako lahko vidimo, da odločitve za zgoraj opisane akcije in reforme niso izšle iz dobrohotnosti vodstev strank, ampak iz preračunanih razmerij med stroški in koristmi članstva, ki so jih naredila vodstva strank.

V četrtem in petem poglavju avtorica prikazuje preračunavanja in odločitve strank o koristih članstva v času volilnih kampanj in med njimi. Tako ugotavlja, da člani strank v

času volilnih kampanj izgubljajo nekatere tradicionalne naloge, ki so jih delala pomembna za stranko. Zaradi razvoja televizije in novih tehnologij komuniciranja, ki so kampanje preoblikovala v strogo profesionalno in centralizirano opravilo, je članstvo izgubilo velik del svojih nalog kot delovne in mobilizacijske sile, s tem pa tudi koristnosti za stranke. Kljub temu se stranke članstvu niso odpovedale. Res je prišlo do znižanja pričakovanih aktivnosti članov in umika odgovornosti za potek lokalnih kampanj. Istočasno pa so stranke svojim članom našle nadomestne naloge, zlasti v smislu dopolnitve neosebnih nacionalnih kampanj, in sicer v obliki lokalnih aktivnosti, ki niso poudarjeno politične.

Tudi med volilnimi kampanjami članstvo ohranja svojo nepogrešljivost. Avtorica se tako podrobneje ukvarja s posameznimi nalogami (koristmi), ki smo jih našli že prej in primerja časovne spremembe vrednotenja članstva pri izvajanju teh nalog. Na kratko bi izpostavili videnje članstva kot finančnega vira. Finančna vprašanja so bila nekdanji glavni iniciativni impulz, da so stranke začele organizirati svoje volilce. Tako predvidevamo, da lahko pomembnost članstva upade, ko začne stranka pridobivati finančna sredstva iz drugih virov. Posledično to lahko pomeni manjši interes stranke za svoje članstvo. Tak položaj bi lahko pričakovali zlasti v zadnjih desetih letih, ko se je večina večjih strank v Evropi začela v največji meri financirati s strani države. Predvsem zato, da lahko pokrivajo vedno višje stroške profesionalno vodenih volilnih kampanj. V Nemčiji so novi zakoni, ki regulirajo državno financiranje strank kot dodaten kriterij za dostop do virov države, postavili tudi kriterij števila članov strank. Če dodamo še kriterij stabilnosti finančnih virov s strani članstva, lahko delno pojasnimo zavzemanje in akcije nemških strank za pridobivanje novih članov in obdržanje starih. Čeprav je za to potrebno dati članom možnost večje participacije in vpliva. Angleški konservativci in laburisti prav veliko denarja s strani države niso nikoli dobivali. Zato so, zlasti konservativci, tudi sedaj še vedno močno odvisni od prispevkov bogatih donatorjev, ki niso nujno člani stranke, medtem ko se na

manjše prispevke članov niso nikoli prav dosti opirali. To je tudi razlog, da v nasprotju z laburisti, niso razvili modernih propagandnih načinov, s katerimi bi člane prepričevali k rednemu plačevanju članarin ali dodatnih manjših mesečnih zneskov. Ostali so pri tradicionalnih metodah lokalnega zbiranja denarja (npr. pri organizaciji različnih družabnih srečanj, prodaji rabljenih predmetov). Laburisti so se skozi svojo celotno zgodovino v največji meri financirali preko prispevkov sindikatov, v 80. letih pa so še enkrat ocenili prednosti financiranja s strani individualnega članstva. Uvedli so nove (učinkovitejše in preprostejše) tehnike pobiranja članarin. Tako so vsi člani, ki so dali stranki pooblastilo, da vsak mesec avtomatično odtegne članarino z njihovega bančnega računa, dobili možnost sodelovanja v igri za izlet v Benetke. In to je le eden izmed načinov kako mesečno (stabilno) zbirati denar od svojih članov. To nas je prepričalo, da politične stranke neposredne finančne prispevke članov še vedno vidijo kot osnovno obvezo članov in enega izmed glavnih razlogov za včlanjenje volilcev, ki podpirajo posamezne stranke.

V nadaljevanju knjige se avtorica podrobneje ukvarja še z vidikom članov kot organizacijskih virov in prikazom izračunov med stroški in koristmi članstva strank ter posledicami teh izračunov za strukturne in proceduralne reforme strank. Če je bilo vse od objave Michelsove teze o železnem zakonu oligarhije skoraj nemogoče pričakovati, da bodo vodstva strank kdaj pripravljena izvesti organizacijske reforme v smeri večje moči in vpliva članov strank, se je to pri nekaterih strankah v 90. letih vendarle dogodilo. In pri določanju smeri teh reform je veliko vlogo odigrala percepcija vodstev strank o koristnosti članstva. Le-tega pa ne gre jemati kot nekaj samoumevnega. Zanj se je treba truditi in včlanjenje v stranko predstaviti kot nekaj koristnega za posameznega člana in pomembnega v širšem družbenem pogledu.

Posebno vrednost ima predstavljena knjiga zaradi spremembe perspektive gledanja na članstvo strank. V zadnjih dveh desetletjih je, skupaj z dejstvom upadanja števila članov

v zahodnoevropskih strankah, prevladoval znanstveni pogled, ki je članstvo ocenjeval kot nepotrebno in marginalizirano oz. celo kot del strank, ki ga je potrebno ignorirati. V zadnjem času so vodstva političnih strank ponovno ocenila razmerje med stroški in koristmi ter očitno prišla do drugačnega zaključka. Tako nam avtorica prikaže stranke kot organizacije, ki so se sposobne odzivati in prilagajati okolju. Vse to seveda ne zaradi kakršnegakoli altruizma, ampak ocene koristnosti članstva z zelo egoističnega vidika. Tako so stranke individualnim članom, ki jih je resda vedno manj, pripravljene v spremenjenih okoliščinah hitrega razvoja komunikacijske tehnologije, podeliti nove naloge in večji vpliv pri oblikovanju politik in selekciji kandidatov oz. vodstev strank. To kaže na dejstvo, da ne moremo govoriti o oceni nekoristnosti članstva s strani vodstev strank ali marginalizaciji članstva. Za celotno izpeljavo teze in dokazov ocenjevanja strank o koristnosti in nujnosti članstva je potrebno avtorici izreči pohvalo. Omeniti velja le dve dejstvi, ki jih je Susan E. Scarrow spregledala, dotikata pa se večjega vpliva in pristojnosti individualnih članov. Prvič, nekatere politične stranke so zavestno in preračunano odvzele nekaj vpliva lokalnim in interesnim organizacijam ter ga podelile individualnim članom kot atomiziranim posameznikom v strankah. S tem so stranke postale navidezno bolj privlačne za individualne člane, dejansko pa so s tem delno onemogočile večjo moč atomiziranega članstva kot celote. Drugo, na kar je potrebno pri novodobni povečani stopnji notranje demokracije in večji vlogi posameznih članov opozoriti, je možnost, da je le-ta lahko le navidezna oz. brezsmiselna. To velja zlasti v primerih, ko je možnost končnega odločanja sicer v rokah članov, prvotno izbiri (omejitev izbiranja med kandidati) pa so izvedli v vodstvih strank.

Predstavljeno knjigo kljub zadnjima pomslekoma priporočam v branje, saj na pogluben in konsistenten način prikaže, da stranke z množičnim članstvom mogoče res niso najboljšega zdravja, vendar pa so bile tudi ocene o njihovi smrti veliko preuranjene.

Raimondo Strassoldo

Oblika in funkcija (Forma e funzione)

Raimondo Strassoldo je slovenski družboslovni javnosti dobro znan predvsem kot prostorski sociolog in analitik distinktivnih družbeno-prostorskih fenomenov srednjeevropskega kulturnega kroga v razmerah razširjanja lokalno-globalnih relacij.

Članka v slovenščini, "Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev" (Družboslovne razprave 10, 1992) ter "Meje in sistemi" (Vodopivec, ur. 1992), najbolje predstavljata njegovo teoretsko razmišljanje o razmerju med mikro in makrodružbenimi procesi ob koncu 20. stoletja, ki je v obeh primerih dobro podprto s srednjeevropskimi empiričnimi evidencami. V monografskih in soavtorskih delih s področja sociologije nadnacionalnih povezav na analitično preprčljiv in sistematičen način obravnava dolgoročne procese teritorialnega razsrediščenja. V začetku devetdesetih let je imela širši referenčni odmev njegova izvirna konceptualizacija t.i. "novega lokalizma", kjer je nastajajoče postmoderne lokalne in regionalne prostorske identitete ter pojavljanje svojevrstnih avtonomnih gibanj, pojasnjeval z odzivom na slabitev teritorialnih zamejenosti (glej članek "Globalism and localism: theoretical reflections and some evidence; Mlinar, ur. 1992).

Naslov, a tudi vsebina knjige predstavlja prvovrstno presenečenje za bralca, ki je sicer Strassoldo lahko do sedaj brez težav subdisciplinarno umeščal na podlagi njegovih objav v osemdesetih in devetdesetih letih. Univerzitetni učbenik "Oblika in funkcija: uvod v sociologijo umetnosti" odstopa od najbolj (mednarodno) izpostavljenih, novejših avtorjevih teoretskih preokupacij. Obenem pa to delo deloma predstavlja kontinuiteto njegovega zanimanja iz sedemdesetih let za družbene zakonitosti umetnosti v grajenem okolju, posebej arhitekturne fenomenologije. V večji meri gre tudi za komplementarnost z njegovo prvo monografijo "Sistemi e ambiente: introduzione all'ecologia umana" (Sistem in ambient: uvod v humano ekologijo) iz leta 1977.

S tem monografskim delom potrjuje dvoje bolj redko kombiniranih, zato pa toliko dragocencejših lastnosti sodobnih socioloških specialistov. Najprej gre za izjemno, tako družboslovno (in filozofsko) kot tudi naravoslovno razgledanost ali že kar polihistorstvo, ki mu omogoča objektivnejši in bolj kompleksen uvid v sodobne procese družbenega spreminjanja. Druga avtorjeva lastnost je dosledno in sistematično vztrajanje pri dialektični obravnavi raziskovanih tem, še posebej odnosa med družbenimi pojavi in procesi, delovanjem in strukturami, objektivnostjo in subjektivnostjo ter v umetnosti najočitneje izpostavljenim dialektičnim odnosom med lepoto, ugodjem oblike in njeno funkcijo. Je eden redkih prostorskih sociologov, ki dramatično postindustrijsko preobrazbo grajenega okolja v instrumentalno prostorsko-časovno zgostitev, ne naslanja zgolj na enostranske argumente tehnološkega in telekomunikacijskega razvoja. Prostorsko preobrazbo na različnih ravneh družbene organiziranosti in individualnih prostorskih praks pojasnjuje tudi s konvergentnostjo oblike in vsebine prostorov, t.j. s krepitvijo "konzumne" funkcije prostorskih oblik, ki vključuje predvsem različne vidike estetizacije prostorov oz. posameznih ambientov v prostoru (poglavje VII, VIII).

Estetika v grajenem okolju, čeprav jo tu, za podkrepitev orisa avtorjeve znanstvene biografije najbolj izpostavljamo, predstavlja manjši del celovite analize sociologije umetnosti. Knjiga je zasnovana, kot jo skromno predstavi avtor, predvsem kot klasični univerzitetni priročnik za študente, ki se pri študiju na kakeršenkoli način srečujejo s fenomenom umetnosti, njenimi arterji, strukturiranostjo, procesualnostjo in družbeno vlogo. Ocenjujemo pa, da izčrpna sistematičnost osmih osrednjih in štirih dodatnih eksploratornih poglavij v prilogi knjige, presega didaktične namene, saj ne gre zgolj za tematski kompendij, temveč v večji meri za avtorski pristop obravnavane problematike. Ta ocena velja posebej za razdelke z izvirno razlago in zavzemanjem jasnih teoretskih stališč do sodobnih umetniških tokov ter umeščanjem le teh v procese druž-

bene preobrazbe ob koncu dvajsetega stoletja (glej predvsem str. 233-243.)

V splošnem je mogoče Strassoldov sociološki pristop k umetnosti označiti kot sistemsko-evolutivni, obenem pa je povsem očitna namera, da prepriča bralca v omejenost ortodoksnih funkcionalističnih in instrumentalističnih socioloških razlag umetnosti. Ob tem je izrazito prisoten vpliv Hauserjeve dialektike kreativnosti in užitka ter "simmelovskih" pristopov k pojavnim oblikam umetnosti.

Formalna zgradba knjige je v osnovi klasična. Prvo poglavje je posvečeno dialektiki narave - tipologiji fizičnosti njenih oblik ter elementov estetske univerzalnosti v družbi in pri posamezniku. Instinktivno, čutno ugodje lepega, je v sodobnih družbah vedno bolj zapleteno z institucionaliziranim artizmom.

V drugem poglavju je obravnavan odnos med umetnostjo, komunikacijo in kulturo. "Družba in kultura sestavljata drugo človeško naravo" (str. 47), povečevanje vseh oblik komunikativnosti v družbeni evoluciji pa zato povečuje tako avtentične kot pridobljene potrebe po vedno bolj raznovrstnih oblikah umetniških občutenj, izražanja, načinov umetniške proizvodnje, potrošnje ipd. Natančno je opredeljen proces sodobne diferenciacije in rekombinacije temeljnih umetniških izraznih oblik: vizualne, zvočne, pisne in spektakelske.

Od tretjega do šestega poglavja avtor izčrpno definira in pojasnjuje zgodovinsko ter družbeno-evolutivno naravo neprestane spreminjanja (tudi blažitve, zaostrovanja oz. legitimnosti) kriterijev umetniškosti, npr. unikatnosti, avtentičnosti, izvirnosti in kreativnosti. Klasična sociologija estetike ali "sociološka estetika", se je v precejšnji meri naslanjala na (fenomenološko) filozofsko tradicijo, prav dinamika družbenega spreminjanja v drugi polovici tega stoletja pa je pripeljala do (sub)disciplinarnega osamosvajanja - modernizacije. Avtor predvsem poudarja korenito spreminjanje razmerij komunitarne, kolektivne in javne funkcije do individualiziranega občutenja umetnosti, kar posledično zadeva diferencirano legitimizacijo umetniških stilov (tudi dekorativnih in modnih) ter fragmentiranih umetniških

praks. Odločilno ločnico v smeri kompleksnejše strukturiranosti umetnosti ter njene večpomenske difuzije predstavljajo začetki industrializacije in urbanizacije, ki pomenijo hkrati masifikacijo (skupaj z de-elitizacijo) in individualizacijo umetnosti. Za sodobne postindustrijske družbe so, po avtorjevem prepričanju, značilne nekatere nasprotujoče, toda vzajemne razsežnosti kulture in umetnosti: npr. fragmentacija vs. multikulturalnost, homogenizacija vs. globalizacija, ideologizacija vs. deideologizacija, progresivnost vs. konservativnost idr.

V sedmem poglavju avtor podrobno razčleni klasične in doda nekatere slabše raziskane elemente umetnostnega sistema:

- 1) akterje (umetnike, uporabnike, mecene, sponzorje, kritike in organizatorje),
- 2) strukturiranost (šole in akademije, muzeje, galerije, zakonitosti trga ipd.),
- 3) procese (diferenciacije, napredka, kreativnosti in produktivnosti, profesionalizacije, institucionalizacije, difuzije idr.) in
- 4) funkcije (dekorativne, imitativne, ekspresivne, komunikacijske, politične, religiozne, identifikacijske idr.).

Osmo in zadnje poglavje (pred štirimi obširnimi dodatnimi poglavji), kjer avtor pojasnjuje sedanost in prihodnost umetnosti, najprej izpostavlja težavno opredeljenost problematike, saj ta izhaja iz same kompleksnosti sodobne družbene stvarnosti. To poglavje je najbolj avtorsko. Bralec, Strassoldov poznavalec, prepozna ("teoretski kredito", značilen tudi za družbeno-prostorske teme, s katerimi se pretežno ukvarja v novejšem obdobju. Tako kot v postmoderni družbi v celoti, tako tudi pri umetnosti zaznava temeljno strukturalno spremembo - izginjanje trdnih, tradicionalnih, "pripisanih" meja, ki jih nadomeščajo fluidne, premakljive in simbolne meje. Te, nove vrste meja pa načeloma ne omejujejo, temveč proizvajajo nove (četu-di konfliktno) pogoje za demistifikacijo, socializacijo, inovacijo in predvsem povečano estetizacijo vsakdanjega družbenega življenja.

V dodatnih štirih poglavjih, s primeri evolutivne narave v umetniškem pojmovanju telesa, krajine ter nazadnje avantgardnega pojmovanja različnih umetniških tipov (slikanja, muziciranja, igranja, pisanja, ipd.), avtor

nazorno nakazuje svojo predstavo o naraščajočem prepletanju in zmanjšani možnosti ostrega razlikovanja umetniških oblik in družbenih funkcij umetnosti.

Ob koncu se nam zdi knjigo umestno priporočiti v branje vsakemu sociologu, saj gre za delo, ki v pravem, izvornem pomenu besede, vzpodbuja sociološko imaginacijo. Da bi knjiga bolj množično dosegla tudi slovensko študentsko populacijo, bi bil nad vse koristen tudi čimprejšnji prevod.

Miro HACEK

Franc Grad

Lokalna demokracija - organizacija in volitve
Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1998

Lokalno demokracijo je mogoče razumeti na več načinov. Sodobno pojmovanje (zlasti evropsko) šteje lokalno demokracijo nasploh za enega temeljnih stebrov demokratičnega političnega življenja, saj lokalna samouprava omogoča lokalnim skupnostim, da same upravljajo z zadevami lokalnega pomena. Pravica prebivalcev lokalne skupnosti, da sodelujejo pri izvajanju lokalne oblasti, pa tvori demokratično vsebino lokalne samouprave in je tako tudi bistvena prvina lokalne demokracije. Lokalna oblast je demokratična, če imajo na njeno izvajanje največji vpliv prav občani sami bodisi neposredno (z različnimi oblikami neposrednega odločanja kot sta zbor občanov in referendum) bodisi posredno preko volitev nosilcev lokalnih funkcij. Zato sta organizacija lokalne samouprave in volitev njenih predstavniških organov ključni točki pri vzpostavljanju in izvajanju lokalne samouprave. Pri tem seveda ni pomemben samo normativni vidik, temveč je bistveno, kako se lokalna samouprava izvaja v praksi in v kakšni meri je zares demokratična.

Temu je potrebno dodati, da je poznavanje lokalne samouprave pri nas še vedno zelo pomankljivo. Zaradi tega so tudi predstave politikov, in tudi prebivalcev lokalnih skupnosti, o njej velikokrat napačne in prav takošno je pogosto tudi njeno delovanje. Šele

v zadnjih letih je izšlo nekaj pomembnih sistematičnih strokovnih del o lokalni samoupravi, pri čemer velja omeniti nekakšno "slovensko biblijo" lokalne samouprave, to je Šmidovnikovo delo o lokalni samoupravi. Dejstvo je, da bi potrebovali še veliko več del iz tega področja, še posebej takih, ki bi obravnavala posamezna ožja področja lokalne samouprave. Dosedanja strokovna dela namreč obravnavajo lokalno samoupravo kot celoto, zato organizaciji in načinu odločanja v lokalni samoupravi ne posvečajo posebne pozornosti. Volitev kot najbolj ključnega vprašanja lokalne samouprave pa se praviloma sploh ne lotevajo. O samih lokalnih volitvah pa je bilo vendarle opravljenih nekaj raziskav, ki dajejo podlago za ustrezno teoretično proučevanje tudi na tem področju.

Omenjeno vrzel skuša zapolniti delo profesorja ljubljanske pravne fakultete Franca Grada, ki nosi pomenljiv naslov *Lokalna demokracija - organizacija in volitve*. Kot sledi že iz samega naslova, avtorjev cilj ni bil obravnavati lokalne samouprave v vseh njenih razsežnostih, temveč je knjiga namenjena eni njenih prvin, ki bi jo lahko poimenovali lokalna demokracija v ožjem pomenu. Študija tudi nima ambicije, da bi bila v njej popolno obdelana vsa vprašanja lokalne demokracije, saj proučevanje te tematike nedvomno zahteva še veliko nadaljnjega dela. Kljub temu pa so v tem delu obdelana nekatera najpomembnejša področja lokalne samouprave.

Materijo knjige tvorita dva vsebinsko ločena dela. V prvem delu knjige avtor opisuje splošna načela lokalne samouprave s poudarkom na nekaterih njenih prvinah, na katere konkretnije aplicira kasneje v drugem delu. Še posebej se osredotoča na pomen in funkcije neposrednih elementov demokracije znotraj sistema lokalne samouprave, še zlasti na zborovanja občanov in referendum. Za slednjega zelo pomenljivo ugotavlja, da je v mnogih značilnostih zelo podoben volitvam. Avtor zelo podrobno razloži tudi področja organizacije lokalne oblasti in sistema lokalnih volitev s poudarkom na problematiki (raz)delitve mandatov. Zaveda se problematike dveh različnih volilnih sistemov znotraj enega sistema lokalnih volitev,

ki prihaja nenehno do izraza na primeru slovenskih lokalnih volitev, kjer se v majhnih občinah uporablja večinski volilni sistem, v malo večjih in velikih občinah pa proporcionalni volilni sistem s preferenčnim glasom, ki omogoča večjo personalizacijo lokalnih volitev v malo večjih in velikih občinah. Vendar avtor pravilno ugotavlja, da bi bilo bolje razmišljati o razširitvi sistema večinskih volitev tudi na nekoliko večje občine kot sedaj. Bodisi v čisti obliki bodisi v kombinaciji s proporcionalnim sistemom. Z avtorjem se v veliki večini njegovih ugotovitev in predlogov strinjam tudi sam, saj sedanji sistem proporcionalnih volitev s preferenčnim glasom ne zagotavlja zadostnega vpliva volilcev na izbiro članov predstavniškega telesa ter daje preveč teže strankarskim listam kandidatov. Opaznejša je ta problematika v drugem delu knjige, ki je namenjen lokalni demokraciji v Sloveniji. Ta, za politologe veliko bolj zanimiv del (saj lahko za prvi del knjige ugotovim, da je vendarle izrazito pravniške narave) ima dva sklopa, ki ju v slovenski strokovni literaturi s področja lokalne samouprave v večjem obsegu še nismo uspeli zaslediti. Prvi sklop se ukvarja s področjem organizacije lokalne samouprave v Sloveniji. Na žalost moram ugotoviti, da je nova sprememba (novela) zakona o lokalni samoupravi (ki je začela veljati novembra 1998) avtorja na nek način prizadela, saj nekatere ugotovitve razmerij med organi lokalne samouprave spadajo v prejšnjo ureditev, ki pa jo je novela poslala na smetišče zgodovine. Čeprav knjiga ni stara niti leto, so nekateri prikazi in ugotovitve tako že zastareli, kar po svoje najlepše priča o razmerah na področju, ki ga avtor obravnava.

Zadnji del knjige pa govori o področju, ki je po mojem mnenju za področje družbenih znanosti eno najbolj zanimivih. Gre za problematiko volitev. Te namreč niso samo na državni, ampak tudi na lokalni ravni eno najbolj zahtevnih in zapletenih vprašanj tako z normativnega vidika kot tudi z vidika njihovega izvajanja, zato zavzema obravnava tega vprašanja tudi največ prostora. Sistem lokalnih volitev se naslanja na državno ureditev, tako se pri obravnavanju teh vprašanj avtor tudi ni izogibal obrazložitvi temeljnih

pojmov in pogostim primerjavam z ureditvijo na državni ravni. To še posebej velja za lokalne volitve, ki jih ni mogoče razumeti, ne da bi poznali vsaj osnove teorije volilnih sistemov in temelje ureditve državnih volitev. Knjiga razumljivo, in hkrati tudi na primerno strokoven način, razlaga dokaj zapleten sistem delitve mandatov, še zlasti vlogo preferenčnega glasu, kar smo do sedaj v strokovnih delih s področja lokalnih volitev (ki jih pa tako ali tako praktično ni) zelo pogrešali.

Delo je torej sestavljeno iz dveh temeljnih delov, od katerih prvi obravnava teoretična in primerjalna vprašanja organizacije lokalne samouprave in lokalnih volitev, drugi pa slovensko ureditev teh vprašanj. Upoštevana je praktično vsa dostopna slovenska in v veliki meri tudi tuja literatura, pri čemer pa je treba pripomniti, da je tudi tuja literatura o teh vprašanjih zelo redka, še posebej če jo primerjamo z bogato literaturo o lokalni samoupravi in državnih volitvah. V knjigi so uporabljene tudi avtorjeve bogate izkušnje iz njegovega neposrednega sodelovanja pri strokovni pripravi zakonodaje o lokalni samoupravi in še posebej zakonodaje o lokalnih volitvah.

To delo je eden prvih korakov k obravnavanju te pomembne problematike. Kljub temu pa bo to delo, ki je posrečena kombinacija visoko strokovne in povprečnemu človeku še vedno v zadostni meri razumljive razlage, gotovo prispevalo k boljšemu poznavanju tega področja lokalne samouprave in kot tako v veliki meri koristilo tudi vsem nam, ki se z njo ukvarjamo.

Miro HACEK

Baldersheim Harald, Illner Michal, Offerdal Audun, Rose Lawrence (ur.)

Local Democracy and the Processes of Transformation in East-Central Europe

Westview Press, Boulder, 1996.

Eden prvih velikih projektov nove slovenske države je bil projekt reforme sistema lokalne samouprave, ki se je celo označeval kot eden najpomembnejših nasploh. Refor-

ma je potekala v času, zasičenem z vrsto nacionalno pomembnih projektov; lahko bi rekli "revolucionarnih" sprememb, ki so vsak zase zahtevali kar največjo možno pozornost in angažiranost tako politike kot stroke. Pri projektu reforme lokalne samouprave se lahko upravičeno vprašamo, ali je bil projekt izpeljan strokovno, kaj je reforma prinesla v lokalno skupnost, na katerih področjih se pojavljajo težave in na katerem področju je reformo potrebno še dopolniti.

Hkrati s slovenskim projektom reforme lokalne samouprave potekajo podobni projekti tudi v nam sorodnih državah, to je državah, ki so v devetdesetih letih prešle iz komunističnega sistema v nov, bolj demokratičen politični sistem. Zato se pri vseh nas, ki se ukvarjamo s področjem lokalne samouprave nekoliko bolj podrobno samo po sebi zastavlja vprašanje, kako so reformo izvedle ostale države srednje in vzhodne Evrope. Prav na to vprašanje pa daje odgovor pričujoča strokovna študija več avtorjev z naslovom *Local democracy and the processes of transformation in East-Central Europe*. Študija se namreč omejuje na štiri države iz omenjenega geografskega prostora in sicer na Češko, Slovaško, Madžarsko in Poljsko, vse štiri države pa obravnava v specifičnem časovnem obdobju od začetka reform lokalne samouprave do vključno leta 1995.

Prav gotovo je bil prehod iz totalitarnega sistema, ki je z visoko stopnjo deklarativne demokracije praktično v vseh obravnavanih državah postavil občino v državno teritorialno enoto, izredno zapleten. Reforma lokalne samouprave v vseh štirih državah je namreč prodrla v prav vsako vas, dotaknila se je prav vsakega državljana in zato bi morala biti tako vsebinsko kot tudi organizacijsko kar najbolj izpopolnjena, načrtovana in implicirana. Glavni cilj študije je bilo ugotoviti, kako se je ta prehod, ki bi naj pripeljal do prave lokalne demokracije, de facto uresničeval. Avtorje je predvsem zanimalo, v kakšni meri so že doseženi cilji pri uvajanju lokalne samouprave z vidika lokalne demokracije in kje so tista področja, kjer bo potrebno še veliko postoriti. Eden od ciljev je bila seveda tudi sama primerjalna analiza med štirimi obravnavanimi državami in v ta namen je bila izve-

dena izredno obsežna empirična raziskava v mnogih lokalnih skupnostih v vseh štirih državah. Rezultate omenjene raziskave seveda avtorji podrobno evaluirajo in jih skušajo kar najboljše interpretirati.

Delo daje poseben poudarek na obdobje, ki ga danes označujemo z terminom tranzicija oz. transformacija. V tem poudarjenem poglavju skuša ugotoviti, kaj so skupni elementi transformacije v vseh obravnavanih državah in kaj so skupne značilnosti lokalnega nivoja oblasti, ki so jih države "podelevale" od nekdanjih komunističnih režimov. Proces transformacije je namreč zaobjel tako politično kot tudi ekonomsko in socio-kulturno sfero družbe v omenjenih državah. Transformacija je bila usmerjena k redefiniranju in vzpostavitvi novih sistemov ekonomije, sistemov socialne stratifikacije, novega političnega sistema in v vpeljavo vrednostnih sistemov zahodnega tipa. Ta proces se je odrazil tudi v programih večine relevantnih političnih sil in nenazadnje tudi na volitvah v vseh obravnavanih državah. Večina idej in institucij, ki so oživele v procesu transformacije, ni novih. Že desetletja so temeljni kamni zahodnih demokracij in tržne ekonomije, in mnoge med temi idejami so bile prisotne tudi v življenju obravnavanih držav pred drugo svetovno vojno. Avtorji ugotavljajo, da so rešitve in ideje, h katerim so se zatele obravnavane države po letu 1989 stare, preizkušene ideje demokracije in liberalizma. Zato gledajo na te spremembe kot na vrnitev v staro, normalno stanje, ki je z zgodovinsko deviacijo bilo nasilno porušeno leta 1945. V kolikor njihova trditev delno še drži, ko govorimo o ciljih in ideologiji transformacije, pa se kaj lahko izkaže kot napačna, ko pogledamo v naravo samih sprememb. Štirideset let totalitarizma, redistribucije in paternalizma je imelo močan vpliv na vedenjske vzorce, politično kulturo in nenazadnje tudi na socialno zavest obravnavanih držav in te dediščine ne more odpraviti kar čez noč prav nihče. Zgornjo trditev še podkrepi pogled v javnomnenjske raziskave, kajti v vseh obravnavanih državah še vedno dokaj visok odstotek ljudi gleda na socialistične čase kot na (vsaj) delno pozitivne. Seveda moramo ta pojav opazovati z zadržkom, saj je vzpodbujen s težkimi so-

cialnimi in ekonomskimi razmerami, ki jih je povzročil prehod iz nekdanjega komunističnega sistema v nov sistem.

Tudi ugotovitve avtorjev o odsotnosti inovativnosti v postkomunističnih reformah v obravnavanih državah povsem ne držijo. Čeprav verjetno drži, da je cilj vseh štirih držav vzpostaviti preizkušene koncepte zahodnih demokracij, so sredstva, ki jih te iste države pri dosegu tega cilja uporabljajo, vendarle tudi inovativna. Lep primer, ki potrjuje slednjo ugotovitev, je češka "kuponska privatizacija". Pomembna pa je tudi ugotovitev, da je cel proces prehoda oziroma tranzicije sam po sebi inovativen, saj se nekdane komunistične države niso mogle zgledovati po nobeni državi, ki bi omenjeni proces že kdaj v preteklosti uspešno izpeljala. Za dekonstrukcijo socializma in izgradnjo kapitalizma ni bilo nobene zgodovinske inspiracije. Za vse obravnavane države avtorji ugotavljajo, da sta bila glavna elementa transformacije proces decentralizacije in obnova lokalne demokracije. Na Češkem so že v letu 1990 vse pomembnejše politične stranke podprle proces decentralizacije, poudarjale pomembnost in se zavemale za močne, demokratične občine ter podpirale večje pristojnosti lokalne samouprave. Omenjene cilje so politične stranke vključevale tudi v svoje volilne programe. Na Poljskem je bila lokalna samouprava (ki je sprva pomenila predvsem delavsko samoupravljanje v državnih podjetjih) eden glavnih političnih sloganov gibanja Solidarnost že v letih 1980-81. Gibanje Solidarnost je zahtevalo tudi politično in ekonomsko avtonomijo za mesta in ruralne skupnosti. Podobne procese zasledimo tudi v ostalih obravnavanih državah. Seveda pa je potrebno poudariti, da so bili začetni politični cilji, ki so zadevali področje lokalne demokracije, prej del obveznega paketa demokratizacije kot pa resno zastavljeni in dodelani projekti.

Osrednji del pričujočega dela pa je poglavje, v katerem so obravnavane empirične razlike v reformi lokalne samouprave na Češkem, Poljskem, Madžarskem in Slovaškem. V tem poglavju avtorji opisujejo nove sisteme lokalne samouprave ter jih v mnogih elementih primerjajo med seboj. Kot sem že omenil, so avtorji za pričujoče

delo izvedli zelo obsežno analizo, ki je zajela mnoge občine v vseh štirih že večkrat omenjenih državah. Analiza delovanja lokalne samouprave razkriva, da so te večinoma v reformah, ki so potekale v obdobju tranzicije, fragmentirale lokalno samoupravo. Prepričanje, da bo majhnost lokalnih enot kar sama po sebi prinesla več demokracije oziroma samouprave v lokalne enote, je v nekaterih obravnavanih državah (Madžarska, Češka, Slovaška) našlo plodna tla. Le na Poljskem so ostali pri nekoliko večjih občinah, precej podobnim tistim v skandinavskih državah, pa vendar so tudi v tej državi v sklopu reforme povečali število občin.

Večina obravnavanih držav je težišče lokalne samouprave postavila na majhne občine, ob tem pa ukinila ali vsaj bistveno zmanjšala pristojnosti vsem drugostopenjskim ali regionalnim enotam lokalne samouprave. Ob dejstvu, da so občine praviloma ostale brez izdatnejših lastnih finančnih virov, je ena od posledic reforme zmanjšana moč in učinkovitost osnovnih lokalnih enot. Občine so tako prav v vseh obravnavanih državah vedno bolj odvisne od razporejanja sredstev iz centralnega državnega proračuna. Obseg sredstev, ki ga občine dobivajo iz državnega proračuna, pa je precej majhen in ponavadi ne zadošča za financiranje vseh lokalnih projektov, kar še posebej velja za manjše občine, ki skorajda nimajo lastnih virov. Glede na to, da je eden od glavnih ciljev ekonomske politike držav v tranziciji ekonomska stabilizacija, kar bi naj med drugim pomenilo tudi težnjo po uravnoteženosti državnega proračuna, je zelo malo verjetno, da se bo dotok sredstev iz državnega proračuna v prihodnosti kaj povečal. Dodatni problem, do katerega je pripeljala reforma lokalne samouprave, pa je odsotnost ali vsaj oteženost koordinacije delovanja med državo in lokalno samoupravo. Zaradi odsotnosti vmesnih enot (pokrajin, regij) lokalne samouprave, je država soočena z množico majhnih lokalnih enot (še posebej to velja za Madžarsko, Slovaško in Češko), kar otežuje ali v nekaterih primerih celo onemogoča kakršnokoli resno sistemsko politiko države do lokalne samouprave. Do resnih zastojev pri koordinaciji

prihaja tako med samimi občinami kot tudi med občinami in državo.

Strinjam se z eno glavnih ugovitev pričujočega dela, da je lokalna samouprava brez čvrstih ekonomskih temeljev samo parodija ideje o lokalni demokraciji in dodajam, da je ta parodija našla plodna tla v večini obravnavanih držav. Avtorji namreč ugotavljajo, da Poljska in Slovaška spadata med najrevnejše lokalne samouprave v Evropi, saj porabita pod sto ameriških dolarjev na prebivalca občine v enem letu. Zato ponovno poudarjajo potrebo ali celo nujnost povezanosti med lokalno samoupravo in čvrsto državno ekonomijo.

Kljub mnogim težavam in negativnim predznakom celotne reforme lokalne samouprave, pa se seveda kažejo tudi pozitivni premiki: bili so konstituirani prvi in drugi (in medtem tudi tretji) predstavniški organi nove lokalne samouprave, izvoljeni na svobodnih, splošnih ter demokratičnih volitvah; vzpostavlja se ekonomsko partnerstvo med državo in lokalno samoupravo, izpeljani so bili že mnogi projekti lokalnega pomena.

Vsekakor bi bilo zanimivo ponovno izpeljati vsaj empirični del študije in skušati ugotoviti, kakšno je stanje na prostoru vzhodno-centralne Evrope danes, skoraj tri leta po izdaji recenziranega dela. Res je, da študija ni najnovejša, vendar kljub temu nudi kvaliteten vpogled v neko zgodovinsko obdobje, ki je bilo tudi za našo državo posejano z podobnimi težavami in ki smo ga tudi sami lahko spremljali čisto iz prve vrste. Zato ima ta knjiga za slovenske strokovnjake s področja lokalne samouprave čisto posebno vrednost.

Marko BOŠNJAK

Dragan Petrovec

Kazen brez zločina - prispevek k ideologijam kaznovanja

Studia Humanitatis, Ljubljana 1997, 225 strani

V drugi polovici leta 1998 je pri Studia Humanitatis izšla knjiga dr. Dragana Petrovca s privlačnim naslovom "Kazen brez zloči-

na". Knjiga je predelava avtorjeve disertacije, s katero je doktoriral leta 1997 na Pravni fakulteti v Ljubljani. Obsega 225 strani, njena vsebina pa je podprta z disertaciji primerno širokim obsegom uporabljene literature.

S predelavo disertacije je nastala posrečena izdaja, ki lahko zadovoljuje zahtevne bralce, podrobneje seznanjene z vprašanji kriminologije in penologije, hkrati pa tudi vse tiste, ki jih preprosto zanima vprašanje kaznovanja. Avtorju namreč v celoti uspeva podajati svoje misli v živahnem, skoraj enostavno berljivem slogu, hkrati pa ves čas vzdržuje nivo kakovostnega znanstvenega dela.

Knjiga je poleg uvoda razdeljena na osem poglavij. Avtor že v uvodu nakaže, čemu se sploh loteva starega vprašanja o namenu kaznovanja. Meni namreč, da marsikje bolj kot kriminaliteta narašča nasilje nad delinkventi, prehod iz relativno civilizirane in miroljubne družbe v kaznovavno pa mu vzbuja skrb. Hkrati ga vodi tudi razlog teoretične narave: že uveljavljeni kritiki absolutnih teorij o kaznovanju želi v svojem delu dodati dokaz, da so absolutne teorije v nasprotju s teorijo komunikacije. V uvodu za lažje razumevanje poda še razlago absolutnih, relativnih in mešanih teorij, napove pa tudi, da želi dokazati, da gre pri izrekanju in izvrševanju kazni za organsko povezan sistem.

V prvem poglavju avtor oriše tretmansko ideologijo, to je idejno opredelitev za vrsto postopkov in metod, ki naj bi vplivale na delinkvente, da bi spremenili vedenje in se prilagodili prevladujočim družbenim normam. Čeprav je avtor sam eden vse manj številnih trdnih zagovornikov tretmanske ideologije, pa je kljub temu nanjo pripravljen pogledati tudi kritično in tako korektno predstaviti na le njene prednosti, temveč tudi slabosti in praktične zlorabe.

Predstavitvi tretmanske ideologije sledi predstavitev njej nasprotnih neoklasicističnih idej o kaznovanju. Predstavitve teh idej se prepleta z njihovo kritiko - čeprav se je v veliki meri napajala na (potencialnih) zlorabah tretmana, neoklasicistično kriminološko misel pisec razume kot mešanico ščepca prizadevanj za varstvo človekovih pravic in prevladujoče količine želja po strogem kaznovanju.

Poglavju o neoklasicističnih idejah o kaznovanju dodaja poglavje o prispevku domače teorije k tem idejam: kot najpomembnejša teoretika, ki ju je mogoče šteti v ta krog, predstavlja Igorja Primorca (ki je sicer domači teoretik toliko, kolikor za domač štejejo ves prostor nekdanje Jugoslavije) in Boštjana M. Zupančiča. Primorac kot zagovornik čistega retributivizma, zanika moralnost utilitarnega pogleda na kaznovanje, saj bi bilo v tem primeru mogoče kaznovati tudi povsem nedolžnega človeka, če bi njegovo kaznovanje imelo boljše posledice kot njegova oprostitev. Navezuje se na Heglove misli, da se delinkvent s kaznijo osvobaja svojega delikta - potem, ko je kazen dosojena in izvršena, je stanje z vidika zakona tako, kot da se delikt ne bi bil zgodil. Kot pristaš načela "oko za oko" je Primorac tudi goreč zagovornik smrtnih kazni. Sledi predstavitev Zupančičeve rekonstitutivne teorije o kazni, ki sicer ni klasična retributivistična ideologija, pa vendar jo z retributivisti povezuje nezanimanje za izvrševanje kazni in njegove posledice, temveč je že z dejstvom, da se kazen izreče in izvrši, dosežen glavni namen - po Zupančiču je slednji v tem, da se ponovno vzpostavi norma v imenu nje same in sklicujoč se nanjo samo.

Čeprav prva tri poglavja predvsem predstavljajo različne misli o kaznovanju, pa avtor pri tem ni suhoparno faktografski, temveč dodaja več veznih tonov v obliki slikovitih opazk, prilik in življenjskih primerov, ki učinkovito preprečujejo rigidnost, ki se drugim znanstvenikom pri pisanju vse prerada zgodi.

Prvim trem poglavjem sledi za širšo javnost morda najbolj sporno poglavje o družbenem nauku Cerkve in političnih razsežnostih (retributivnega) kaznovanja. V tem poglavju je pisec izrazilo kritičen do različnih področij cerkvene ideologije in prakse, predvsem tistih, ki se nanašajo na delitev družbe na premožne in vladajoče ter revne in podrejene, na vprašanja družine, položaja žensk in svobode odločanja o rojstvih otrok ter na odnos do druge svetovne vojne, fašistične in komunistične ideologije. Avtorjeva stališča se dotikajo nekaterih širših temeljnih razpravljanih v slovenski družbi, so izrazito provokativna in kot takšna izzivajo

močno polarizirane odgovore bralca ne glede na strokovno področje, ki mu pripada.

Peto poglavje, z naslovom "Slepa ulica absolutnih teorij", je nosilno teoretično poglavje knjige, kjer avtor pokaže na nasprotje med absolutnimi teorijami oziroma retributivizmom in teorijo komunikacije. Watzlawickova teorija komunikacije med drugim namreč pravi, da ima vsako ravnanje, celo opustitev, značaj komunikacije za osebo, ki ima možnost tako ravnanje zaznati. Karkoli delamo, ima vpliv na drugega. Kaznovanje tako nikoli ne more ostati brez učinka v bodočnosti, zato sta temeljni napaki retributivne ideologije domneva o "čisti" kazni brez dodatnih sporočil in iz tega izveden sklep, da je kazen lahko brez vpliva na bodoče obsojenčevo vedenje. Kaj pomeni kaznovati, lahko ocenimo šele potem, ko je kazen izvršena. V petem poglavju avtor doda še nekatere druge kritične misli o absolutnih teorijah, predvsem na njihovo sklicevanje na absolutno svobodno voljo delinkventa pri odločitvi za ali zoper zločin, na izrazito povečevanje števila zapornikov in povečevanje represivnega odnosa do kriminalitete ipd.

V šestem poglavju pisec zapusti "mednarodne vode" in se najprej posveti vprašanju, v kolikšni meri slovenska kazenska zakonodaja pristaja na retributivizem in v kolikšni na utilitarnost. Kazenski zakonik (v nadaljevanju KZ) opušta načelno opredeljevanje namena kaznovanja, zato avtor analizira posamezne določbe in institute KZ v zvezi s kazenskimi sankcijami. Ugotavlja, da je vsaj pri polnoletnih storilcih kaznivih dejanj kriterij koristnosti podrejen kriteriju pravičnosti, kot ga razume retributivna ideologija, čeprav v slovenskem znanstvenem prostoru ni bilo niti ene argumentirane zavrnitve tretmanske ideologije ali prakse.

Sedmo poglavje predstavlja rezultate raziskave, ki jo je izvedel pisec sam, o namenu kaznovanja med slovenskimi kazenskimi sodniki in penologi. Sodniki sicer načeloma zastopajo namene generalne prevencije, onesposabljanja in retribucije, kljub temu pa v praksi že dlje časa sodijo "milo" - tudi v hipotetičnem konkretnem primeru so pokazali pretežno tretmansko naravnost. V primerjavi s sodniki pa penologi bolj sledijo

tujim trendom - verjetno ne toliko zaradi prilagajanja tuji tehnologiji kot zaradi relativne udobnosti represivnega pristopa.

Sklepno poglavje predstavlja sintetiziran avtorjev pogled na ideologijo in politiko kaznovanja. Neoklasiistični obrat v kaznovalni politiki je po piščevem mnenju nosilce družbene moči razbremenil brskanja po samem sebi. Namesto tega in namesto družbenih razmer, so se v ospredju spet znašli kriminalci, psihopati in družbeno obrobje, vse brez pojasnjujočega ozadja. Ne glede na velike besede o kaznovanju pa tudi neoklasiistične smeri niso odgovorile na vprašanje, kolikšna kazen je prava. Nastopil je čas maščevanja, ki mu (tuja) sodišča podeljujejo legitimnost kot osnovnemu namenu kazni. Neoklasiistična teorija zanika možnost sojenja, ki bi upoštevalo različne situacije z vidika družbene in zlasti ekonomske moči. Ostaja pa vprašanje, kakšna naj bo pravična kazen v nepravični družbi. Avtor sam je mnenja, da je potrebno pravico do kaznovanja tudi soočiti s pravico do osebnostne rasti, razumevanja, empatije in emocionalne topline. Pravica do tretmana tako ni toliko nujna posledica kaznovanja, kot je izvirna pravica do oseb(nost)ne rasti. Iskre upora zoper zahteve neoklasiističnih ideologov se pojavljajo predvsem pri levih teoretikih. Najdragocenejše pa se zdijo tiste, ki jih prižigajo sodniki, ker navodila o sojenju in predpisane visoke kazni niso več v skladu z njihovo vestjo.

Dragan Petrovec v svojem delu ugotavlja izrazit obrat od tretmanske ideologije, ki pa nikoli ni imela le enega obraza, k retributivizmu. Ta obrat naj bi vsaj v svetu imel prevladujočo podporo predvsem v javnosti in politiki, opazno podporo pa tudi med teoretiki. S to ugotovitvijo se je mogoče v celoti strinjati. Zdi pa se, da ta obrat pomeni tudi primitivizacijo odnosa do namena kaznovanja in odmik od upoštevanja ugotovitev različnih znanosti, ki so neposredno ali zgolj posredno povezane s kaznovanjem. Poziv k strožjim kaznim je tako vse redkeje utemeljevan (razen seveda v teoriji), temveč pomeni skoraj mehaničen odgovor na kakršenkoli podatek o kriminaliteti. Če do utemeljitve že pride, ta počiva na argumentu *sanae mentis rusticorum*: strožje kazni -

manj kriminala. Takšno prepričanje v laični javnosti vztraja, čeprav nima resne podlage v empiričnih ugotovitvah.

Primitivizacija pa se ne kaže le v ignorantskem odnosu do znanstvenih spoznanj in obratu k domnevni "zdravi domači pameti", temveč tudi v popolnem nezanimanju za konkretnega delinkventa¹, za delovanje posameznikove duševnosti, za splošne družbene razmere, ki pomagajo generirati deviantne pojave ipd. Utemeljeno je tudi avtorjevo opozorilo o sodobnem nezanimanju za izvrševanje kazenskih sankcij (z avtorjem se gre strinjati, da ga ni mogoče gledati ločeno od namena kaznovanja) - kazensko pravo je tako podobno zdravniku, ki popiše simptome s površno postavitvijo diagnoze, nato pa zaradi ljubelega miru predpiše čimveč receptov, ne zanimajoč se, kaj se bo s pacientom poslej godilo. Končno je videti primitivizacijo odnosa do namena kaznovanja v povečevanju uporabe sile zoper nezaželene družbene pojave, kolikor seveda kultivizacija kot nasprotje primitivizacije pomeni opuščanje uporabe sile za urejanje medčloveških odnosov.

Pri tem ne gre zanikati, da imata retributivizem oziroma neoklasicizem v znanstveni misli skrbno dodelane teoretične temelje. Avtor se je z njimi spoprijel na dveh bistvenih mestih - delno je tem teorijam mogoče očitati nekakšen "larpurlarizem": logično koherentno utemeljevanje ekvivalentnega povračila za storjeno kaznivo dejanje, a brez zanimanja za konkretnega človeka. Hkrati pa je avtor s pomočjo teorije komunikacije pokazal, da te teorije poskušajo nemogoče: kaznovati brez učinka na delinkventovo bodoče vedenje.

Če so absolutne teorije v slepi ulici, čemu so torej na zmogovitem pohodu? Ali je pričakovati, da bodo kmalu trčile ob zid?

Na gornji vprašanji je nemogoče hitro, a ustrezno odgovoriti. Naraščajočo privlačnost retributivizma je nedvomno mogoče med drugim razložiti z ujemanjem primitivizacije odnosa do kaznovanja z nekaterimi drugimi družbenimi trendi, predvsem s plitvenjem in pozunanjenjem življenja, s polarizacijo in popreproščanjem pogleda na družbene procese in pojave ter z iskanjem instantnih, nezahtevnih in hitrih rešitev za

moteče pojave. Če absolutne teorije morda niso v slepi ulici (morda se lahko strogost kaznovanja in obseg zaporniške populacije povečuje do neomejenih razsežnosti), so gotovo na napačni poti, češar pa njihovi protagonisti bodisi ne priznajo (iz povsem osebno utilitarnih razlogov, ki bi jim pravzaprav morali biti nadvse zavržni) bodisi niso pripravljeni videti.

Tretman kot težja in tišja pot se vse bolj umika. Njegova usoda je podobna usodi socializma. V določeni meri se je kompromitiral s svojimi postopki, očitajo mu, da ni prinesel tistega, kar je obljubljal, za širšo javnost pa njegovi produkti niso tako privlačni kot produkti njemu nasprotne ideologije. Njegovi preostali zagovorniki zatrjujejo, da pravi in najboljši model tretmana ni bil nikoli uveljavljen v polni meri. Morda bi kdo utegnil pripomniti, da je tretman prišel pre zgodaj za to stopnjo duhovnega razvoja človeštva.

Pustimo socializem ob strani, naj počiva v miru s svojimi slabimi in dobrimi stranmi –

tretman v nasprotju z njim ostaja živ, pa čeprav je včasih nekoliko šibkega zdravja. Tista ideja tretmana, ki jo zastopa tudi Dragan Petrovec, pa ima v sebi noto, za katero je nujno, da ne gre nikoli v pozabo, čeprav se mora za določen čas umakniti kakšni duhovno atavistični ideologiji kaznovanja. Državni in družbeni iles puniendi je potrebno soočiti, kot pravi tudi avtor sam, s pravico do osebnostne rasti – verjetno pa tako storilca kot žrtve (pri čemer ni nujno, da sta njuni pravici v medsebojnem neskladju, nasprotno!), pa tudi drugih oseb, ki se jih razmerje, vzpostavljeno ali porušeno s kaznivim dejanjem, posredno ali neposredno dotika. Prav v tej pravici je, naj bo še tako paradoksalno, potrebno iskati pravico in merilo za poseganje v družbena razmerja.

¹ *Kakor pravi angleški pregovor: If all you have is a hammer, everything looks like a nail (Če je vse, kar imaš na voljo, kladivo, vsaka stvar izgleda kot žebelj).*

KAZALO XXXV. LETNIKA TEORIJE IN PRAKSE, 1998

	Št. revije	Št. strani
A		
<i>Andolšek Matej</i>		
Teoretske refleksije Pax Americane: Vloga ZDA v povojnih ekonomskih režimih	6	1136-1144
<i>Ašanin Gole Pedja</i>		
Strateški komunikacijski management	4	597-612
B		
<i>Balažić Milan</i>		
Politologija v luči psihoanalize: zgodovina	3	405-421
<i>Balažić Toni</i>		
Merjenje učinkov komuniciranja	4	702-713
<i>Barbič Ana</i>		
Ivanka Počkar: Iz časov ječmenove kave (recenzija)	6	1157-1158
<i>Begić Mirsad</i>		
Bhikhu Parekh: Gandhi (recenzija)	2	385-387
<i>Begić Mirsad</i>		
Reginald Lilly (ur.): The Ancients and the Moderns (recenzija)	2	387-390
<i>Begić Mirsad</i>		
Ian Budge, Kenneth Newton et al.: The Politics of the New Europe Atlantic to Urals (recenzija)	3	533-536
<i>Begić Mirsad</i>		
Maureen Ramsay: What's wrong with liberalism? (recenzija)	3	536-539
<i>Begić Mirsad</i>		
Lev Kreft: Zjeban od Absolutnega (recenzija)	5	963-967
<i>Bernik Ivan, Fabjančič Nina</i>		
Spomini na socializem	6	1057-1068
<i>Bobbio Norberto</i>		
Odpor: državljanska vojna?	6	1145-1154
<i>Breus Fritz</i>		
Izkušnje male države v Evropski uniji - primer Avstrije	1	199-221
<i>Brglez Milan, Šabič Zlatko</i>		
Analiza vsebine televizijskega poročanja o približevanju Evropski uniji	1	147-162

Brinar Irena

Slovenska politika konkurence v približevanju

Evropski uniji

1

222-231

Bugarič Bojan

Ustavna sodišča v Srednji in Vzhodni Evropi:

med sojenjem in politiko

2

287-305

Bugarič Bojan

Franc Grad: Volitve in volilni sistem (recenzija)

5

959-963

C*Cerar Miro*

Objektivna politična odgovornost ministra

6

1069-1075

Cizelj Boris

EU: priložnosti Slovenije (intervju)

1

232-241

Č*Čehulić Lidija*

Radovan Vukadinović: Medunarodni politički

odnosi (recenzija)

6

1159-1160

Čehulić Lidija

Marie-Janine Calic, Nicole Gnesotto, et al.: The

Issues Raised by Bosnia and the Transatlantic

Debate (recenzija)

6

1160-1163

Čehulić Lidija

Fergus Carr and Kostas Ifantis: NATO in the New

European Order (recenzija)

6

1163-1165

Črnič Aleš

L.Kurtz: Gods in the Global Village: The World's

Religions in Sociological Perspective (prikaz)

2

392-393

D*Debeljak Aleš*

Razpoke v slonokoščenem stolpu:

literarni esteticizem in politika

2

271-286

Dovžan Matjaž

(Ne)ustavnost "začasne uporabe" mednarodnih

pogodb

3

472-478

E

Erjavec Emil, Rednak Miroslav, Volk Tina

Evropska unija in slovensko kmetijstvo - koristi in stroški vključevanja	1	181-198
<i>Erjavec Karmen, Volčič Zala</i>		
Vzgoja za medije na Slovenskem	6	1089-1099

F

Festić Mejra

Strategija monetarne politike v evropski monetarni integraciji	1	54-61
--	---	-------

Fink- Hafner Danica

Raziskovanje policy omrežij	5	816-849
-----------------------------	---	---------

Fink-Hafner Danica

(Pre)oblikovanje policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda - slovenski primer	5	830-849
---	---	---------

G

Garb Maja

Problemi demokratizacije razmerij med vojsko in civilno oblastjo v državah Srednje in Vzhodne Evrope	2	347-361
--	---	---------

Garb Maja

Konverzija - izzivi za podjetja in regije na Vzhodu in Zahodu (prikaz)	2	378-379
--	---	---------

Golob Blaž

Izzivi sodelovanja na področju skupne varnostne in zunanje politike v Evropski uniji	1	71-79
--	---	-------

Grizold Anton

Varnost in sodelovanje v Jugovzhodni Evropi	3	479-488
---	---	---------

Gruban Brane

Vizija organizacij: poslovni evangeliji, navigacijski simboli ali strateško izhodišče	4	613-632
---	---	---------

Grunić A. Larissa, Grunić E. James, Verčič Dejan

Ali so načela 'odličnosti' IABC splošno veljavna	4	714-737
--	---	---------

H

Hürner R.G.

Bosanski konflikt in njegove posledice	3	506-514
--	---	---------

J

Jagodič Marko, Medved Alfonz

Slovenske telekomunikacije in vključevanje Slovenije
v evropske in svetovne integracije 1 95-108

Jančič Zlatko

Nevidna povezava ugleda države in podjetij 6 1028-1041

Jazbec Milan

Vzpostavljanje diplomatskih organizacij novih
majhnih držav 3 455-4471

Jazbec Milan

Anton Grizold: Medunarodna sigurnost.
Teorijsko-institucionalni okvir (recenzija) 3 531-533

Ješovnik Peter

Pomen družbenih institucij pri preučevanju
ekonomije 1 326-346

Jogan Maca

Akademsko kariera in spolna (ne)enakost 6 989-1014

K

Kalin Golob Monika

Oblikovanje in razumevanje pojma javnost v
slovenskem knjižnem jeziku 2 306-315

Kiss Endre

Tipologija konceptov nacionalnosti iz
devetnajstega stoletja 3 515-527

Kogovšek Tina

Sistematično identificiranje slabo formuliranih
anketnih vprašanj 6 1118-1135

Krivic Matevž

Ustavno sojenje in politika 5 929-941

Kropivnik Samo

Tipi interesnih skupin glede na pogostost izvajanja
izbranih aktivnosti 4 850-860

Koyama Yoji

Strategije lokalne uprave glede ekonomskega
področja obročja Japonskega morja 2 370-377

L

Lah Marko

Ekonomski vidiki policy omrežij 5 861-876

Lavrač Vladimir

Pridruževanje Slovenije evropski denarni uniji 1 31-44

Lokar Sonja

Milica G. Antič: Ženske v parlamentu (recenzija) 5 967-970

Lukšič Andrej

Okoljske nevladne organizacije v Sloveniji 5 877-894

Lukšič Igor

Robert A. Dahl: Uvod v teorijo demokracije (recenzija) 3 530-531

M*Mandič Srna*

Stanovanjska politika in policy-omrežje 5 895-917

Mandič Srna

Spreminjajoča se vloga mest in centralne države pri oblikovanju nacionalnih sektorskih politik 5 918-928

Maršič Marija, Južnič Primož

Bibliometrično-bibliografska primerjava letnikov revije Teorija in praksa, 1985:1990:1995 3 422-440

Malešič Marjan

Evropska varnost in male države 1 80-94

Manigart Philippe

Postmoderne vojaške organizacije: sociološka analiza 2 362-369

Merslavič Martina

(Pre)oblikovanje organizacijske strukture 4 633-646

Meško Gorazd

Nekatere razsežnosti nasilne viktimizacije 6 1076-1088

Mileta Vlatko

Miti balkanskega trga 3 499-505

Mrak Mojmir

Vključevanje Slovenije v Evropsko unijo na področju monetarne politike in prostega pretoka kapitala 1 45-53

Mumel Damijan

Tržno komuniciranje v konkurenčnem okolju - nujnost integriranega pristopa 4 660-670

Mušič Vladimir-Braco

Paul-Henri Chombart de Lauwe (1913-1998) 3 528-529

N*Novak Mojca*

Hazardiranje s starostjo 6 1042-1056

O

Oblak Tanja, Pinter Andrej

CATaC 98: Prvi koraki interdisciplinarnega raziskovanja (prikaz)

5 956-598

P

Potočnik Janez

Vpliv vključevanja v Evropsko unijo na gospodarjenje v slovenskih podjetjih

1 17-30

Prek Miro

Nekatera odprta vprašanja (pre)oblikovanja slovenskega pravnega reda

1 163-180

R

Razpet Aleš

Odnosi z vlagatelji

4 671-685

Rizman Rudi

Radikalna desnica na Slovenskem

2 249-270

Rojec Matija, Rems Marko, Simoneti Marko

Proces prestrukturiranja po končani privatizaciji

1 62-70

Rončević Borut

David H.J. Morgan: Family Connections:

An Introduction to Family Studies (recenzija)

2 382-385

Rončević Borut

Gosta Esping-Andersen (ur.): Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies (recenzija)

5 970-972

Rorty Richard

Komunistični manifest 150 let pozneje

5 950-955

S

Serajnik Sraka Nada

Kako komunicira država z mednarodnimi javnostmi:

Primer Slovenije

4 686-701

Stankovič Peter

Rave subkultura in zagonetna devetdeseta

5 800-815

Stare Metka

Telekomunikacije v luči približevanja Evropski uniji in sodobnim tendencam v svetu

1 109-117

Svetličič Marjan

Slovenija, Evropska unija in globalizacija

1 6-16

Svetličič Marjan

Globalizacija: možnosti in priložnosti slovenskega gospodarstva	6	1015-1027
---	---	-----------

Š*Šabič Zlatko*

Vloga Slovenije kot majhne države v prihodnjem sistemu glasovanja v Svetu ministrov Evropske unije	1	132-146
--	---	---------

Škerlep Andrej

Veščina razreševanja interesnih konfliktov in elokventne artikulacije organizacijske diskurza	4	738-758
---	---	---------

Šnabl Bojan-Ilija

Evropski parlament, osrednja demokratično legitimirana ustanove Evropske zveze/Unije	1	118-131
--	---	---------

Štular Suzana

Družbena konstrukcija spolne identitete	3	441-4454
---	---	----------

U*Uhan Samo*

Družbena želenost in težnja k soglašanju v družboslovnem raziskovanju	2	316-326
---	---	---------

Ule Andrej

Struktura prenosa znanja od znanosti v tehnologije	5	783-799
--	---	---------

V*Verčič Dejan, Grunig James E.*

Izvori teorije odnosov z javnostmi v ekonomiji in strateškem managementu	4	558-596
--	---	---------

Verčič Dejan

Organizacijska komunikacijska kompetenca	4	759-770
--	---	---------

Vodeb Larisa

Regionalna konferenca o minah na območju Srednje in Vzhodne Evrope (prikaz)	2	379-381
---	---	---------

Vodeb Larisa

Ferdinand Schevill: A History of the Balkans (recenzija)	3	539-544
--	---	---------

Vodeb Roman

Ideološke paradigme v športu	6	1100-1117
------------------------------	---	-----------

Volčič Zala

Aleš Debeljak: Reluctant Modernity (recenzija)	6	1155-1156
--	---	-----------

Vukadinović Radovan

Post-Daytonska Hrvaška	3	489-498
------------------------	---	---------

W

Wakounig Vladimir

Vpeti v lastnem rasizmu

5

942-949

Z

Zajc Borut, Zavrl Franci

Prikrito oglaševanje in odnosi z javnostmi

4

647-660

Ž

Židan Alojzija

Neodvisnost javnih občil (prikaz)

2

390-392

UDC 658.51(430)

Miroslav STANOJEVIĆ: Post-fordism and German Quality
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 5-18

The key features of diversified quality production on the one side, and the features of the contemporaneous Fordist production system, on the other, reveals that extraordinary success of the diversified quality production was induced by its Fordist environment. As Fordist mass production was primarily driven by price competition, it left demand for quality goods uncovered. These historically specific market constellations enabled forming a German model of diversified quality production. Being specialised for quality production within the Fordist context, German system of diversified quality production is facing problems in the post-Fordist environment, where the new flexible production systems narrow, fragment and destabilise traditional German markets.

Key words: Fordism, post-Fordism, diversified quality production, flexible mass production, flexible specialization

UDC 314.743(497.4)

167

Marina LUKŠIČ-HACIN: Displacement of People from Slovenian Ethnical Environment with the Emphasis on the Slovene People Living in Sweden
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 19-41

Mass emigration of people from Slovene ethnical territory has its roots in the second half of the 19th century, being always directly and indirectly connected with the events in a broader European environment. The emigration intensity varied through time, it was always oriented toward different directions and caused by different factors. The analysis of emigration patterns shows that until the end of the First World War, the emigration was primarily directed toward transatlantic countries, and then gradually oriented toward West European Countries - with exception of political emigration which was directed toward America and Australia. The conditions in which emigrants were living after they arrived to the foreign country, depended on the country's policy toward immigrants and on the specific bilateral agreements and conventions signed by Yugoslavia and the foreign country. Analysis of immigration policies in various European countries shows a specific character of Swedish immigration policy. The Swedish situation differs from the transatlantic countries, and also from those countries which introduced multicultural immigration policy. The description of emigration and the Slovene people living in Sweden shows the characteristics of the mentioned policy as well.

Key words: migrations, Sweden, Slovenia.

UDC 620.9(497.4):33

Ivo BANIČ: Basic Dilemmas Regarding Slovenian Electricity Supply Sector at the Beginning of the 21th Century**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 42-60**

In 1998 Slovenian economy almost completely got over the shock it faced after the reduction of domestic market for more than a three quarters. Although Slovenia is a leading member of the CEFTA, it hardly attains members of European union. The Slovenian GDP growth rate exceeds the average rate of EU members (2,9% in 1998). However, the real extent of Slovenian GDP and the starting level should be taken into account as well. The bussines conditions of Slovenian companies producing energy are quite different from those of EU members. The conditions are significantly worse and more regulated by the state, being a main owner of these companies. The author presents necessary measures, needed to adopt in order to equalize the bussines conditions in Slovenia with those of the EU members.

Key words: power utility, policy analysis, Slovenia.

UDC 355.232(497.4)

Igor KOTNIK-DVOJMOČ: Military Academy?**Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 61-73**

In independent Slovenia, the Ministry of Defence of RS always opposed the idea of establishing classical military academy and argued for civilian form of education of commissioned officers in Slovenian army. In this light, the public announcement of initiative made by University of Maribor and MORS for establishing military academy, is of a surprise for the expert public, especially because this would be a step backwards. On the general conceptual level, civilian form of educational system is, for a small country as Slovenia, with limited needs for commissioned officers, and limited cadre and material resources, undoubtedly a good and above all a rational alternative. However, as a starting contept was not further exposed to critical estimation and extention, it cannot be optimal and is not fully completed. For this reasons, the author suggests introduction of the system of sequential detachment, and in a long term a parallel general educational programme at the civilian educational institutions and military-professional and specialized education and training at military organization. This system would offer various options regarding the beginning, duration and intensity of study for commissioned officers in the military organization.

Key words: armed forces, Slovenian army, military education, education of comisioned officers.

Nina FABJANČIČ: Media Representations of Women in Politics
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 74-86

Taking a constructivist paradigm as the starting point, the author analyses media texts dealing with women in politics. The relation between femininity and politics is characterized by a tension which does not originate in conflicting 'essences' of both but on a contrary, a result of historically discursively formed dominant constructions of femininity and politics. In media texts female politicians are not treated primarily as persons in politics. Their representations are marked by the dominant discourse of femininity. In the article, the focus is put on the construction of women as belonging to the private sphere and the construction of women as public bodies. The author illustrates their manifestations using the examples of referential media texts regarding female politicians.

Key words: media representations, media texts, discourse, gender, femininity, politics.

Milan ZVER: Classical Liberalism and Ideological Tensions in Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 101-111

Classical Slovenian political differentiation in the second half of the 19th century was carried out in almost the same way as in broader European environment: between liberal, catholic and social-democratic doctrines. It is interesting to notice that Slovenian liberalism was most intensively expressed in the countries, being known as catholic countries. Intense introduction of catholic political doctrine on Slovene territory led to a strong liberal reaction. Ideological tensions, following the example of German 'kulturkampf', appeared firstly in the sphere of literature, but soon - already in the 1870s - immediately after the 'slogaštvo' period, overgrew into an intense ideological and political conflicts. The intensity of ideological confrontation was on Slovene territory due to the fact that it was carried between three antagonistic and self-sufficient bases of social organization.

Key words: liberalism, social-democratism, catholicism, ideology, freedom, ideological conflicts.

Igor LUKŠIČ and Jernej PIKALO: The Quest for the Centre: Liberal Traditions on Slovene Territory

Teorija in praksa, Ljubljana 1999, Vol. XXXVI, No. 1, pg. 112-128

Protestant movement is thought to be a beginning of liberal traditions on Slovene territory. Social circumstances for classical liberal ideas were unfavourable due to lack of strong urban population. Liberal traditions on Slovene territory have always been far from the classical conceptions of liberalism. Freedom has been mainly rooted in the national body and not in the individual. Liberalism was therefore dealing with the problem of national freedom and building not with the problem of personal freedom. In terms of political theory, Slovene liberalism has not contributed not even a single important book or scholar. It has proven difficult for Slovene liberalism to develop its own distinctive identity under the pressure of fights for building the nation, under the pressure from the political Catholicism and socialism. Those have been the reasons why liberalism ended up in a daily politics as more or less national liberalism, except the period of first Yugoslavia, which has always taken side of hegemonic force of that particular era.

Key words: liberalism, protestantism, liberal parties, LDS-Liberal democratic party

Revija TEORIJA IN PRAKSA

Izdaja Fakulteta za družbene vede

Naročnina za I. polletje 1999

za študente in dijake 3.000,00 SIT,

za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,

za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT,

za tujino 9.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revijo **Teorija in praksa** lahko naročite

v Uredništvu revije Teorija in praksa,

Fakulteta za družbene vede,

1000 Ljubljana,

telefon/faks (061) 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu

[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD.TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD.TIP/INDEX.HTML)

NOVEJŠE KNJIGE ZALOŽBE STUDIA HUMANITATIS

B. Anderson, Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma.

To delo je danes obvezna referenca v preučevanju narodov in nacionalizmov.

Značilna širina, ki v obravnavano tematiko uvaja na videz tuje ali vsaj za razlago nacionalnega fenomena neobičajne prijeme in pojave, omogoča avtorju, da vzpostavi in argumentira pojem naroda kot "zamišljene skupnosti", skupnosti, ki je za ljudi plod njihove domišljije, za katero pa so pripravljeni "tudi umirati". -

Prevod Alja Brglez Uranjek, spremna beseda Jože Vogrinc

223 str.; cena: 3000 SIT

H. R. Maturana & F. J. Varela, Drevo spoznanja. Biološke korenine človekovega razumevanja.

Knjiga je naletela na velik odmev na različnih področjih znanosti. Kljub temu, da je ozadje knjige biološko, ne gre za biološko, marveč epistemološko in evolucijsko transdisciplinarno študijo. Avtorja pokažeta, da spoznavanje ni možno brez strukturnega spoja živega (spoznavajočega) sistema z okoljem, v katerem živi. éivljenjsko pot živega sistema vidita kot zgodovino vzajemnega spreminjanja strukture sistema in medija, dokler živi sistem ne umre.

Prevod Uroš Kalčič, spremna beseda Miran Možina in Urban Kordeš

261 str.; cena: 4500 SIT

R. Sieder, Socialna zgodovina družine

Delo govori predvsem o avstrijskih in južno nemških razmerjih, a se v njih tudi Slovenci zlahka prepoznamo. Gre za tehtno in relevantno tematiko, ki je v domači knjižni in raziskovalni produkciji precej nezasedena, zato spodbuja k raziskovanju. Verjetno drži misel iz ocene Alenke Puhar: "Na Slovenskem seveda skoraj vsi živimo v nekakšnih družinah, ko pa gre za strokovni interes in za predstavljanje dognanj, ki se oblikujejo na tej podlagi, pa so družine ženska, bolj ženska, najbolj ženska zadeva." - Prevod Seta Knop, spremna beseda Majda Černič Istenič

384 str.; cena: 3500 SIT

R. Williams, Navadna kultura. Izbrani spisi

Avtor je začetnik teoretske tradicije, znane kot cultural studies. Izbrani spisi so prirejeni posebej za slovensko publiko, saj postavljajo v ospredje Williamsovo poudarjanje, da kulture ne gre ločevati na elitno in masovno, marveč je to navadna razsežnost vsakdanjega življenja vsakogar v družbi. Jedro knjige je spis *Kultura*, ki v historično materialistični perspektivi gradi sociologijo kulture skozi tvorbo konceptov in problematike, s pomočjo katerih je mogoče analizirati kulturne oblike, institucije, kulturne formacije. - Prevod Borut Cajnko, spremna beseda Jože Vogrinc

314 str.; cena: 3500 SIT

K. R. Popper, Logika znanstvenega odkritja

Avtor razdeluje problematike rasti znanstvenega spoznanja in ostaja zvest znanstvenemu realizmu, prepričanju, da resnica objektivno obstaja in da se ji znanost počasi približuje. Čeprav je nezanemarljiv del družboslovcev po Popperjevih kriterijih sovražnik odprte družbe, družboslovje na splošno ravna v skladu z načelom kritičnega ovračanja hipotez in nadomeščanja nevzdržnih hipotez z manj nevzdržnimi. Zato se družboslovje ne razlikuje izrazito od naravoslovja in v tem smislu ima Popper prav, ko verjame, da je metoda znanosti enotna. - Prevod Darja Kroflič, spremna beseda Bojan Borstner

386 str.; cena: 4000 SIT

N. Chomsky, Somrak demokracije

Avtorja tokrat predstavlja izbor prodornih analitičnih kritičnih razprav, ki bi jih pogojno lahko uvrstili v polje politične filozofije ali družbeno-politične teoretske refleksije, vsekakor torej na področje, ki avtorja zlasti v zadnjem obdobju (svoj znanstveni interes je v šestdesetih in sedemdesetih letih namenjal znanosti o jeziku) enako močno zaposluje in ga enako suvereno obvlada kot lingvistiko. Izbor besedil zajema časovni razpon od 1969 skozi osemdeseta in zgodnja devetdeseta, ko preučevane teme sledijo političnim dogajanjem, analitični spoprijem z njimi pa daleč preseže dogodek in avtorjevo kritično refleksijo vzpostavlja kot teoretsko avtoriteto. - Prevod Zdenka Erbežnik, spremna beseda Rudi Rizman in Nikolai Jeffs

386 str.; cena: 3500 SIT

M. Klein, Zavist in hvaležnost. Izbrani spisi.

Teorija Melanie Klein (avtorica je zaslovela predvsem zaradi razhajanja s Sigmundom in Anno Freud) v psihologiji in psihoanalizi sicer velja za kontroverzno, vendar je težko spodbijati njeno temeljno opažanje, da so primitivni, infantilni agresivni vzgibi navzoči v delovanju posameznika in institucij. Manj je bila pozorna na morebitno funkcijo, ki jo imajo ti vzgibi pri reproduciranju oblastvenih razmerij (po njenem je prej narobe: obstoječa oblastvena razmerja so njihova posledica), toda po branju tega dela se nam bosta razsvetljenstvo in racionalizem pokazala kot povsem utopična projekta. - Prevod Polona Mesec, spremna beseda Bogdan Lešnik

624 str.; cena: 4500 SIT

F. de Saussure, Predavanja iz splošnega jezikoslovja

Knjiga sodi med najbolj vplivna dela 20. stoletja in je referenca modernega, zlasti strukturalnega jezikoslovja. Predavanja so izšla leta 1916 in so dolgo ostala predvsem v prostoru polemično poznavalske slasti jezikoslovcev. Preko meja znanosti o jeziku so de Saussurjevi nauki segli ob srečanju lingvistike z antropologijo - oziroma Romana Jakobsona s Claudom Levi-Straussom. Pojem strukture iz Predavanj je postajal čedalje učinkovitejše konceptualno orodje v humanističnih in družbenih vedah; nevpitljivo je njegovo historično prvenstvo pri oblikovanju strukturalizma, prav tako pa je priznan njegov vpliv na raznovrstne raziskovalne prijeme in epistemološke modele. - Prevod Boštjan Turk, spremna beseda Dubravko Škiljan in Boštjan Turk.

304 str.; cena: 4000 SIT

zbirka APES:

D. Petrovec, Kazen brez zločina. Prispevek k ideologijam kaznovanja.

Delo podaja razvoj kaznovalne ideologije v zadnjih petdesetih letih, ko je kontrast med absolutno in utilitaristično teorijo in prakso najmočnejši. Avtor, ki se sicer opredeli za utilitaristično kaznovanje, piše o posamičnih prispevkih k eni ali drugi kaznovalni ideologiji. Opozarja na razvrednotenje absolutnih teorij in na pogoste zlorabe utilitarizma. Ne nazadnje je bil v spreminjanje človeka po idealni podobi družbenega okolja vpet cel znanstveni sistem, zlasti psihiatrija, ki je znal razvrednotiti, celo psihiatrično eliminirati dozdevno premotečega posameznika.

241 str.; cena: 1800 SIT

T. Mastnak, Evropa: med evolucijo in evtanazijo

Avtor analizira konstituiranje Evrope kot politične skupnosti, ki je ekskluzivistična. Evropsko združevanje ni agresivno le do "zunanjih sovražnikov", ampak je naravnano tudi proti državi in nacionalni suverenosti; tokratno evropsko povezovanje ni izjema. Sklep je pesimističen: slovensko vključevanje v Evropsko unijo prinaša konec slovenske državnosti. Namen knjige je, po ugotovitvi Petra Kovačiča Peršina, prispevati k utemeljevanju razmer za kritiko evropske zavesti.

160 str.; cena: 1800 SIT

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

SVEŽINA POLNEGA OKUSA ...

MIROSLAV STANOJEVIĆ

POST-FORDIZEM IN NEMŠKA KAKOVOST

MARINA LUKŠIČ-HACIN

RAZSELEVANJE LJUDI IZ SLOVENSKEGA ETNIČNEGA
PROSTORA S Poudarkom NA ŽIVLJENJU SLOVENCEV
NA ŠVEDSKEM

IVO BANIČ

TEMELJNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA
ELEKTROENERGETSKEGA GOSPODARSTVA OB
PREHODU V XXI. STOLETJE

MILAN ZVER

KLASIČNI LIBERALIZEM IN IDEOLOŠKI TRKI NA
SLOVENSKEM

IGOR LUKŠIČ, JERNEJ PIKALO

BOJ ZA SREDINO

ZDRUŽENJE EVROPSKIH UNIVERZ

PET NAČINOV DO IZBOLJŠANJA FINANCIRANJA
UNIVERZE

